

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nazlı YILDIRIM

LYRBE AGORASI

Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2014

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nazlı YILDIRIM

LYRBE AGORASI

Danışman:

Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2014

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nazlı YILDIRIM'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK İmza

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ İmza

Üye : Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK İmza

Üye : Prof. Dr. Gül IŞIN İmza

Üye : Prof. Dr. Hüseyin ALANYALI İmza

Tez Konusu: LYRBE AGORASI

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :14/03/2014

Mezuniyet Tarihi :27/03/2014

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LYRBE KENTİ

1. 1. Kentin Konumu ve Yapısal Dokusu.....	4
1. 2. Kentin Adı ve Araştırma Tarihiçesi.....	6
1. 3. Kentte Gerçekleştirilmiş Olan Bilimsel Çalışmalar ve Kazılar.....	9
1. 4. Agorada Gerçekleştirilmiş Olan Bilimsel Çalışmalar ve Kazılar.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

LYRBE AGORASI

2. 1. Agoranın Genel Planı ve Ana Mekanlar.....	14
2. 1. 1. Kuzey Bölüm.....	17
2. 1. 1. 1. 10 No'lu Mekan.....	17
2. 1. 1. 2. 11 No'lu Mekan.....	18
2. 1. 1. 3. Değerlendirme.....	19
2. 1. 2. Doğu Bölüm.....	23
2. 1. 2. 1. 1 No'lu Mekan.....	23
2. 1. 2. 2. 2 No'lu Mekan.....	24
2. 1. 2. 3. 3 No'lu Mekan.....	24
2. 1. 2. 4. 14 No'lu Mekan (B Kapısı Arka Mekan).....	24
2. 1. 2. 5. 4 No'lu Mekan.....	24
2. 1. 2. 6. 5 No'lu Mekan.....	24
2. 1. 2. 7. 6 No'lu Mekan.....	25
2. 1. 2. 8. 7 No'lu Mekan.....	25
2. 1. 2. 9. Değerlendirme.....	25
2. 1. 3. Güney Bölüm.....	30
2. 1. 3. 1. 9 No'lu Mekan.....	31
2. 1. 3. 2. 13 No'lu Mekan.....	31
2. 1. 4. Batı Bölüm.....	32
2. 1. 4. 1. Galeri 1.....	32

2. 1. 4. 2. Galeri 2.....	33
2. 1. 4. 3. Güney Batı Mekan.....	33
2. 1. 4. 4. Değerlendirme.....	34
2. 1. 5. 8 No'lu Mekan.....	41
2. 1. 6. 12 No'lu Yapı (Şapel).....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALZEME ve TEKNİK

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAPISAL ÖZELLİKLER ve DONANIM

4. 1. Teraslama.....	50
4. 2. Alt Yapı: Temeller ve Su Kanalları.....	50
4. 3. Taban ve Zemin Oluşumu.....	51
4. 4. Duvarlar.....	53
4. 5. Kapılar.....	55
4. 5. 1. Agoraya Giriş Kapıları.....	55
4. 5. 1. 1. A Kapısı.....	55
4. 5. 1. 2. B Kapısı.....	57
4. 5. 1. 3. C Kapısı (Tetrapylon).....	58
4. 5. 1. 4. D Kapısı.....	62
4. 5. 1. 5. E Kapısı.....	62
4. 5. 1. 6. F Kapısı.....	63
4. 5. 2. Mekanlara Giriş Kapıları.....	63
4. 5. 2. 1. 1 No'lu Mekan Kapısı.....	64
4. 5. 2. 2. 2-7 No'lu Alt Kat Mekan Kapıları.....	64
4. 5. 2. 3. 2-7 No'lu Üst Kat Mekan Kapıları.....	66
4. 5. 2. 4. 8 No'lu Mekan Kapıları.....	66
4. 5. 2. 5. 10 No'lu Mekan Kapısı.....	68
4. 5. 2. 6. 11 No'lu Mekan Kapıları.....	68
4. 5. 2. 7. I. Kapı.....	69
4. 5. 2. 8. II. Kapı.....	69
4. 5. 2. 9. Değerlendirme.....	69
4. 6. Pencereler.....	71
4. 7. Kemerler ve Tonozlar.....	73

4. 7. 1. F Kapısı.....	73
4. 7. 2. Galeri 1.....	73
4. 7. 3. Galeri 2.....	74
4. 8. Dor Düzeni.....	75
4. 8. 1. Agora Meydanı Dor Düzeni.....	75
4. 8. 2. Agora Meydanı Üst Kat Dor Düzeni.....	77
4. 8. 3. A Kapısı Dor Düzeni.....	77
4. 8. 4. 1 No'lu Mekan Dor Düzeni.....	78
4. 8. 5. Değerlendirme.....	79
4. 9. İon Düzeni.....	85
4. 9. 1. 11 No'lu Mekan Alt Kat İon Düzeni.....	85
4. 9. 2. 11 No'lu Mekan Üst Kat İon Düzeni.....	86
4. 9. 3. Batı Bölüm İon Düzeni.....	87
4. 9. 4. Değerlendirme.....	88
4. 10. Örtü Sistemleri.....	90

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİMARİ BEZEMELER

ALTINCI BÖLÜM

MOZAİKLER

6. 1. Bilgeler Mozaïği.....	98
6. 2. Orpheus Mozaïği.....	101

SONUÇ	103
KAYNAKÇA KISALTMALARI	112
RESİMLER ve ÇİZİMLER	125
ÖZGEÇMİŞ	178

ÖZET

Side'nin 23 km kuzeydoğusunda yer alan Lyrbe kenti Manavgat ilçesine bağlı Bucak Şeyhler köyünün 5 km kuzeyindeki bir tepe üzerinde bulunmaktadır. 1800'lü yıllardan başlayarak pek çok araştırmacı tarafından gezilerek hakkında kısa bilgiler verilmiş olan kent hamam, tapınak, kilise gibi pek çok yapının yanı sıra çok iyi durumda korunmuş olan agorası ile Pamphylia kentleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Tepelik alanın en merkezi bölümüne yerleştirilmiş olan agora hem konumu hem de mimarisi ile kentin en önemli yapısı durumundadır. Erken Roma Dönemi'nden başlayarak Bizans Dönemi sonlarına kadar kesintisiz biçimde kullanıldığı anlaşılan agora söz konusu dönemlerde aralıklarla onarımlar ve eklemeler geçirmiş bu nedenle günümüze iyi durumda korunarak gelmiştir.

Düzenli dörtgen planlı ve çok katlı olan Lyrbe Agorası mimari açıdan çok güçlü bir Hellenistik etkiye sahiptir. Figürlü mozaikler, bosajlı bloklar, kalp sütunlar, aksial aralığa 3 metop yerleştirilmesi, 3 tamburdan oluşan ve yüzeysel olarak işlenmiş 20 yivli Dor sütunları ile Dor ve İon mimari elemanlarının birlikte kullanılması gibi uygulamalarla söz konusu Hellenistik etkiler rahatlıkla anlaşılabilir. Hellenistik özelliklerin yanı sıra agora genelinde gözlemlenen İon kymationlarında kullanılan ok uçları, "S" profilli konsollu geisonlar, dikdörtgen destekli yarım sütunlar, dolu yivler, rozetli metoplar ve kemer kullanımının fazlalığı gibi mimari uygulamalar ise yapım tarihi konusunda Erken Roma Dönemi'ni işaret etmektedir. Tüm bu mimari özellikler birlikte değerlendirildiğinde tek bir inşa evresine sahip olduğu anlaşılan agorayı genel olarak Hellenistik Dönem'in gelenekselci özelliklerini içinde barındıran İmparatorluğun erken dönemlerine; **M. S. 1. yüzyılın ilk çeyreğine** tarihlemek mümkündür.

SUMMARY

Lyrbe city which is located 23km to the northeast of Side, lays on a hill to the north of Bucak Seyhler village which is bound to Manavgat district. The city about which short info was given by many researchers who traveled there starting from 1800's, has an important place among Pamphylia cities with various structures such as bath, temple and church as well as its very well preserved agora.

The agora which is placed on the most central spot of the hills is the most important structure of the city in terms of its location and architecture. The agora which is understood to be continuously used starting from early Roman period until late Byzantium period was subject to various renovations and additions in the above mentioned periods and therefore reached until today in well preserved form.

Lyrbe Agora *which is in regular rectangular shape and multi-storeyed* has a very strong Hellenistic effect in terms of architecture. Hellenistic effects can easily be understood from mosaics with figure, wall blocks with pulvinated work, heart-shaped piers, 3 metope spans placed in axial space, 20 fluted Dor columns consisting of 3 drums and which are slightly exploited and from applications where Dor and Ion architectural elements are being used together. Apart from these Hellenistic features, the high quantity of architectural applications such as darts in Ion cymations, cornice with "S" shaped modillions, attached-half columns, fluted columns, metopes with rosettes and arches that are observed in every part of the agora, give indication to early Roman period related with construction date. When all these architectural features are evaluated together it is possible to date the agora, which is understood to have a single construction phase, to early periods of the empire namely to **first quarter of 1st century AC** which generally includes the traditional features of the Hellenistic period.

GİRİŞ

Side'nin 23 km kuzeydoğusunda yer alan kent Manavgat ilçesine bağlı Bucakşeyhler köyünün 5 km kuzeyindeki bir tepe üzerinde bulunmaktadır. 1800'lü yıllardan başlayarak pek çok araştırmacı tarafından gezilmiş ve hakkında kısa da olsa bilgiler verilmiş olan kentte, kaçak kazılar nedeniyle J. İnan başkanlığındaki bir ekiple 1972-79 yılları arasında birçok yapıda kurtarma kazıları ve onarımlar gerçekleştirilmiştir. Kentin kesinleşmiş adı konusundaki belirsizlik ise hala devam etmektedir. Araştırmalar sırasında elde edilen arkeolojik ve dilbilimsel veriler kentin adı konusundaki belirsizliğin giderilmesine yardımcı olmamakta; adı geçen isimler ise öneriden öteye gidememektedir. Yapılan araştırmalarda üç isim öne çıkarmaktadır: *Seleukeia*, *Klaudioseleukeia* ve *Lyrbe*. Seleukeia ismi denizcilerin el kitabı olarak anılan Stadiasmus Maris Magni adlı esere dayanarak önerilmiştir; ancak kentin deniz ile herhangi bir bağlantısı olmadığından bu öneri bilim dünyasında kabul görmemiştir; ancak kent günümüzde ve yayınlarda hala bu isimle anılmaya devam etmektedir. Klaudioseleukeia ismi agorada bulunan bir yazıta dayanarak önerilmiştir; ancak yazıtın tamamlanarak oluşturulması nedeni ile bu isim de kabul görmemiştir. Coğrafyacı Ptolemaios'un verdiği bilgiye dayanarak önerilen Lyrbe ise şimdilik en olası öneridir ve bu nedenle bu çalışmada kentin adı Lyrbe olarak belirtilmiştir.

Perge Akropolü, Sillyon ya da Aspendos gibi bir tepe yerleşimi olan Lyrbe hem konumu hem de şehirciliği ile Pamphylia kentleri arasında özel bir yere sahiptir. Üç yönden dik eğimli bir yapıya sahip olan ve bu nedenle oldukça güvenli bir yerleşim yeri olan söz konusu tepelik alana kent yapıları topografik özellikler göz önünde bulundurularak yerleştirilmiştir. İlk bakışta tapınak, hamam ya da kilise gibi pek çok kamu yapısı ile dikkat çeken kentin en iyi korunmuş yapısı agorasıdır. Tepelik alanın en merkezi bölümüne yerleştirilmiş olan agora hem konumu hem de mimarisi ile kentin en önemli yapılarından biridir. Erken Roma Dönemi'nden başlayarak Bizans Dönemi sonlarına kadar kesintisiz biçimde kullanıldığı anlaşılan agora söz konusu dönemlerde aralıklarla onarımlar ve eklemeler geçirmiş ve bu nedenle günümüze iyi durumda korunarak gelebilmiştir. İki katlı yapısı, Dor ve İon düzenlerinin birlikte kullanılması, bezemeleri ya da mozaikleri ile döneminin en iyi mimari özelliklerini içinde barındıran bu yapı aynı zamanda bölgede önemli bir atölyenin ya da en azından dönemin mimarisini çok iyi bilerek uygulayabilen yetenekli ustaların varlığı konusunda önemli ip uçları da vermektedir. Bu nedenle yapının sahip olduğu mimari özellikler hem bölge arkeolojisinin hem de diğer bölgelerle kültürel ilişkilerin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, kazı çalışmalarının gerçekleştiği 1972-79 yıllarındaki kısıtlı teknik imkanlar ve çalışmalar nedeni ile agora içerisinde gerçekleştirilememiş olan kapsamlı bilimsel çalışmaları ve araştırmaları yapmaktır. Agora genelinde kazısı henüz gerçekleştirilmemiş pek çok bölüm bulunması nedeniyle -örneğin Güney Bölüm alt kat, Batı Bölüm 2. Galeri ve Doğu Bölüm üst terasında- çalışmada agoranın genel planı ve kesitlerinin yeniden çizimi gerçekleştirilmemiş olup Ülkü İzmirilgil'in yapmış olduğu çizimlerden faydalanılmıştır, ancak İon ve Dor düzenindeki mimari parçalar, kapılar ya da açık su kanalları gibi donanımlar ayrıntılı çizimler ve fotoğraf çekimleri ile belgelenerek, kullanım amacı saptanamamış olan yapılar ve mekanlar ile ayrıntısı anlaşılammış yapı teknikleri ve mimari detaylar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Agora genelinde kazı çalışması gerçekleştirilmeyen alan Ayrıca yapının Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan benzer agoralarla mimari ya da tarihsel açıdan herhangi bir ilişkisinin var olup olmadığına da değinilerek agoranın hem Pamphilya Bölgesi hem de diğer bölgeler için önemi de vurgulanmıştır. Bu doğrultuda agoranın İonia ya da Pergamon mimarisi ile herhangi bir bağlantısının olup olmadığı yanı sıra Pamphylia Bölgesi agoraları ile olan ilişkisine de bu çalışma içerisinde yer verilmiştir.

Çalışmada J. İnan ekibi tarafından belirlenen mekan isimleri -ileriki yıllarda yapılacak araştırmalarda herhangi bir karışıklık olmaması için -değiştirilmeden kullanılmıştır ve yapılan çalışmalar iki ana bölüm halinde düzenlenmiştir: İlk bölümde mimari bilgilerin elde edilmesine yönelik çalışmalar tamamlanmıştır. Agoranın ana mekanlarını oluşturan ve kuzeyde yer alan 10 ve 11 no'lu mekanlar ile F Kapısı; doğuda yer alan yedi mekan, B Kapısı ve 8 no'lu mekan; güneyde yer alan mekanlar ile batıda yer alan stoanın ölçüleri ile mevcut duvar yükseklikleri alınarak bu bölümlerin genel mimari özellikleri ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. İkinci bölümde agoranın yapısal özellikleri ve genel donanımı, alt başlıklar halinde sıralanarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Söz konusu yapısal özellikler irdelenirken, agora içerisinde ve çevresinde bulunan İon ve Dor düzenine ait sütunlar, sütun kaideleri ve başlıklar; arşitrav ve frizler; geison ve sima blokları ile agoraya girişlerin sağlandığı ana kapılar ve doğu bölümde yer alan tüm mekan kapıları ölçülerek, ayrıntılı mimari çizim çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın değerlendirme ve sonuç bölümünde agoranın yapısal özellikleri ve donanımları konusunda benzer örneklerin bulunup bulunmadığı araştırılarak hem dahil olduğu Pamphylia Bölgesi kentleri hem de Anadolu'nun farklı bölgelerinde herhangi bir benzer örneğinin bulunup bulunmadığı araştırılarak söz konusu yapılar arasındaki benzerlik ve farklılıklar yapılan karşılaştırmalarla ayrıntılı biçimde

ele alınmış ve bu bilgiler ışığında agoranın ilk inşa tarihi ve onarımları konusunda tarihlendirme önerilerine de yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LYRBE KENTİ

1. 1. Kentin Konumu ve Yapısal Dokusu

Lyrbe antik kenti 295 m yüksekliğinde kuzeye doğru daralan dikdörtgene yakın şekle sahip çevreye hakim bir tepe üzerine kurulmuştur (**Res. 1**). Kentin bu tepe üzerine kurulmasının en önemli nedenlerinden biri arazinin doğal korunaklı yapısı olmalıdır. Çünkü söz konusu tepe, güneyi hariç oldukça dik yamaçlara sahiptir ve bu yönlerden kente ulaşım neredeyse imkansızdır (**Çiz. 1**). Tepeye ulaşmanın tek yolu, eğimin kısmen azaldığı güneydoğu bölümdür ve yükselti tepenin bu bölümünden başlayarak kuzeye doğru giderek artmaktadır. Bu nedenle olası bir saldırıdan korunmak amacı ile yapılan surlar¹, sadece güneydoğu bölümde görülür.

Topoğrafik özellikleri bakımından genel olarak değerlendirildiğinde kentin kurulduğu tepenin engebeli ve eğimli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Arazinin bu tabii yapısı, kent planının araziye bağlı kalınarak oluşturulmasını da zorunlu kılmıştır. Tabiatın zorlayıcı etkisiyle tepenin kuzey, doğu ve batı bölümlerinde -birkaç küçük yapı dışında- yapılaşma saptanamamıştır ve yapılaşma için en elverişli bölüm, güneydoğu bölümdür. Bu nedenle yapıların² tamamına yakını bu bölümde toplanmıştır. Kentin hamamı bu genellemenin dışına çıkarak tepenin güneybatı ucuna inşa edilmiştir ve bunun en büyük nedeni muhtemelen bu bölümün ova ve deniz manzarasına sahip olmasıdır. Kentin nekropolü alışıldığı üzere kentin dışı sayılabilecek tepenin batı bölümünde yer almaktadır.

Kentin ana giriş kapısı doğu-batı doğrultulu surun orta kısımlarına yakın bir bölümünde yer almaktadır. A Kapısı olarak da adlandırılan³ bu anıtsal kapı, iki kuleli ve dikdörtgen avlulu bir yapıya sahiptir⁴. Batı kulesi doğudakine oranla daha iyi biçimde korunmuş olmasına rağmen bu anıtsal kapı, bugün oldukça tahrip olmuş durumdadır (**Res. 2**).

Kentin ana kapıdan girildikten sonraki ilk yapısı agorasıdır. Agora, kentin kurulu olduğu tepenin hemen hemen güneydoğu yamacına denk gelecek biçimde konumlandırılmış olup bu anlamda jeolojik ve topoğrafik olarak en elverişli bölüme yerleştirilmiştir. Bu bölümde arazi, yükseltisi batıdan doğuya doğru giderek artan bir yamaç şeklindedir. Araziyi desteklemek ve yüzeyi genişletmek amacı ile batı bölüm bir kat yükseltilmiş; agora meydanını oluşturacak

¹ İnan 1998, 66.

² Söz konusu alanda pek çok yapı kalıntısı bulunmaktadır. Birden fazla yapı evresi gösteren bu yapılarda kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmediğinden işlevlerini saptamak şimdilik söz konusu değildir.

³ İnan 1998, 66.

⁴ Söz konusu surlar ve kuleler konusunda daha geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Akarca 1972, 149- 174.

olan bölüm tıraşlanıp düzeltilerek agora meydanı için geniş bir alan yaratılmıştır. Aynı şekilde doğu bölümdeki yükseltiden faydalanılarak, bu bölüm iki kat şeklinde düzenlenmiş; böylece tabiat ve yapı birbiriyle bütünleştirilerek estetik bir biçimde fazla sayıda mekan elde edilebilmiştir. Tabii şekli yanında arazinin büyük bir bölümünün ana kaya olması, agoranın sağlam bir zemin üzerine oturtulmasına da olanak sağlamıştır. Ayrıca agora konumu gereği kentin hakim olduğu ovayı tümüyle görebilmektedir. Böylece arazi yapısından en iyi şekilde yararlanılarak geniş bir alana yayılan, çok katlı ve çok mekanlı bir agora meydana getirilmiştir.

Kentin diğer yapılarının agora çevresine denk gelecek biçimde yerleştirildiği görülmektedir (**Çiz. 1**). Kentin ana caddesi, A Kapısı'ndan kuzeye doğru ilerleyerek agoraya ve agora içerisinden geçerek bu yapılara ulaşmaktadır. Agoradan sonra kentin en önemli yapısı olabilecek olan C2 Yapısı, agoranın kuzeyinde yer almakta ve cephesi güneye, yani agoraya bakmaktadır. Diğer önemli yapılar agoranın özellikle kuzey ve kuzeybatısında toplanmışlardır. Ancak kentin bu merkezi yapıları birbirinden bağımsız, dağınık bir görüntü içerisinde ve agora ile aralarında plan, yön ya da açı gibi unsurlar konusunda herhangi genel bir birliktelikten söz edilemez. Bu durum, kentin şekillenmesindeki en büyük etkenin doğal arazi yapısı olduğunu kanıtlamaktadır. Buna göre kentin inşasında, kentin tamamı ile bütünleşen herhangi düzenli bir planlamadan ziyade, arazi şartlarına göre konumlandırılmış, birbirinden bağımsız yapılar bütünlüğü söz konudur.

Buna göre Lyrbe kenti plan olarak, araziye bağlı kalan, düzenli planlamanın görülmediği bir şehircilik anlayışına sahiptir. Söz konusu şehircilik anlayışında, savunma endişesi ya da siyasi güvensizlik gibi nedenlerle kentlerin erişilemez ve rahatlıkla savunulabilen tepeler üzerine kurulmaları esastır. Tabiatın zorlayıcı etkisi altında oluşturulan bu şehircilik anlayışının Anadolu'daki en güçlü temsilcileri Pergamon⁵, Aigai⁶, Assos⁷, Alinda⁸ ve Termessos⁹ kentleridir. Söz konusu kentlerin hepsi bir dağ zirvesi ya da tepe üzerinde yer almaktadır ve bu kentlerin şehircilik anlayışı, kurulmuş oldukları arazinin topografik ve jeolojik özellikleri ile birebir bağlantılıdır. Bununla bağlantılı olarak bu kentlerde düzenli bir planlamadan da söz edilememektedir¹⁰. Eğimli araziler üzerinde yer alan bu kentlerde tabii düzlüklerden yararlanılmış; düzlüğün bulunmadığı alanlarda teraslamalar yapılarak, yapılar

⁵ Conze vd. 1912, 147 vd.; Coulton 1976, 271-277; Radt 1999, 17 vd.

⁶ Bohn 1889, 8-13; Coulton 1976, 213 vd.

⁷ Clarke vd. 1902, 5 vdd.; Coulton 1976, 218 vd.

⁸ Anabolu 1965, 89-91; Doruk 1988, 1117-1119; Coulton 1976, 214 vd.; Özkaya vd. 1999, 301 vd.

⁹ Lanckoroński 1892, 21 vd.; Coulton 1976, 287; Bracke 1993, 15 vd.

¹⁰ Benzer şekilde engebeli arazi üzerinde yer alan ancak arazi şekillerine uyularak ızgara planının uygulandığı örnekler de bulunmaktadır. Priene, Herakleia-Latmos, Labraunda ve Kremna bu tip şehirciliğin en iyi örnekleridir. Ayrıntılı bilgi ve diğer örnekler için bkz.: Akarca 1972, 76 vd.

için gerekli olan geniş alanlar elde edilmiştir. Araziyi desteklemek ve gerekli olan geniş alanları meydana getirmek için kullanılan çok katlı stoalar, planlı ve düzenli teraslandırma sonucu elde edilen anıtsal ve manzaralı görünüş, söz konusu kentlerin tipik özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 2. Kentin Adı ve Araştırma Tarihçesi

Yukarıda GİRİŞ bölümünde de belirtildiği gibi, bugüne kadar yapılan araştırmalarda, arkeolojik ve epigrafik verilerin yetersizliği nedeniyle kentin adı kesin olarak belirlenememiştir. Kenti 1891-92 yıllarında gezen R. Heberdey ve A. Wilhelm, Stadiasmus Maris Magni adlı esere dayanarak kentin adını *Pamphylia Seleukeiası* olarak belirlemişlerdir¹¹. M. S. 400 yıllarında oluşturulan, limanlar arasındaki mesafeler ile deniz rotaları konusunda bilgi veren bu kitap, denizcilerin faydalandığı en önemli kılavuzlardan biridir. Bu eser içerisinde tasvir edilen kentlerin tümü, deniz kenarında ya da deniz yolu ile ulaşılan bölgelerde yer almaktadır. Deniz ile herhangi bir bağlantısı olmayan ve bir dağ yerleşmesi niteliğinde olan bu kente önerilen *Pamphylia Seleukeiası* ismi tartışmalara neden olmuştur¹². Ancak kent günümüzde ve yayınlarda hala bu isimle anılmaya devam etmektedir.

1962-63 yılında kenti gezen G. E. Bean ve T. B. Mitford tarafından farklı bir isim önerilmiştir. Bu araştırmacılar agora yıkıntıları arasında buldukları parçalar halindeki bir yazıtı tamamlayarak kentin adının *Klaudioseleukeia* olması gerektiğini belirtmişlerdir¹³.

Kentin ismi konusunda bir diğer düşünce J. Nolle tarafından ortaya atılmıştır. J. Nolle, Coğrafyacı Ptolemaios'un¹⁴ verdiği bilgiye dayanarak kentin adını *Lyrbe* olarak belirlemekte; konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir¹⁵:

“Coğrafyacı Ptolemaios'dan öğrendiğimiz gibi Lyrbe kenti Doğu Pamphylia'da yer aldığı için şehri arayabileceğimiz yalnızca iki bölge vardır. Biri şimdiye kadar hemen hemen hiç araştırılmamış Akseki'nin güneyi, diğeri ise Melas'ın ortalarında Manavgat ve Gödene arasındaki alanlar. Geçen sene araştırmalarımnda Akseki'nin güneyini araştırmıştım.Orada sadece küçük kaleler ve önemsiz yerleşim birimleri buldum fakat şehir karakterinde hiç bir harabeye rastlayamadım. Öyleyse Lyrbe bu bölgede yer alıyor olamaz. Manavgat'ın kuzeyinde Melas Bölgesi'nde iki harebe alanı, Gölcük ve Şıhlar bilinmektedir. Gölcük orada bulunan bir yazıtla Orokenda kenti olarak saptanmıştır...Şimdiye kadar Şıhlar, Pamphylia'daki Antik Seleukeia şehri olarak kabul edilmiştir. Ancak bu doğru değildir.

¹¹ Hederbey - Wilhelm 1896, 134. Tartışmalar için bkz.: Bean - Mitford 1970, 18.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: İnan 1998, 15.

¹³ Bean- Mitford 1965, 6.

¹⁴ Ptolemaios dışında, Dionysius ve Hierokles tarafından da bu kent ismi verilmektedir. Nolle 1986, 206 vd.

¹⁵ Nolle 1988, 257-259; İnan 1998, 153.

Seleukeia adı Stadiasmus'un Maris Magni'sinde yani antik liman kentlerinin yer aldığı, denizcilerin limanları ve limanlar arasındaki mesafeleri öğrendikleri bir el kitabından alınmıştır. Fakat Şihlar'a suyuyla ulaşamaz. Melas'ın akıntı gücüyle sadece Manavgat'a kadar ulaşılabilir. Bunun sonucunda sahilden uzakta, Toros Dağları'nda yer alan Şihlar, Stadiasmus'un Maris Magni'sinde adı geçen Seleukeia olamaz.”

S. Şahin de J. Nolle ile aynı düşünce içerisindedir ve konu ile ilgili düşünceleri şu şekildedir¹⁶:

“Lyrbe kenti için Side ile coğrafi ilişki içinde olan iki yer söz konusu olabilir. Ya Gölcük Ören - ki burada küçük bir kente ait olması gereken geniş bir sahaya yayılmış bir nekropol kalıntısı mevcuttur- ya da modern literatürde genellikle Pamphylia Seleukeiası'nın yerleştirilmek istendiği, Manavgat Çayı'nın batısına düşen bir kayalık üzerindeki antik kalıntılar. Bir kent manzarası gösteren bu kalıntılar için Seleukeia'nın düşünülmesi fazla inandırıcı olmamaktadır. Çünkü antik kaynaklara göre (Stadiasmus Maris Magni 216) Seleukeia'nın deniz kıyısında, Side ile Eurymedon (bugünkü Köprü Çayı'nın) denize döküldüğü nokta arasında aranması gerekmektedir. Şu halde, bugüne kadar Seleukeia olarak kabul edilen söz konusu ören yerinin Lyrbe için de göz önünde tutulması gerektiği düşüncesindeyiz.”

J. Nolle ve S. Şahin'in belirttiği gibi Seleukeia ismi, deniz ile herhangi bir bağlantısı olmayan bu kente ait olmamalıdır. G. E. Bean ve T. B. Mitford'un ortaya attığı KlaudiosSeleukeia ismi ise yazıtın tamamlanarak oluşturulması nedeni ile tatmin edici değildir. Bu nedenle kentin kazısını gerçekleştirmiş olan araştırmacıların da vurguladığı gibi¹⁷ J. Nolle'nin düşünceleri kentin adı konusunda en tatmin edici açıklamayı içermektedir ancak kentin adının kesinlik kazanması, gelecek yıllarda kentte yapılacak kapsamlı araştırmalarda elde edilecek olan epigrafik verilerle mümkündür.

Kent ile ilgili ilk çalışma ise kenti gezen F. von Luschan tarafından gerçekleştirilmiştir. Luschan'ın gezi sırasında tuttuğu kısa notlara, K. G. von Lanckoroński'nin 1892 yılında yayınlanan *Städte Pamphylens und Pisidiens* adlı eser içerisinde yer verilmektedir¹⁸ ve yapılar hakkında şu şekilde çok kısa bilgiler verilmiştir:

“Hirschfeld tarafından 1873 yılında gezilmiş olan bu kent, daha önceki gezginlerde olduğu gibi tam olarak tanımlanmamıştır. Kent çok kısa bir süre içerisinde gezilip görülmüştür. Luschan yan yana duran, ön bölümleri açık ve 10 m derinliğinde olan 5 kemerli bir yapıdan bahsetmektedir. Bu yapının biraz ilerisinde bir meydan yer almaktadır.

¹⁶ Şahin 1988, 253 vd.

¹⁷ İnan 1998, 15.

¹⁸ Lanckoroński 1892, 186 vd.

Bu alan, sütunlu bir galeriden ve en sonunda yer alan karışık forma sahip bir yapıdan oluşmaktadır. Bu yapının hemen yanında 22 m çapında bir hemicyclium yer almaktadır. Yapının çok sayıdaki girişlerinin arasında saçaklı üst yapıya sahip olan kapıları özellikle ön plana çıkmaktadır. Bu kapıların birinde, lento üzerinde kırmızı boya ile yazılmış 261 numaralı yazıt okunmaktadır. Çayıçi'ndeki yapıların malzemesi genellikle kumtaşıdır. ”

1891-92 yılında kenti gezmış olan R. Heberdey ve A. Wilhelm kentten şu şekilde bahsetmektedirler¹⁹:

“10 Nisan'da Seleukeia ziyaret edildi. Sarılar'dan akuadükte doğru devam edildi ki küçük bir nehir vadisinden yukarı doğru 16 kemerden oluşan büyük bir akuadükt Şeyhler Köyü'ne doğru uzanmaktadır. Burada eski yapı taşları ve maalesef sadece üç harfi kalmış olan yazıt parçaları bulunmaktadır. Üç saat sonra ormanın içindeki dik bir yoldan çok iyi görünür durumda olan ve etrafa dağılmış bir şekilde kalıntılar görülmeye başladı. Burası hakkında daha önceden Luschan bahsetmektedir (Lanckoroński, Pisidien 186). Burası kuzeyden güneye doğru eğimli, aşağı yukarı dörtgen biçimli olan bir tepelik yükseltinin güney yamacı üzerinde bulunmaktadır. Bu tepenin batı, kuzey ve doğusu dik ve kısmen yüksek duvarlar içerisinde kalmaktadır. Zirvesinden bakıldığında yükselen dağ silsilesi ve uzayan düz ova mükemmel bir görünüm sunmaktadır. Luschan'ın yaptığı gibi biz de burada maalesef sadece birkaç saat kalabildik ve yapılara çok yüzeysel bakabildik. Bu nedenle buranın tekrar ziyaret edilmesi gerekmektedir. Şehrin Seleukeia olarak adlandırılması Stadiasmus'un anlatımlarına dayanmaktadır (M. M. S. 216)”.

1906 yılında kenti gezen R. Rott, kentten şu şekilde bahsetmektedir²⁰:

“16 kemerden daha fazlası günümüze kalmış olan iki katlı su kemerinin altından Çayıçi vadisinden yukarı doğru, fakir bir köyün yanından atla geçtik. Dağlık yerleşime doğru ormanlık yükselti ve dik yollar takip edildi. Güneye doğru giderek eğimli hale gelen ve küçük bir vadi tarafından ortasından ikiye ayrılan bir düzlük üzerinde oldukça önemli olan ve Stadiasmus tarafından Seleukeia olarak adlandırılan kent kalıntıları bulunmaktadır. Luschan'da olduğu gibi Heberdey ve Wilhelm de buraları sadece yüzeysel olarak görmüşlerdir. Kalıntılar ancak bir klasik arkeologun çalışmalarıyla zengin veriler sunabilir. Dağın arkasında, kentin güneydoğu yamacında kamu yapıları bulunmaktadır. Bunlar içinde en büyüğü olan meclis binası, eksedra biçimli, geniş cepheli, iki sıra pencere dizisi olan ve büyük bir giriş kapısına sahip Dor düzeninde bir yapıdır. Büyük bir tapınaktan kalma sütun

¹⁹Hederbey - Wilhelm 1896, 134.

²⁰Rott 1908, 66.

dizileri muhtemelen bir depremde yıkılmış izlenimi vermektedir. Sadece bir adet İon düzeninde olan sütun hala ayakta durmaktadır. ”

1949 yılında E. Bosch ile birlikte kenti gezen J. İnan ise sunduğu bir bildiri kentten şu şekilde bahseder²¹:

“Önce Sarılar köyüne, oradan Side suyollarına ilişkin küçük aquadükün altından, sonrada 16 kemerli büyük aquadükten geçerek çok fakir Şihlar köyüne çıktık. Oradan da çam ormanları arasından patikalarla harabenin bulunduğu tepeye vardığımızda bir hayli yorulmuştuk. Yolculuğumuz 4 saat kadar sürmüştü. Önce ağaçların altında bir mağara içinde kaynayan pınarın başında kısa bir mola verdik. Dönüşte pek karanlığa kalmamak için süratle harabeyi gezdik. Çam ormanları içinde daha antika soyguncularının eli değmemiş harabenin ayakta duran yapı kalıntıları hepimizi son derece etkilemişti. ”

1962-63 yıllarında kenti gezen G. E. Bean ve T. B. Mitford çalışmalarında kentin adı dışında kent ile ilgili geniş bilgi vermektedirler. Bu çalışmada kentin yer aldığı tepenin arazi şartları, kentin girişinde yer alan kaynak, kentin hamamı, nekropolü ve tapınağına kısaca yer verilmişken; kentin agorası ayrıntılı bir şekilde ele alınarak tanımlanmıştır. Mimari kalıntıların yanı sıra agora içerisindeki yarı dairesel planlı mekan üzerinde yer alan yazıt ile agora yıkıntıları arasında buldukları parçalar halindeki yazıt da bu çalışma içerisinde incelenmiştir²².

1. 3. Kentte Gerçekleştirilmiş Olan Bilimsel Araştırmalar ve Kazılar

1972 yılında kentte yoğun olarak gerçekleştirilen kaçak kazılar nedeniyle J. İnan başkanlığındaki bir ekip tarafından resmi araştırmalar ve kazılar başlatılmış; çalışmalar 1979 yılına kadar devam etmiştir²³. Söz konusu yıllar arasında topografik haritalar çıkarılarak, kentin kurulu olduğu alan içerisinde tespit edilebilen tüm yapılar haritalara işlenmiştir (**Çiz. 1**). Çalışmalarda B Yapısı (Agora), C1 ve C2 Yapıları, L Yapısı (Hamam) ve M Yapısı'nda (Mezarlık Kilisesi) kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İyi durumda korunmuş olan bu yapılar dışında çalışmalar sırasında ele geçen yazıtlar²⁴, bugün tümü Antalya Arkeoloji Müzesi'nde korunan heykeller²⁵, mozaikler²⁶ ve seramik buluntuları²⁷ da kısmen incelenmiştir.

²¹Burada söz konusu bildirinin küçük bir bölümüne yer verilmiştir. Tüm metin ve 1972 yılında kazı çalışmalarının başlangıcı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: İnan 1998, 11 vd.

²² Bean-Mitford 1965, 4-6.

²³ Abbasoğlu 2000, 248-250.

²⁴ İnan 1998, 73-74 Res. 57-60; Yüzey araştırmasında ele geçen çift dilli yazıt için bkz.: Darga 1983, 401-410.

²⁵ İnan 1998, 75-83 Res. 61- 76.

²⁶ İnan 1998, 84-91 Res. 77-87.

²⁷ İnan 1998, 92-103 Çiz. 34-42.

Agoranın kuzeybatısında yer alan ve cephesi doğuya dönük olan podyumlu yapı, C1 Yapısı olarak adlandırılmıştır (**Res. 3**). 1973 yılında temizlik ve ölçüm çalışmaları yapılmış olan yapının bilimsel çalışmaları M. Büyükkolancı tarafından gerçekleştirilmiştir. Arka ve yan duvarları sağlam olarak korunmuş olan yapının cephesi tamamen yıkılmıştır. Prostylos ya da in-antis planlı bu yapının bir tapınak olduğu düşünülmektedir²⁸.

Agoranın hemen kuzeyinde yer alan ve C2 Yapısı oldukça iyi biçimde korunmuş yapılardan biridir (**Res. 4**). 1973 yılında yaklaşık bir ay süren çalışmalarda yapının prostylos planlı olduğu, pronaos ve sella bölümlerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Kaçak kazılar sonucu, toprak ve mimari parçalarla dolan pronaos bölümü temizlenmiş; podyum yüksekliğinin anlaşılabilmesi için yapının güneybatı köşesi temel seviyesine kadar açılmıştır. Bu çalışmaların ardından yapının sella bölümü tamamen temizlenmiştir.

Dor düzenli yapının sella bölümünde duvarlar nişlerle hareketlendirilmiştir. Söz konusu bu yapı, planı ve kent merkezinde yer alması nedeniyle pek çok araştırmacı tarafından tapınak olarak adlandırılmıştır, ancak sellanın nişlerle hareketlendirilmiş olması, yapının kütüphane olarak kullanılmış olabileceğini de düşündürmüştür²⁹.

Kent merkezinde yer alan bir diğer önemli yapı L Yapısı kentin hamamıdır³⁰ (**Res. 5**). Kentin batısında, çevreye hakim dik bir yamaç üzerine konumlandırılan bu yapı, dikdörtgen planlıdır ve toplam onbir mekandan oluşmaktadır. Hypokaust sistemi ile ilgili bir veriye ulaşılamadığı için³¹ yapının bir hamam olmadığı tartışmaları vardır³² ancak bazı duvarlar üzerinde görülen ısıtma sistemine ilişkin veriler ile apodyterium bölümüne bir şapel inşa edilmesi Bizans Dönemi'nde hypokaust sisteminin sökülerek yapının işlevinin değiştirildiğini düşündürmektedir³³.

Kentin kuzeybatısında yer alan ve kazısı 1977-79 yıllarında kısmen gerçekleştirilen bir diğer yapı M Yapısı'dır³⁴ (**Res. 6**). M. Ahunbay tarafından araştırılan yapı tek nefli, nartheksli ve yuvarlak apsisli bir kilise olarak tanımlanmıştır³⁵. Kentin nekropol alanında yer aldığı için Mezarlık Kilisesi olarak da adlandırılan bu yapının birden fazla yapı evresi olması nedeniyle işlevi tam olarak belirlenememiştir³⁶.

Söz konusu ana yapılar dışında sarnıçlar ve kemerli yapılar gibi kentin su sistemi ile ilgili

²⁸ İnan 1998, 68-69 Çiz. 30.

²⁹ Yapı ve kazı çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: İnan 1998, 69-72 Çiz. 31 vd.

³⁰ İnan 1998, 38-40 Çiz. 14; Abbasoğlu 1982, 117-124.

³¹ Abbasoğlu 1982, 122.

³² Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Abbasoğlu 1982, 117-124.

³³ Abbasoğlu 1982, 123 vd.

³⁴ İnan 1980, 11 vd.

³⁵ İnan 1998, 40 vd.

³⁶ İnan 1998, 40-65 Çiz. 16-27.

pek çok kalıntı bugün rahatlıkla görülebilmektedir (**Res. 7-8**). Araştırma ekibi tarafından incelenmiş olan bu yapılar dışında tanımlaması yapılmamış ve araştırılmamış pek çok yapı kalıntısı bulunmaktadır.

1. 4. Agorada Gerçekleştirilmiş Olan Onarımlar, Bilimsel Çalışmalar ve Kazılar

Agoranın tüm mekanları genel olarak değerlendirildiğinde pek çok bölümde geniş çapta onarımların söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kuzeyde yer alan 10 no'lu mekanın duvarları, F Kapısı'nın kuzey duvarı, güneyde yer alan 9 ve 13 no'lu mekanların duvarları, doğuda yer alan mekanların üst kat, arka ve yan duvarları ile 1. ve 2. galeriyi birbirinden ayıran duvarın üst katı yükseklik, uzunluk ve genişlik olarak farklı ölçülerdeki kesme taşların toprak harcı kullanılarak örülmesi ile oluşturulmuşlardır. Bu tür küçük kesme taşların kullanılması ile oluşturulan düzensiz duvarların olasılıkla Geç Roma ya da Erken Bizans Dönemi'nde (M. S. 4 - 5. yüzyıl) ³⁷ agoranın genelinde gerçekleşmiş olan geniş çapta bir onarımın göstergesi olduğunu söylemek mümkündür ve bu düşünceyi doğrulayan oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin doğu mekanlarının üst kat duvarları ile alt kat duvarları arasında görülen teknik fark, bu onarımın gözlemlendiği en iyi bölümdür. Aynı şekilde kesintisiz bir biçimde aynı düzlemde yer alan 10 ve 11 no'lu mekanlar ile F Kapısı'nın duvarları, birbirinden farklı tekniktir. F Kapısı'nın batı duvarının 10 no'lu mekanın doğu duvarını oluşturması ve mekanın F Kapısı'nın batı pylonunu tamamen kapatması mekanın sonradan oluşturulduğunu kanıtlamaktadır. 9 ve 13 no'lu mekanların duvarlarında da benzer bir durum söz konusudur. Örneğin bu mekanların küçük taşlar kullanılarak örülmüş olan güney duvarı, agoranın düzenli bloklardan oluşan güney duvarına bitişik bir biçimde yapılmıştır ve duvarlar arasındaki teknik fark açık bir biçimde görülmektedir. Buna göre söz konusu mekan duvarlarının destek duvarı amacıyla yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında agoranın doğu mekanlarının ön, arka ve yan duvarları ile 8 no'lu mekanın yarım daire biçimindeki arka duvarında aynı teknik görülebilmekte; kapsamlı onarım ve sağlamlaştırmaların adı geçen bu bölümlerde de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Geç Roma ya da Erken Bizans Dönemi'nde gerçekleştirilen bu onarımların yanı sıra kazılar sırasında da bazı onarımların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin F Kapısı ile 10 ve 11 no'lu mekanlar temizlenerek kazı çalışmaları tamamlanmıştır. 10 no'lu mekan içerisinde yer alan Bilgeler Mozaïği ile 11 no'lu mekan içerisinde yer alan Orpheus Mozaïği harç kullanılarak; boş alanlar ise kireç ve tuğla kırıntısından oluşan bir harç ile doldurularak

---

³⁷ İnan 1998, 37.

onarılmıştır³⁸. Onarımların ardından her iki mozaik de tahribat tehlikesi nedeniyle yerlerinden alınarak Antalya Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır ve bugün aynı müze içerisinde sergilenmektedir.

Agoranın doğusunda yer alan mekanların kazısı da gerçekleştirilerek bu bölümde geniş çapta onarım ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır³⁹. Özellikle 4, 5, 6 ve 7 no'lu mekanların üst kat duvarlarının yıkılmış olan bölümleri ile mekanların kuzey ve güney duvarları örülerek sağlamlaştırılmıştır. Söz konusu onarım ve sağlamlaştırmalar çimento ve kireç harcı ile duvarların orijinal örgüsüne benzer şekilde bütünlemeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre 3 no'lu mekanın iki yan duvarı, 4 no'lu mekanın iki yan duvarı ile arka duvarı 5 no'lu mekanın iki yan ve arka duvarları, 6 ve 7 no'lu mekanların kuzey ve güney duvarlarının hasar gören bölümleri moloz taş kullanılarak kireç harcı ile sağlamlaştırılmış, duvarlar üzerinde yer alan hatıl yuvalarının iç kısımları doldurularak onarılmıştır. Arka duvarlar dışında 6 no'lu mekanın kapı lentosu üzerindeki bölüm 1 m kadar sökülerek tekrar örülmüştür. Aynı şekilde 7 no'lu mekanın üst kat kapı eşiğinin alt bölümleri ile 8 no'lu mekana bitişik olan bölümü yeniden örülmüştür. 8 no'lu mekanın yarı dairesel arka duvarının doğusu ile güneydoğu bölümünün büyük bir kısmı geç dönemlerde onarılmıştır. Mekanın 7 no'lu mekanla ortak olan kuzey duvarı ise kazılar sırasında tamamen doldurularak onarılmıştır. Bunun dışında agoranın güneyinde yer alan C Kapısı (Tetrapylon) 1977 yılında temizlenerek çalışmalar sırasında ele geçen kemer blokları düzenlenerek alan içerisine yerleştirilmiştir⁴⁰. Agoranın batısında yer alan 1. galeri, güneydeki küçük bir bölüm dışında temizlenerek kazı çalışması gerçekleştirilmiştir ve kazılar sırasında ele geçen mimari parçalar alan içerisine yerleştirilmiştir⁴¹. Etrafı sütunlarla çevrili olan agora meydanında da geniş çapta kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Doğu portikoda ayakta kalmış olan dört sütundan ikisinin düşmüş parçaları çalışmalar sırasında eklenerek tamamlanmıştır⁴². Ayrıca söz konusu bu portikonun kuzeydoğu köşesine ait köşe başlığı yerine yerleştirilmiştir⁴³.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar dışında agoranın bazı bölümlerinde herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Örneğin agoranın en batı bölümünü oluşturan 2. galerinin kazısı gerçekleştirilmemiştir. Bunun dışında 1. galerinin kazısı tamamlandığı halde söz konusu galerinin güney bölümündeki küçük bir alan bırakılarak kazılmamıştır. 9 ve 13 no'lu

³⁸ İnan 1980, 13 vd.

³⁹ Kazılar sırasında gerçekleştirilen onarımlar konusunda geniş bilgi için bkz.: İnan 1980, 13; İnan 1998, 35 vd.

⁴⁰ İnan 1998, 17.

⁴¹ İnan 1998, 20 vd.

⁴² İnan 1998, 34 vd.

⁴³ İnan 1998, 34 vd.

mekanların alt bölümlerinde gözlemlenen kalıntılara göre agoranın güney bölümünde tıpkı batı bölümde olduğu gibi kemerler ile hareketlendirilen bir alt yapının var olduğu gözlenmektedir ancak güney bölümde herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

LYRBE AGORASI

2. 1. Genel Plan ve Ana Mekanlar

Lyrbe Agorası kentin kurulu olduğu tepenin güneydoğu bölümüne konumlandırılmış olup yaklaşık 52 x 66 m'lik bir alanı kaplamaktadır (**Çiz. 2**). Agora meydanı 31.20 x 27.20 m ölçülerinde olup dört tarafı sütunlarla çevrilidir. Buna göre meydanın doğu ve batı portikoları köşe sütunları dahil olmak üzere 16, kuzey ve güney portikoları ise 14 sütundan oluşmaktadır. Doğu bölümde kısmen ayakta kalmış dört sütun restitüsyon hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Buna göre sütunlar Dor düzenine sahiptirler ve agoranın köşelerinde kalp şeklinde düzenlenmiş sütunlar kullanılmıştır.

Genel olarak kareye yakın bir plana sahip olan agora meydanını oluşturan portikoların arka bölümleri mekanlar ile çevrelenmiştir. Agoranın kuzeyi kemerli bir kapı ile onun her iki yanında yer alan mekanlardan oluşmaktadır. Doğu bölüm geniş bir kapı, yan yana yerleştirilmiş toplam yedi mekan ile bu mekanların en güneyinde yer alan yarım daire formu büyük bir mekandan oluşur. Agoranın güney bölümü anıtsal bir kapı ile muhtemelen Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş ve yan yana yerleştirilmiş iki mekandan oluşur. Bir yamaca yaslandırılan agoranın batı bölümü ise arazinin eğimi nedeniyle iki katlı ve iki galerili bir stoa şeklinde inşa edilmiştir. Agora meydanının kuzeybatı köşesinde inşa edilmiş küçük boyutlarda bir şapel yer almaktadır.

Çok katlı inşa edilen Lyrbe Agorası'nın kurulduğu alan her ne kadar zorlayıcı bir arazi yapısına sahip olsa da planında düzgün dörtgen planı yakalama eğilimindedir. Dört tarafı sütunlarla çevrili düzgün dörtgen planlı söz konusu bu agoralar M.Ö. 5. yüzyıl ile birlikte İonia'daki düzenli kent planlamacılığının⁴⁴ (ızgara ya da hippodamik plan) bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Pausanias tarafından *İonia Tipi Agoralar*⁴⁵ olarak adlandırılan bu tür agoralarda II ya da L şeklindeki stoalar alanın üç bölümünü sınırlandırırken açıkta kalan dördüncü kenar I şeklinde bir stoa ile kapatılmaktadır. Böylece etrafındaki yapılardan plan olarak soyutlanmış ve sınırları belirlenmiş olan agoralar ortaya çıkmıştır. Stoaların birbirlerine bağımlı olarak belli bir açı ile yerleştirilmeleri sonucu oluşan bu tür agoralar, özellikle Hellenistik Dönem'de yeni kurulan kentlere özgüdür. Bu tür düzenli agoralara en

⁴⁴ Planlı şehircilik ve ızgara plan konusunda geniş bilgi ve örnek kentler konusunda bkz.: Akarca 1972, 29-82.

⁴⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz.: Wycherley 1942, 21-32.

iyi örnekler Priene, Miletos, Magnesia, Herakleia-Latmos kentlerinde yer almaktadır⁴⁶.

İonia Tipi Agoralar sıklıkla dükkan ya da depo işlevi gören mekan sıraları barındırsalar da hem ticari hem de sosyal amaçlı yapı kompleksleridirler ve içerisinde siyasi ve sosyal sunum ve gösteriler, dini törenler, sportif karşılaşmalar, gıda maddesi alım satımları gibi kent insanını ilgilendiren her türlü aktivitenin gerçekleştirilebileceği şekilde planlanmışlardır. Tapınak, bouleuterion, prytaneion, eksedra, tapınak, çeşme, arşiv odaları ve kütüphaneler agoranın bir parçası olacak şekilde planlanarak agoraların genellikle erken dönemlerde görülen siyasi ve dini faaliyetlerle olan ilişkisi kesilmemiştir⁴⁷.

Nüfusun artması ile tüm ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelen bu tür agoralarda zamanla hem sosyal hem de sağlık açısından sosyal ve ticari fonksiyonları birbirinden ayırma gerekliliği ortaya çıkmıştır; ancak agora meydanını bir bütün olarak planlama ve agorayı dört tarafı çevrilmiş bir yapı durumuna getirme eğilimi⁴⁸, arazi şartları gözetmeksizin devam etmiştir. Örneğin Pergamon kenti her ne kadar engebeli ve zorlayıcı arazi şartlarına sahip olsa da Yukarı ve Aşağı kent agoraları düzenli formda planlanmıştır. Dört tarafı sütunlarla çevrili kare şeklinde bir meydan ile bu meydanı dört yandan sınırlayan dükkanlardan oluşan *Ticari ya da Tetragonos Agoralar* ile *Macellumlar* ise düzenli agora planlamacılığının en son basamaklarını meydana getirmektedirler. *Ticari Agora ya da Tetragonos Agoralar* her türlü ticari ürünün alınıp satılabildiği, özellikle hijyen ve sağlık sorunu yaratabilecek balık ya da et ürünlerinin satıldığı yapılarıdır⁴⁹. Düzenli agoraların en son basamağını ise Roma Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren görülen ve en genel karakteri kentin diğer yapılarından tamamen bağımsız, içe dönük ve sıralanmış bir konuma sahip olan *macellumlar*⁵⁰ oluşturmaktadır.

⁴⁶Wycherley 1993, 63-71.

⁴⁷Örneğin Priene Agorası güneyinde ticari, kuzeyinde sosyal ve doğusunda dini yapıların yer aldığı en iyi örneklerden biridir. Bkz.: Kienlin 2004, Lev. 1-2

⁴⁸Wycherley 1993, 77. Ancak etrafı sütunlarla çevrili bu tür dörtgen yapılar agoralar dışında özellikle evler, gymnasiumlar, asklepieionlar ve kutsal yapılarda da kullanılmışlardır (Wycherley 1942, 30). M.Ö. geç 6. yüzyıl Argive Heraion Batı Yapı, M.Ö. 4. yüzyıl Miletos Delphinion, M.Ö. geç 5. yüzyıl Brauron Artemis Kutsal Alanı, M.Ö. erken 4. yüzyıl Lindos Propylaia, M.Ö. 3. yüzyıl Dodona Hiera Oikia, M.Ö. 2. yüzyıl Megalopolis Zeus Soter Kutsal Alanı ile M.Ö. 2. yüzyıl Messene Asklepieion erken peristylli avluların en iyi örnekleridir. Peristylli avlular konusunda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Coulton 1976, 168-170.

⁴⁹M.Ö. 325 yılına tarihlenen Atina Agorası'nda yer alan Peristylli Yapı (Coulton 1976, 221 Res. 53-9), M.Ö. geç 4. yüzyıl Miletos Kuzey Agora (Coulton 1976, 176 Res. 86-4), yaklaşık aynı döneme tarihlendirilen Priene Agorası'nın batısında yer alan dörtgen alan (Yapının içerisinde ele geçen satış tezgahlarına ait ayak, tabla ve masa buluntuları, bu yapının ticari bir agora olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz.: Wiegand-Schrader 1904, 218 Lev. 21); M.Ö. 170 yıllarına tarihlenen Pergamon Aşağı Kent Agorası (Coulton 1976, 176); Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen Ephesos Tetragonos Agorası (Scherrer-Trinkl 2006, 15-19) bu tip agoraların bilinen en erken ve en önemli örnekleridir.

⁵⁰Genel olarak çevresi portikolarla çevrelenmiş, dışı kapalı tam kare bir meydan ile portikoların arkasında yer alan dükkan sıralarından oluşan macellumlar başta taze balık olmak üzere her türlü et ürünü, unlu mamül, nadir bulunan sebze ve meyve ile pahalı ve lüks ürünün alınıp satıldığı haftanın her günü açık olan organize bir market kompleksleridir. Macellumları ticari agoralardan ayıran en önemli özellikleri ise meydanın ortasında yer alan dini ve fonksiyonel bir işleve sahip olan tholoslardır. Macellumlar ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Atik 2002; Atik 2003, 45-54.

Pamphylia Bölgesi'nde Lyrbe örneği dışında yukarıdaki tanımlamalara uyan yapılar Perge ve Side kentlerinde yer almaktadır. Perge Akropolü'nün güney ucunda, Akropolis Kapısı'nın batısında bulunan Peristylli Yapı I (**Çiz. 3**) olarak adlandırılan yapı 42.12 x 44.85 m ölçülerindedir. 13 x 12 sütundan oluşan meydanın köşe sütunları kalp sütun şeklinde düzenlenmiştir. Araştırmalarda yapı içerisinde birkaç yivli sütun gövdesi de ele geçmiştir. Söz konusu buluntular, sütunların alttaki 3/1'lik kısmın yivsiz, diğer kısımların yivli olduğunu düşündürmekte; yapının rekonstrüksiyonu için yeterli sayıda malzeme ele geçmemiş olmasına rağmen parçalar halinde gelen triglif ve geison parçaları, yapının Dor düzenine sahip olduğunu işaret etmektedir⁵¹ (**Çiz. 4**). Araştırmalarda peristylli bu yapının ne tür bir işleve sahip olduğunu tam olarak anlayamamış olsa da yapının büyük bir yapı kompleksinin bir bölümü olduğu ileri sürülmekte; Hellenistik Dönem agoralarıyla yapılan karşılaştırmalarla ticari bir agora olabileceği düşünülmektedir⁵².

Bu yapı dışında Perge⁵³ (**Çiz. 5**) ve Side⁵⁴ (**Çiz. 6**) kentlerinin her ikisinde de düzenli dörtgen formda planlanmış macellumlar bulunmaktadır. Birbirleri ile büyük benzerlik içerisinde olan her iki macellum da Korinth düzenindedir ve portikoların ortasında yuvarlak planlı Tykhe Tapınağı⁵⁵ bulunmaktadır. Her birinin arkasında boyutları farklılık gösteren dükkanlar yer alan her iki macellum arasındaki tek fark Perge'de güney portiko arkasında yer alan dükkanların arazi yapısı nedeniyle iki katlı yapılmış olmasıdır. Perge Macellumu M.S. 161-192⁵⁶; Side Macellumu M. S. 2. yüzyıl ya da biraz sonrasında tarihlendirilmektedir⁵⁷.

Lyrbe Agorası ile adı geçen tüm örnekler birlikte değerlendirildiğinde M.Ö. 5. yüzyılda İonia Bölgesi kentlerinde ortaya çıkan ve içerisinde barındırdığı sistematik düzen nedeniyle sadece düz ve geniş araziler üzerinde kurulmuş kentlerde değil araziye bağlı kalan kentlerde de büyük ölçüde tercih edilen agora tipinin ve ardıllarının Pamphylia Bölgesi'nde de bilinerek uygulandığı anlaşılmaktadır.

⁵¹ Abbasoğlu-Martini 1998, 99.

⁵²Yapı hakkında geniş bilgi için bkz.: Abbasoğlu - Martini 1998, 99-100; Martini 2003, 65-70; Özdizbay 2008b, 850. Akropolis'in doğu yamacında bulunan 27 x 36 m ölçülerinde ve 9 x 13 sütuna sahip olduğu anlaşılan "Peristylli Yapı II", plan ve mimari detayları ile Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Planı ile Peristylli Yapı I' e oldukça benzeyen bu yapının da bir ticari agora olma olasılığı üzerinde durulmaktadır. Martini 2003, 58.

⁵³Geniş bilgi için bkz.: Atik 2002, 110-119; Özdizbay 2008a, 112-125.

⁵⁴Side Macellumu konusunda geniş bilgi için bkz.: Mansel - Bean - İnan 1956, 2-7; Mansel 1978, 149-167; Atik 2002, 129-141.

⁵⁵ Alanyalı 2012, 207.

⁵⁶Özdizbay 2008a 119 vd.

⁵⁷Mansel 1978, 166.

2. 1. 1. Kuzey Bölüm

10 ve 11 no'lu mekanlar ile F Kapısı'nın yer aldığı kuzey bölümde portiko genişliği 5.35 m'dir. 10 ve 11 no'lu mekanlar bu bölümde ana mekanları oluşturmaktadır (**Res. 9**). Batıdaki dörtgen, doğudaki dikdörtgen şeklinde olan bu mekanların ortasında yer alan F Kapısı kuzeyden agoraya girişin sağlandığı iki ana kapıdan biridir. Ancak kapının kuzey bölümü muhtemelen Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde kapatıldığı için işlevini yitirmiştir (**Res. 10-11**). Söz konusu bu kapı ve mekanlar, üst bölümleri dışında oldukça iyi korunmuşlardır. İki katlı olduğu anlaşılan 11 no'lu mekanın alt kat duvarları hasar görmemiş durumda olmasına rağmen kuzeydoğu bölümü dışında üst kat tamamen yıkılmıştır. Kuzeyden agoraya girişin sağlandığı ana kapılardan bir diğeri ise A Kapısı'dır. 11 no'lu mekan ile 1 no'lu mekan arasında yer alan bu kapının sadece yarım Dor sütunu şeklinde düzenlenmiş olan sol sövesi günümüze kadar korunabilmiş, sağ sövesi tamamen yıkılmıştır.

2. 1. 1. 1. 10 No'lu Mekan

Agoranın kuzeyinde bulunan mekanlar içerisinde en batıda yer alan bu mekanın iç ölçüleri 4.40 x 4.30 m olup kareye yakın bir plana sahiptir (**Res. 12-13**). Mekan, agoranın kuzey portikosuna 1.90 m yüksekliğinde, 1.04 m genişliğinde küçük bir kapı ile açılmaktadır. Mekanın duvarları oldukça iyi biçimde korunmuştur. Günümüze kalan en yüksek duvar 4.25 m ölçüsü ile kuzey duvardır. Bu duvarın kalınlığı -yer yer değişmekle birlikte- ortalama 1.05 m' dir. Batı duvarın var olan yüksekliği 2.70 m, kalınlığı 1.15 m'dir. Güney duvarın yüksekliği 3.92 m kalınlığı ise yaklaşık 1.15 m'dir. Bu duvar, F Kapısı'nın batı pylonunu kapatarak batıya doğru ilerlemekte ve agoranın kuzey teras duvarını oluşturmaktadır. Mekanın F Kapısı'na bitişik olan doğu duvarının günümüze kalan duvar yüksekliği 4.10 m'dir ve kalınlığı diğer duvarlardan daha az olup, yaklaşık 0.80 m'dir. Doğu duvar, mekanın orijinalliğini koruyan tek duvarı olarak göze çarpmaktadır (**Res. 14**). Mekanın kuzey, güney ve batı duvarları düzensiz küçük kesme taşlar ile örülmüşken bu duvarın 2.80 m'lik kısmı düzenli bloklardan oluşmaktadır. Bu duvar üzerinde 0.76 m yüksekliğinde, 0.80 m genişliğinde ve 0.38 m derinliğinde bir niş bulunmakta, ayrıca aynı duvar üzerinde olasılıkla duvarın mermer plakalar ile kaplı olduğuna işaret eden küçük yuvalar yer almaktadır. Mekanın zemini günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenen Bilgeler Mozaïği ile kaplanmıştır.

Bu mekanın altında 4.46 x 4.24 m ölçülerinde tonozlu bir mekan daha bulunmaktadır (Depo 1) (**Res. 15**). Girişi batıda yer alan bu mekanın kapı genişliği 1.25 m, derinliği 0.80 m'dir. Mekan içerisinde orijinal zemin belirgin değildir ve sağlıklı bilgilerin elde edilebilmesi için kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

2. 1. 1. 2. 11 No'lu Mekan

Agoranın kuzeydoğusunda yer alan ve dikdörtgen bir plana sahip olan bu mekanın iç ölçüleri 9.10 x 5.30 m'dir. Mekan, agoranın kuzey portikosuna dört yarım İon sütunu ile açılmaktadır ve bu sütunlardan en sağdaki, üst bölümü ile günümüze kadar sağlam olarak gelebilmiştir (**Res. 16**). Sütunlar arasındaki mesafe değişkenlik gösterir. Buna göre batı duvar ile birinci sütun arasındaki genişlik 1.10 m; birinci ile ikinci, ikinci ile üçüncü sütun arasındaki genişlik 1.43 m; üçüncü ile dördüncü, dördüncü ile doğu duvar arasındaki genişlik ise 1.47 m'dir. Birinci ile ikinci, üçüncü ile dördüncü sütun aralarında kapı eşikleri bulunmaktadır. Ayrıca sütunlar üzerinde İon düzenine uygun olarak üç faskialı arşitrav, düz friz ile dış sıralı geisondan meydana gelen bir saçaklık yer almaktadır (**Res. 16**).

Mekanın duvarları oldukça iyi durumdadır. Batı duvarın var olan yüksekliği 4.86 m'dir. Bu duvar F Kapısı'nın doğu pylonunu da meydana getirdiği için diğer duvarlara oranla daha kalın olup 0.82 m' dir. Kuzey duvarın kalınlığı 0.70 m'dir ve var olan yüksekliği batı duvar ile aynıdır. Ancak kuzey ile doğu duvarın birleştiği bölümde duvarların daha yüksek bir kısmı korunmuştur ve bu bölümde var olan duvar yüksekliği 8.10 m' ye kadar ulaşmaktadır. Doğu duvarın kalınlığı 0.63 m'dir. Doğu duvarın 0.67 m genişliğindeki ön bölümü bir ante şeklinde düzenlenmiştir.

Mekanın kuzey duvarı üzerinde, ölçüleri değişkenlik gösteren ve olasılıkla mermer plakaların kullanımına işaret eden yuvalar bulunmaktadır (**Res. 16-18**). Batı ve doğu duvar üzerinde iki sıra halinde yerleştirilmiş olan yuvalar, ölçüleri değişmekle birlikte genel olarak 0.10 x 0.10 m ölçülerindedir ve derinlikleri 0.06 m'dir. En alttaki yuva sırasının yerden yüksekliği 2.47 m olup alt sıra ile üst sıra arasındaki mesafe 0.80 m'dir. Yan yana yerleştirilen iki yuva arasındaki mesafe yaklaşık 0.30 m'dir. Kuzey duvar üzerinde herhangi bir sıra takip etmeyen oldukça küçük boyutlu yuvaların yanı sıra yerden 3.95 m yükseklikte hatıl yuvalarının var olduğu da görülmektedir (**Res. 16**). Bu hatıl yuvalarının yukarısında, yerden yaklaşık 4.86 m yüksekte, ikinci bir hatıl yuva sırası daha bulunmaktadır. Mekanın cephe kısmında korunmuş olan saçaklık bölümü ile aynı seviyede olan bu hatıl yuvaları, yapının iki katlı olduğunu kanıtlamakta ve ikinci katın zemin seviyesini vermektedir.

Söz konusu mekanın cephe görünümü arka cepheye de yansıtılmıştır (**Res. 19**). Her iki köşesi payeler ile sınırlandırılmış olan arka bölümde bu payeler üzerinde, ön cepheye uygun olarak üç faskialı arşitrav ve friz bölümleri yer almaktadır. İkinci katın ayırımı, mekanın arka cephesinde daha net algılanabilmektedir. Buna göre ikinci katın, friz bölümünün üst kısmına yerleştirilen hatıllar üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca duvarın korunmuş olan üst kat doğu köşesinde yer alan paye ile ikinci katın üst sınırı da rahatlıkla belirlenebilmektedir.

Buna göre ikinci katın yüksekliği 2.90 m'dir. Ayrıca ikinci katın köşe payesi daire şeklinde rozetler ile süslenmiştir.

Duvar kalıntılarının yanı sıra mekanın üst kat cephesinde, tıpkı alt katta olduğu gibi yarım İon sütunlarının kullanıldığını kanıtlayan sütun gövdesi ya da sütun başlığı gibi çok sayıda mimari parça alan içerisinde bulunmaktadır. Mekan içerisinde gerçekleştirilen temizlik ve kazı çalışmalarında mozaikli bir zemin bulunmuştur⁵⁸. Buna göre mekanın orijinal zeminini günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenen Orpheus Mozaïği oluşturmaktadır.

2. 1. 1. 3. Değerlendirme

Önündeki portikoya açılan 10 ve 11 no'lu mekanlar ile F Kapısı'ndan oluşan kuzey bölüm, iki katlı doğu portikoya paralel olarak iki katlı düzenlenmiş olmalıdır. Hem 11 no'lu mekanın korunmuş olan duvarları hem de alan içerisinde bulunan mimari parçalar bu düşünceyi desteklemektedir.

Alanın en batısında yer alan ve kare bir plana sahip olan 10 no'lu mekanın küçük kesme taşlar ile düzensizce örülmüş duvarları ve güney duvarın F Kapısı'nın batı pylonunu tamamen kapatması, bu mekanın olasılıkla Geç Roma ya da Erken Bizans Dönemi'nde inşa edildiğine işaret etmektedir. Buna göre üzerinde yer aldığı arazinin eğimli yapısı nedeniyle bir alt mekan (Depo 1) yapılarak agora seviyesine yükseltilmiş olan söz konusu bu alanın ilk inşa evresinde nasıl bir görüntüde olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Mekanın orijinalliğini koruyan doğu duvarının F Kapısı'nın batı pylonunu meydana getirmesi, duvarın mermer plakalar ile kaplı olduğuna işaret eden küçük yuvalar bulunması ve zeminin figürlü bir mozaik ile döşenmesi 11 no'lu mekanda da görülebilen benzer uygulamalardır. Bu benzer uygulamalar nedeniyle ilk inşa evresinde bu alanda 11 no'lu mekan ile aynı cephe görünümüne sahip bir mekanın var olduğunu düşünmek mümkündür. İki mekan arasındaki benzerliklerin yanı sıra F Kapısı önünde dağınık halde duran mimari parçalar ile şapelin güney duvarı üzerinde devşirme malzeme olarak kullanılmış çok sayıda yarım İon sütunlarının varlığı, bu durumu destekler niteliktedir. Her iki mekanın boyutları karşılaştırıldığında 10 no'lu mekanın cephesinde iki yarım İon sütununun kullanılmış olması mümkündür.

Alanın ortasında yer alan ve agoraya kuzeyden giriş-çıkış sağlayan dört kemerli F Kapısı'nın en arka bölümü sonradan örülerek doldurulmuş ve kapı işlevini yitirmiştir. Söz konusu duvarın iççiliği ile 10 no'lu mekanın duvar iççiliği arasındaki benzerlikler her iki uygulamanın aynı zamanda gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Söz konusu kuzey alanda en dikkat çeken mekan alanın en doğusunda yer alan dikdörtgen

---

⁵⁸ İnan 1998, 84.

planlı 11 no'lu mekandır. Mekanın doğu portikoya paralel olarak iki katlı olduğu, arka duvarının yaklaşık 8.10 m' ye kadar korunmuş olması ve kuzey duvar üzerinde gözlemlenen hatıl yuva sırasından rahatlıkla anlaşılabilir. Alan içerisinde yer alan farklı boyutlardaki benzer mimari parçalar ile mekanın ikinci kat cephesinde de yarım İon sütunlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cephede ikinci ve dördüncü sütun aralarında *in situ* olarak korunmuş olan kapı eşikleri, mekana giriş çıkışların sınırlandırılarak sadece adı geçen kapılarla gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Kapı eşiği bulunmayan ve mutlaka kapatılmış olması gereken birinci, üçüncü ve beşinci sütun aralarının nasıl kapatıldığı tam olarak anlaşılammaktadır, ancak yan cephelerde gözlemlenen ve herhangi bir sıra takip etmeyen az sayıdaki küçük boyutlu yuvanın varlığı sütun aralarında ahşap levhaların kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (**Res. 17**).

Mekanın doğu bölümünde günümüze kadar sağlam korunmuş olan İon saçaklığının aynı ölçülerde F Kapısı üzerinde de bulunması -her ne kadar geç dönemlerde tekrar inşa edilerek orijinal dokusunu kaybetmiş olan 10 no'lu mekanın üzerinde takip edilemese de- söz konusu İon saçaklığının doğudan batıya doğru kesintisiz bir biçimde devam ettiğini söylemek mümkündür.

Buna göre iki katlı düzenlenmiş olan kuzey portikonun arkasında yer alan mekanların kat ayrımları, doğudan batıya kesintisiz devam eden İon saçaklığı ile sağlanmaktadır. Hem kalıntıların durumu hem de görsel bir birlikteliğin olması gerektiği düşüncesiyle söz konusu alanda yer alan mekanların alt ve üst katları, İon düzenine göre şekillendirilmiş olmalıdır.

Bir portiko gerisinde yer alan, cephesi sütunlar ile hareketlendirilmiş iki ya da tek katlı mekanların bilinen en iyi örnekleri Hellenistik Dönem gymnasiumlarında karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. Örneğin Pergamon Gymnasiumu'nun üst terasında üç tarafı portikolar ile çevrelenmiş olan alanın özellikle doğu ve batı portikolarının arkasında yer alan mekanlar Lyrbe Agorası'nın kuzey portikosu ile benzer bir görüntüye sahiptir. II. Eumenes tarafından yaptırılan söz konusu gymnasiumun doğu portikosunun gerisinde yer alan iki katlı B ve D mekanlarının cepheleri, iki İon sütunu ile hareketlendirilmiştir⁶⁰ (**Çiz. 7**). Aynı şekilde batı bölümde yer alan iki katlı mekanların hem alt hem de üst kat cepheleri, iki Dor sütunu ile hareketlendirilmiştir⁶¹ (**Çiz. 8**). M.Ö. 130 yıllarına tarihlendirilen dört tarafı Dor sütunlu portikolar ile çevrelenmiş olan Priene Gymnasiumu'nun kuzey portikosunun merkezindeki mekan da aynı şekilde iki İon sütunu ile portikoya açılmaktadır⁶². Konisterion, loutron ve

⁵⁹ Gymnasiumlarla ilgili olarak bkz.: Mert 1993, 14 vd.

⁶⁰ Doğu bölüm için bkz.: Schazmann 1923, 51-55.

⁶¹ Batı bölüm için bkz.: Schazmann 1923, 63-69.

⁶² Wiegand- Schrader 1904, 258-275 Res. 271.

ephebeion olarak tanımlanan söz konusu bu mekanlar Miletos ve Stratonikeia Gymnasiumları'nda da benzer şekilde bir görüntüye sahiptirler⁶³. Buna göre özellikle portiko arkalarında yer alan bu mekanların sütunlar ile hareketlendirilmiş olan cephe düzenlemelerini dönemin beğenilen ve sıkça tercih edilen mimari bir özelliği olarak düşünmek mümkündür.

Sahip olduğu donanımları ve mimari görüntüsü ile Lyrbe Agorası'nın en önemli bölümlerinden birini oluşturan kuzey portikoda yer alan mekanların işlevleri ise kesin olarak tespit edilememiştir. Önceki araştırmacılar tarafından bir kütüphane olarak tanımlanmış⁶⁴ olan 10 no'lu mekanın neden bir kütüphane olarak değerlendirildiği konusunda açık bir bilgi bulunmamasına rağmen mozaik üzerinde yer alan ikonografi ile duvar üzerindeki nişin varlığı böyle bir yorumun yapılmasına neden olmuş olabilir. Aynı şekilde 11 no'lu mekan, herhangi bir neden belirtilmeden bir eksedra olarak tanımlanmıştır⁶⁵.

Bu değerlendirmeler yanında agora içerisinde buldukları alan, genel görünüm ve boyutları göz önünde alındığında söz konusu bu iki mekanın içkili eğlenceler ya da resmi toplantılar için kullanılan ve *symposium* olarak adlandırılan ziyafet odaları olarak kullanılmış olabilecekleri düşüncesi de ortaya çıkmaktadır⁶⁶.

4.40 x 4.30 m boyutlarına sahip olan 10 no'lu mekan içerisinde yer alan Bilgeler Mozaïği 3.95 x 3.90 m ölçülerine sahiptir. Söz konusu mozaik mekanın zeminine yerleştirildiğinde kuzey ve güney duvarları ile mozaik arasında 0.25 m; doğu ile batı duvar ile mozaik arasında 0.20 m'lik bir alanın oluştuğu anlaşılmaktadır. Ortalama bir kline genişliğinin 0.90 - 1 m olduğu⁶⁷ düşünüldüğünde ortaya çıkan ölçülerin standart bir kline genişliği için yeterli mozaiksiz alanı sağlamadığı ortaya çıkmaktadır⁶⁸, ancak mekanın agora içerisindeki konumu, kareye yakın boyutları ve mozaikli zemini birlikte değerlendirildiğinde bu mekanda klinelelerin kullanılmış olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

9.10 x 5.30 m ölçülerine sahip 11 no'lu mekanda mozaïğin zemine nasıl yerleştirilmiş olduğu konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak mekanın araştırmacılar tarafından yapılmış olan planı ile var olan plaka genişlikleri göz önüne alınarak zemine 6.39 x 3.38 m ölçülerindeki Orpheus Mozaïği yerleştirildiğinde doğuda 1.40 m, batıda 1.31 m ve kuzeyde 1.91 m genişliğinde alanların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Söz konusu ölçülerin tamamı

⁶³ Başgelen 2009, 23-52; Mert 1993, 28 vd.

⁶⁴ İnan 1998, 24.

⁶⁵ İnan 1998, 25-27.

⁶⁶ Örneğin bkz.: Brauron Stoası, Coulton 1976, 227 Res. 1-b; Kerameikos-Pompeion, Hoepfner 1976, 105 vd. Lev. 30; Pergamon Demeter Kutsal Alanı Aşağı Kuzey ve Batı Stoa, Bohtz 1981, 32-35. Diğer örnekler ve ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Börker 1983, 9 vd.

⁶⁷ Richter 1967, 364.

⁶⁸ Andron zeminlerinde klinelelerin yerleştirilebilmesi için bırakılan mozaiksiz alanlar için örneğin bkz.: Olynthos, Hoepfner- Schwandner 1986, 57 Res. 45; Olynthos, Dunbabin 1999, 6 vd. Res. 4; Eretria, Dunbabin 1999, 8 vd. Res. 6

ortalama bir kline genişliği için uygun görünmektedir, ancak ölçülerin birbirinden farklı olması, doğu ve batı duvar üzerinde yer alan çok sayıda yuva izi ile güneyde fazla sayıda kapı açıklığının olması söz konusu bu mekanda klinelerin kullanılmış olabileceği düşüncesini zayıflamaktadır.

11 no'lu mekanın yan duvarları üzerinde yer alan iki sıra halinde küçük yuvalar, söz konusu mekanın kullanımı konusunda önemli bilgiler vermekte; mekan içerisinde ahşap rafların ya da dolapların olabileceğine işaret etmektedir⁶⁹. Buna göre rafları duvara sabitlemek için kullanılmış olması gereken bu yuvaların yan duvarlar üzerinde kesintisiz bir biçimde bulunması, her iki yan duvarların tamamının raflar ile kaplı olduğunu düşündürmektedir ve mekanın her iki köşesinde kapı eşiklerinin bulunmaması da bu durumu desteklemektedir. Kuzey duvar üzerinde düzensiz bir biçimde yer alan küçük boyutlarda ve çok sayıdaki küçük yuvanın varlığı ise arka duvarın mermer plakalar ile kaplı olduğunu düşündürmektedir. Buna göre söz konusu mekan, her iki yan duvarında ahşap rafları bulunan, arka duvarı mermer plakalar, zemini Orpheus Mozaïği ile kaplı, girişi kontrol altına alınmış bir kamu yapısı olmalıdır. Yukarıda adı geçen benzer mimari donanımlar, Antik Dönem'de özellikle kütüphaneler içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Antik kütüphaneler içerisinde kitap ruloları nişlerin yanı sıra raflar üzerine de yerleştirilmişlerdir. Buna göre özellikle ahşaptan yapılan ve duvar kenarlarına yerleştirilen bu raflar, dikine bölmeler halinde tavana kadar yan yana sıralanmaktadır⁷⁰. Kütüphane duvarlarının parlak mermerler ile kaplandığı ve zeminin genellikle mozaikler ile döşendiği de bilinmektedir⁷¹. 11 no'lu mekanın mimari verileri, agora içerisindeki konumu, boyutu ve girişi sınırlandırılmış yapısı genel olarak değerlendirildiğinde bir eksedra ya da büyük bir kent kütüphanesi olduğu düşünülemez, ancak kentin korunması gereken özel belgelerinin ya da kitaplarının depolandığı, iki katlı resmi bir arşiv odası olması mümkündür.

Aynı şekilde doğu duvarı üzerinde bir niş ile 11 no'lu mekanda olduğu gibi mermer plakaların varlığına işaret eden yuvalar bulunduran 10 no'lu mekan, ilk inşa evresinde benzer şekilde özel bir arşiv olarak kullanılmış olmalıdır. Mekanın zeminde yer alan Bilgeler Mozaïği de bu düşüncüyü desteklemektedir. Söz konusu mekan olasılıkla Geç Roma ya da Erken Bizans Dönemi'nde yıkılarak daha kapalı bir mekana dönüştürülmüştür. Buna göre penceresiz duvarları ve küçük kapısı ile dışarıdan tamamen izole edilmiş olan bu mekan, hemen önünde yer alan şapele hizmet eden, diakonikon benzeri ve ayinler sırasında

⁶⁹ İnan 1998, 26.

⁷⁰ Antik Dönem kütüphanelerinin rafları konusunda bkz.: Hoepfner 2002, 5 vd.; Yıldız 2003, 360-363;

⁷¹ Bergama Asklepeion, Ephesos, Kremna ve Sagalassos Kütüphaneleri en iyi örneklerdir. Bkz.: Yıldız 2003, 368.

kullanılan liturjik eşyaların saklandığı bir mekan olarak kullanılmış olabilir.

2. 1. 2. Doğu Bölüm

Kuzeyden güneye devam eden, yan yana yerleştirilmiş iki katlı toplam yedi mekandan oluşan doğu bölümde portiko genişliği 5.40 m'dir (**Çiz. 9 Res. 20**). İlk kattaki yedi mekan plan ve mimari özellikler açısından aynı özelliklere sahiptir. Bu ana yapılar dışında 3 ve 4 no'lu mekanların orta bölümünde, geniş bir geçeneğin yer aldığı görülmektedir (**Res. 21**). Agoranın doğusunda yer alan arka mekan ve yapılara geçiş sağlayan ve B Kapısı olarak adlandırılan bu geçeneğin üst katı tamamen yıkılmıştır.

Alt katı çok iyi durumda korunmuş olan doğu bölümün üst katı kısmen korunmuştur. 1, 2 ve 3 no'lu mekanların üst katının küçük bir bölümü korunmuşken; 5, 6 ve 7 no'lu mekanların üst kat duvar ve kapıları, kazılar sırasında gerçekleştirilen onarımlar sayesinde tamamen korunmuştur (**Res. 22**). Mekan kapıları üzerinde zeminden yaklaşık 5.13 m yukarıda, kuzeyden güneye doğru yan yana yerleştirilmiş, ölçüleri değişmekte birlikte genel olarak 0.30 x 0.30 m boyutlarındaki hatıl yuva sırasından ikinci katın zemin seviyesi rahatlıkla anlaşılabilir. Bu yuvaların içerisine yerleştirilen ahşap hatıllar, karşısındaki geison bloklarının arka yüzünde yer alan hatıl yuvalarına yerleştirilerek ikinci katın zemini oluşturulmuştur.

Bu bölümün en güneyinde dört kapı ile girişin sağlandığı, cephe düzenlemesi olarak benzese de plan olarak diğer mekanlardan tamamen farklı olan 8 no'lu mekan yer alır. Oldukça büyük boyutlara sahip olan bu mekan, yarı dairesel bir plan göstermektedir.

2. 1. 2. 1. 1 No'lu Mekan

Doğu mekanları içerisinde en kuzeyde yer alan bu mekanın girişi diğer mekanlardan tamamen farklıdır (**Res. 23**). Her iki yanında 3.26 m yüksekliğinde ve 0.52 m genişliğinde pilaster şeklinde düzenlenmiş yarım Dor sütunlarının yer aldığı cephenin toplam genişliği 5.10 m'dir. Bu mekana 2.70 m yüksekliğinde ve 2.10 m genişliğinde kemerli bir kapı ile girilmektedir. Kemer, başlıkları rozetler ile süslenmiş 1.50 m yüksekliğindeki payandalar üzerine oturmaktadır. Bu kemerli giriş üzerinde geniş bir saçaklık bölümü görülmekte; sırasıyla arşitrav, triglif ve metoplardan oluşan friz ile profilli bir geison yer almaktadır. Söz konusu bu saçaklık üzerinde üst katın hatıllarının oturduğu bir blok sırası daha bulunmaktadır. Mekanın ölçüleri 5.80 x 4.06 m olup duvar kalınlıkları değişiklik göstermektedir. Kuzeyde var olan duvarın yüksekliği 3.20 m, kalınlığı ise 0.50 m'dir, ancak bu duvar kalınlığı kuzeyinde yer alan 0.62 m'lik ek bir duvarın varlığı ile 1.12 m'ye ulaşmaktadır. Arka duvarın var olan yüksekliği 5.92 m kalınlığı ise 0.85 m'dir.

Mekan içerisindeki var olan kalıntılardan bu mekanın tonozlu bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey ve güney duvarlar üzerinde yerden yaklaşık 2.66 m yüksekte, 0.10 m genişliğinde ve 0.18 m yüksekliğindeki üzengi taşları, günümüze iyi bir biçimde korunarak gelmiştir (**Res. 24**).

2. 1. 2. 2. 2 No'lu Mekan

1 no'lu mekanın güneyinde yer alan ve 5.60 x 4.45 m ölçülerinde olan bu mekana 1.70 m genişliğinde ve 2.96 m yüksekliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 4.95 m, kalınlığı ise 0.70 m'dir. Doğu duvarının var olan yüksekliği 4.30 m, kalınlığı ise 0.60 m'dir.

2. 1. 2. 3. 3 No'lu Mekan

Doğu mekanlarının en küçüğü olan bu mekan 4.36 x 3.20 m ölçülerindedir ve bu mekana 1.70 m genişliğinde ve 2.97 m yüksekliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 2.80 m, kalınlığı ise 0.70 m'dir. Güney duvarın var olan yüksekliği 3.94 m kalınlığı ise 0.62 m'dir. Mekanın doğu duvarı ise oldukça karışık bir yapı göstermektedir. Yaklaşık 0.56 m kalınlığındaki duvarın arka kısmına 0.56 m kalınlığında ikinci bir duvar daha eklenmiştir. Toplam 1.10 m kalınlığındaki bu duvar devşirme malzemelerle tekrar örülerek onarılmıştır.

2. 1. 2. 4. 14 No'lu Mekan (B Kapısı Arka Mekan)

Bu mekan B Kapısı'nın arka bölümünde yer almaktadır (**Res. 25**). Agoranın ikinci kat arka bölümünde bulunan ve yaklaşık olarak 6.34 x 5.10 m ölçülerine sahip olan bu mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 2.54 m kalınlığı 1.10 m' dir. Güney duvarın var olan yüksekliği 1.73 m kalınlığı ise 1.10 m' dir. Bu mekanın doğu duvarının kalınlığı ile var olan yüksekliği dolgu toprak nedeniyle belirlenmemektedir.

2. 1. 2. 5. 4 No'lu Mekan

B Kapısı'nın güneyinde yer alan 4.16 x 3.74 m ölçülerindeki bu mekana 2.97 m yüksekliğinde ve 1.63 m genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 7.44 m, kalınlığı ise 0.62 m'dir. Var olan yüksekliği 6.67 m olan doğu duvarın kalınlığı ise 0.56 m' dir. Söz konusu bu doğu duvarın arkasına 3 no'lu mekanda olduğu gibi 0.56 m'lik ikinci bir duvar daha eklenerek duvar kalınlığı 1.10 m' ye çıkarılmıştır.

2. 1. 2. 6. 5 No'lu Mekan

5.56 x 5.34 m ölçülerine sahip mekana 3 m yüksekliğinde ve 1.70 m genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 7.55 m, kalınlığı ise 0.58

m'dir. Doğu duvarın yüksekliği 6.43 m, kalınlığı ise 0.56 m'dir. Mekanın duvarları üzerinde sayıları on ile oniki arasında değişen hatıl yuvaları, belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Yaklaşık olarak 0.35 x 0.32 m ölçülerine ve 0.10 m derinliğe sahip hatıl yuvalarının aralarındaki mesafe ise yaklaşık olarak 0.25 m'dir.

2. 1. 2. 7. 6 No'lu Mekan

5.67 x 5.30 m ölçülerindeki mekana, 3.20 m yüksekliğinde ve 1.60 m genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 7.56 m olup kalınlığı 0.54 m'dir. Doğu duvarın yüksekliği ise 6.22 m'dir.

2. 1. 2. 8. 7 No'lu Mekan

5.72 x 5.58 m ölçülerine sahip mekana 3.30 m yüksekliğinde ve 1.72 m genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Mekanın kuzey duvarının var olan yüksekliği 7.58 m olup kalınlığı 0.54 m'dir. Doğu duvarın yüksekliği ise 5.20 m'dir.

2. 1. 2. 9. Değerlendirme

Batı bölümde olduğu gibi eğimli bir arazi yapısına sahip olan agoranın doğu bölümü, iki katlı şekilde düzenlenmiş böylece agora meydanı ile doğu bölüm arasındaki 3.50 m'lik yükselti farkından en iyi şekilde yararlanılarak fazla sayıda mekan elde edilebilmiştir. Buna göre agoranın doğu bölümü, arkasında iki katlı mekan sıralarının yer aldığı tek nefli portiko şeklinde düzenlenmiştir.

Bu bölümde alt katta, birbiri ile herhangi bir bağlantısı olmayan toplam yedi mekan yer alır. Tonozlu yapısı ve kemerli kapısı ile diğer mekanlardan ayrılan 1 no'lu mekan dışında, alt kattaki altı mekan aynı tip kapıları ve kareye yakın planları ile benzer bir yapıya sahiptirler. Söz konusu mekanlar her ne kadar aynı görüntü içerisinde olsalar da boyut olarak aralarında herhangi bir birlikteliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre en büyük mekan, 5.72 m derinliğinde ve 5.58 m genişliğindeki 7 no'lu mekandır. En küçük mekanlar ise B Kapısı'nın kuzey ve güneyinde yer alan 3 ve 4 no'lu mekanlardır. Bu bölüm bir yamaca dayandırıldığı için arka cephelerine herhangi bir açıklık ya da pencere yapılamayan mekanların büyük boyutlardaki kapıları dışında herhangi bir açıklıkları yoktur. Mekanlar kazılar sırasında büyük bir onarımdan geçtiği için ikinci katın zemin seviyesini veren hatıl yuvaları dışında mekanların duvar işçiliği, iç düzenlemeleri ya da zemin döşemelerinin orijinal durumları konusunda herhangi bir veri elde edilememektedir.

Ön cephe üzerinde, zeminden 5.13 m yukarıda kuzeyden güneye kesintisiz devam eden 0.30 m yüksekliğindeki hatıl yuva sırası ile alt katın tavan seviyesi rahatlıkla algılanabilmektedir. Söz konusu hatıllar, karşıda geison bloklarının arka yüzünde yer alan

0.30 x 0.30 m ölçülerinde ve 0.20 m derinliğindeki hatıl yuvalarına yerleştirilerek üst katın zemini oluşturulmuştur.

Çok küçük bir kısmı dışında günümüze kadar korunamamış olan doğu bölümün üst katı konusundaki en iyi veriler, onarımlar sayesinde duvar ve kapıları korunmuş olan 5, 6 ve 7 no'lu mekanlardan elde edilmektedir. Buna göre altındaki mekanla aynı boyut ve özelliğe sahip olan yedi mekanın kapıları da alt kat kapıları ile aynı aks üzerinde yer almaktadır. Agoranın doğudaki en dış duvarını da oluşturan ve kazılar sırasında tamamen onarılmış olan üst katın doğu duvarı üzerinde (**Res. 26**) herhangi bir kapı ya da açıklığın olup olmadığı, buna göre üst kat dükkanlarının agoranın doğusuna açılıp açılmadığı tespit edilememektedir. Bu bilgiler dışında doğu bölümde alt kattan üst kata ulaşımın nasıl gerçekleştirildiği de tam olarak anlaşılamamaktadır. Her iki katın mekan sıralarını ikiye bölen B Kapısı'nın arkasında yer alan onbeş basamak ile 14 no'lu mekana ulaşılmaktadır. Söz konusu bu basamaklar ile üst kat mekanlarına herhangi bir ulaşımın olup olmadığı, çok sayıda ekleme ve onarımın orijinal dokuya büyük oranda zarar vermesi nedeniyle anlaşılamamaktadır. Ayrıca G. E. Bean ve T. B. Mitford'un kent ile ilgili yayınında⁷² yer alan bir fotoğrafta, B Kapısı'nın karşısında açıkça görülebilen altı basamaklı bir merdivenin varlığı dikkat çekicidir (**Res. 27**). Üst katlara ulaşımın söz konusu bu merdiven ile yapılıp yapılmadığını belirlemek imkansızdır, çünkü bu merdiven agorada gerçekleştirilen kazılar sırasında tamamen kaldırılmıştır.

Alan içerisinde var olan verilere göre arkasında iki katlı yedi mekan sırasından oluşan agoranın doğu portikosu bu hali ile agoranın en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Çok fazla modern onarımdan geçerek orijinal dokusunu kaybetmiş olan mekanların işlevleri konusunda da kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Genellikle çift ya da tek portikolu stoaların arkasına yerleştirilen mekan sıraları, basit formları ve çok fonksiyonlu özellikleri nedeniyle kutsal alanlar, Asklepeionlar ya da agoralar gibi kentin en önemli yapılarında sıklıkla tercih edilip kullanılmışlardır. En erken örnekleri M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen bu mekan sıralarının⁷³ kökeni konusunda en çok kabul gören fikir, yan yana yerleştirilen çok sayıda oikosun, bir stoa ile birleştirilmesi sonucu oluştuğlarıdır⁷⁴. Arkaik Dönem'den itibaren kentin en merkezi bölümlerinde ya da kutsal alanlar içinde yer alan bu mekanların, siyasi ya da dini nedenlerle düzenlenen içkili ziyafetler için kullanılmış olan örnekleri de bulunmaktadır. Yan yana dizilmiş oikoslar olarak da adlandırılabilirler söz konusu bu mekanların her

⁷²Bean - Mitford 1965, Lev. 4; İnan 1998, Res. 88.

⁷³Brauron Stoası, Atina Güney Stoa I, Piraeus Liman Stoası ile Atina Asklepieionu Batı Stoası en erken örneklerdir: Coulton 1976, 86.

⁷⁴Arkası mekanlı stoaların kökeni konusunda geniş bilgi için bkz.: Coulton 1976, 86 vd.

birinin boyutu, ziyafetler için kullanılan klinelerin sayı ve boyutlarına göre belirlenmektedir. Bu nedenle ziyafet odalarının boyutları çok kesin standartlara sahip değildir. En küçüğü 3 x 3 m boyutlarında olan bu mekanların boyutlarına paralel olarak 3-5-7-9 vb. tekli haneler şeklinde artan kline sayısına sahip oldukları bilinmektedir ve bu sayı on beşe kadar ulaşabilmektedir. Örneğin en iyi örnekleri sunan Brauron Stoası'nın yaklaşık 6 x 6 m ölçülerindeki mekanları onbir klineye sahipken, Atina Agorası'nda yer alan Güney Stoa I'in 4.80 x 4.80 m ölçülerindeki mekanlarında yedi klinenin yer aldığı bilinmektedir⁷⁵. Aynı şekilde Priene Agorası Kuzey Stoa'da yer alan yaklaşık 4.40 x 3.62 m ölçülerindeki mekanlardan bazılarının kamusal ziyafetler için kullanıldığı bilinmektedir⁷⁶. Ziyafet için kullanılmalarının yanı sıra özellikle agoralarda popüler olan bu mekan sıraları genellikle üç ya da dört yönden agorayı çevreleyerek önündeki tek ya da iki nefli portikoya açılmaktadır. Agoranın önemli bir bölümünü oluşturan söz konusu bu mekanların işlevlerini kesin olarak belirlemek oldukça zordur. Çünkü bu mekanların boyutları, formları ya da sayıları konusunda Antik Dönem'de uygulanmış standart bir ölçü yoktur; öyle ki aynı yapı içinde birbirinden farklı boyutlara sahip mekanların bir arada olduğu örnekler de söz konusudur ve örneklerin genellikle dükkan, depo ya da idari ofis olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Örneğin Priene Agorası'nın güney bölümünü oluşturan U Şekilli Stoa'da özellikle batı ve güney portikonun arkasında yer alan mekanların çoğu dükkan, bazıları idari ofis olarak kullanılmıştır⁷⁷. Aynı şekilde çok sayıda mekan bulunduran Miletos Güney Agora üç sıralı mekan düzenlemesi ile farklı bir örnektir. Portikoya açılan ön mekanlar ile doğudaki caddeye açılan mekanların dükkan, her iki sıranın ortasında yer alan mekanların ise ön mekanlara hizmet eden depolar olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁷⁸. Miletos örneği ile aynı tip planlamanın bir örneğini sunan Korinth Güney Stoa en iyi örnekleri sunmaktadır (**Çiz. 10**). Stoda yer alan mekanların tümü yapının altından geçen su kanalı ile bağlantılı olan bir su kuyusuna sahiptir ve bu kuyular açık bir şekilde şarap soğutmak ya da soğuk tutulması gereken gıda maddeleri için tasarlanmışlardır⁷⁹. Dükkan olarak kullanıldığı kesin olarak belirlenen diğer bir örnek M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen Korinth Kuzey Yapı'dır. Burada dükkan kapılarının hemen yanında birer satış tezgahı ile yan yana sıralanmış havuzlar yer

⁷⁵Atina Asklepieionu Batı Stoası, Kerameikos Pompeion, Argive Heraion Batı Yapısı, Atina Akropolü Pinakothek en iyi ziyafet odaları arasındadır. Antik Dönem'deki yemek odaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Börker 1983. Pergamon Demeter Kutsal Alanı Aşağı Kuzey ve Batı Stoa (Bohtz 1981, 32-35) ile Labraunda Zeus Kutsal Alanı andronları (Coulton 1976, 249 vd.) Anadolu'daki en anlaşılır ziyafet odası örneklerini sunmaktadırlar.

⁷⁶Thompson 1954, 10.

⁷⁷Wycherley 1942, 25 vd.

⁷⁸Wycherley 1942, 24.

⁷⁹Broneer 1954, 48-65.

almaktadır⁸⁰. II. Attalos tarafından Atina Agorası'na yaptırılan Attalos Stoası bu anlamda en iyi örneği sunmaktadır⁸¹ (**Res. 28**). Söz konusu stoada yer alan mekanların tamamının işlevinin kesin olarak belirlenmesi zor olsa da var olan bazı veriler, bu konuda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin kazılar sırasında stoanın ön bölümünde bulunan bir su olduğundan, dikkat çekici bir biçimde seramik parçası yığınları ele geçmiştir. Bu veriye dayanarak stoanın alt katındaki bazı mekanların, seramik satışının yapıldığı dükkanlar olarak değerlendirilmesi mümkündür⁸². Aynı şekilde birkaç mekanın duvarında raf düzenlemelerine işaret eden yuva izleri ile bir mekanın kapı pervazının üzerinde yer alan tanrı Hermes'e ait betimleme⁸³ söz konusu bu mekanların, kentin önemli tüccarları tarafından kiralanarak dükkan olarak kullanıldıkları düşüncesini güçlendirmektedir. Antik Dönem'de Atina'nın heykeltıraşlık, seramik ve metal işçiliği konusunda sahip olduğu ticari güç düşünüldüğünde stoada yer alan tüm mekanların işyeri ya da dükkan olarak kullanılmış olduğu düşüncesi de bu anlamda şaşırtıcı değildir⁸⁴.

Stoalarla doğrudan bağlantılı olan söz konusu bu mekan sıraları tek ya da çok katlı olarak hem eğimli bir arazide, teras seviyesindeki bir portikoyu desteklemek için bodrum katlarında hem de bağımsız olarak agora seviyesinde görülürler. Tek nefli portikoya açılan en iyi örnekler Priene Agorası U Şekilli Stoa⁸⁵, Miletos Kuzey Agora ile Güney Agora Doğu Stoa⁸⁶, Pergamon Yukarı⁸⁷ ve Aşağı Agora⁸⁸, Delos Agorası⁸⁹ ve Aspendos Agorası'nda⁹⁰ yer almaktadır. Miletos Güney Agora L Şekilli Stoa⁹¹, Magnesia Agorası⁹², Atina Attalos Stoası⁹³, Termessos Attalos Stoası⁹⁴ ve Korinth Güney Stoa⁹⁵ örnekleri ise iki nefli portikoya açılan en iyi mekan sıralarını sunmaktadır. Bu örneklerden Atina Attalos Stoası, Korinth Güney Stoa, Delos Agorası, Pergamon Aşağı Agora ve Aspendos Agorası⁹⁶ iki katlı olmalarının yanında, Lyrbe örneğinde olduğu gibi her iki katında mekan içermeleri nedeniyle

⁸⁰Fowler - Stillwell 1932, 215 vd.

⁸¹Thompson 1992, Res. 5.

⁸²Thompson - Wycherley 1972, 171.

⁸³Harrison 1965, 141, 234 Lev. 234.

⁸⁴Atina'nın ticari yapıları konusunda bkz.: Thompson - Wycherley 1972, 170-173.

⁸⁵Wiegand-Schrader 1904, 189 vd.; Koenigs 1993, 381 vd.; Kienlin 2004, 8 vd.

⁸⁶Kleiner 1968, 50-63; Coulton 1976, 258-261

⁸⁷Schrammen 1906, 93-107; Coulton 1976, 272- 275; Radt 1999, 89-92.

⁸⁸Doerpfeld 1902, 16-26; Schrammen 1906, 99 vd.; Coulton 1976, 271.

⁸⁹Vallois 1912, 107 Res. 1; Coulton 1976, 230; Wycherley 1993, 73 vd.

⁹⁰Lanckoroński 1890, 96-98; Lauter 1970, 77-101.

⁹¹Coulton 1976, 261.

⁹²Humann 1904, 107-140.

⁹³Thompson- Wycherley 1972, 103-108.

⁹⁴Bracke 1993, 24 vd.; Coulton 1976, 287;

⁹⁵Broneer 1954, 48-59.

⁹⁶Aspendos Agorası'nın üç katlı olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Köse 2011, 147.

oldukça önemli örneklerdir⁹⁷.

Söz konusu iki katlı mekan sıraları genel olarak değerlendirildiğinde mekanların boyutları ve formları konusunda standart herhangi bir uygulamanın olmadığı sonucuna varılmaktadır. Kentin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş olması gereken bu mekanların işlevleri de agoranın kent içerisindeki konumu ve ihtiyaçları ile doğrudan bağlantılıdır. Söz konusu mekan sıraları dükkan, depo ya da idari ofis olarak kullanılmalarının yanı sıra ziyafet odaları olarak da kullanılmış olabilirler. Ancak çoğunlukla kutsal alanlarda karşımıza çıkan ziyafet odaları, agoralarda pek tercih edilmemiştir ve iki katlı mekanlarda tespit edilebilmiş bir örneği bulunmamaktadır. Agora çevresinde yer alan ve agorayı meydana getiren tüm mekan sıraları genel olarak değerlendirildiğinde, tek katlı örneklerin daha fazla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre genellikle eğimli araziler için pratik bir uygulama olarak görülen çok katlı mekan uygulamaları genellikle bodrum katlarında görülürken agora seviyesinde inşa edilmiş iki katlı mekan sırası örnekleri sınırlıdır. Aigai⁹⁸, Assos⁹⁹ ya da Alinda¹⁰⁰ gibi bodrum katında mekan sırası içeren örneklerde, teras seviyesi üzerinde herhangi bir mekan sırasının bulunmaması bu anlamda dikkat çekicidir. Bu örneklerde dükkan olarak kullanılacak olan yeterli sayıda mekanın bodrum katına bilinçli olarak toplandığı böylece agora seviyesinde herhangi bir mekana ihtiyaç duyulmadığı düşünülebilir.

Sonuç olarak iki kat şeklinde düzenlenmiş olan mekan sıralarının, tek katlı olanlar ile işlevsel olarak aynı özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Aralarındaki tek fark ise iki katlı örneklerin fazla sayıda mekanı bir arada bulundurmalarıdır. Örneğin Attalos Stoası'nın alt ve üst katlarında toplam 42, Korinth Güney Stoası'nda toplam 66 mekan bir aradadır. Buna göre kentin tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek büyüklükte bir market görüntüsünde olan bu yapılar, halkın gerekli olan tüm ihtiyaçlarını aynı yerden ve tek seferde karşılayabilme imkanı sunmuş aynı zamanda kamu görevlilerince daha rahat denetlenebilen düzenli ve sistemli bir yapının oluşmasını da sağlamış olmalıdır.

İşlevsel olarak benzer özelliklere sahip olan iki katlı mekanlı stoa örnekleri, her kentin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği için örnekler arasında mimari açıdan kesin bir

⁹⁷Adı geçen örnekler dışında bazı örnekler sonraki dönemlerde bir üst katın eklendiği görülmektedir. Örneğin Korinth Kuzeybatı Stoa M.Ö. geç 1. yüzyılda eklemelerle uzatılırken aynı zamanda yapıya bir üst kat; aynı şekilde Miletos Kuzey Agora'da L Şekilli Güney Stoa'ya Roma Dönemi'nde bir üst kat eklenmiştir. Bkz.: Coulton 1976, 91.

⁹⁸Bohn 1889, 14-27;

⁹⁹Assos Agorası güney stoasının rekonstrüksiyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Amerikalı araştırmacılar (Clarke vd. 1902, 33 vd.) üçü agora seviyesinin altında biri agora seviyesinde olmak üzere dört katlı bir stoanın varlığından söz ederken, Coulton agora seviyesinde iki kat, agora seviyesi aşağısında ise sarnıç ile birlikte üç kat olmak üzere toplam beş katlı bir stoa yapısının varlığından söz eder. Coulton 1976, 219 Res. 15.

¹⁰⁰Doruk 1988, 1121 vd. Şek. 1.

birliktelikten söz edilememektedir, ancak Aspendos ile Lyrbe kentleri arasında bir takım benzerliklerin bulunduğu da gözlemlenmektedir. Her ne kadar boyut, duvar işçiliği ya da yapının agora içerisindeki konumu gibi özellikleri farklılıklar gösterse de mekanlar arasında herhangi bir bağlantının olmaması, mekan içlerinde gözlemlenen hatıl yuvası işçiliği ve genel görünüm Lyrbe ile benzerdir.

Lyrbe Agorası'nın doğu portikosunu oluşturan tüm mekanların işlevlerini kesin olarak belirlemek, iç düzenlemeleri konusunda yeterli veri elde edilemediği için mümkün değildir. Buna göre yukarıdaki benzer örnekler ışığında söz konusu bu mekanların ziyafet odaları ya da depo olarak değil ticari amaçlı dükkanlar olarak kullanıldıkları fikri güçlenmektedir. Çünkü penceresiz sığ mekanlar ziyafet odası olarak kullanılmak için yeterli fiziksel şartlara sahip değildirler¹⁰¹. Agoradaki bu bölüm dışında çok sayıda mekanın bir arada bulunduğu ve dükkan olarak kullanılmış olabilecek başka herhangi bir yapı, kent genelinde tespit edilmemiştir. Bu nedenlerle agoranın bu bölümün, halkın ihtiyaçlarını karşılayan bir market yapısı olarak tasarlandıkları; gıda maddesi, tekstil ürünleri ya da şarap gibi her türlü malzemenin alınıp satılabildiği dükkanlar olarak kullanıldıkları düşüncesi güçlenmektedir¹⁰². Ayrıca mekan sırasının en başında yer alan tonozlu yapısı, kemerli kapısı ve Dor düzenindeki farklı cephesi ile diğer mekanlardan ayrılan ve bu özellikleriyle ayrıcalıklı bir görüntüye sahip olan 1 no'lu mekanı kamu düzenini sağlamakla görevli bir memurun idari ofisi; bir *agoranomion* olarak tanımlamak mümkündür.

2. 1. 3. Güney Bölüm

Agoranın güneyinde yer alan mekanlar, genel olarak günümüze iyi durumda korunarak gelmişlerdir. En güneyde agorayı sınırlayan bir duvar kalıntısı görülmektedir (**Res. 29-35**). Uzunluğu 19.50 m, kalınlığı 1.18 m olan söz konusu bu duvar, 8 no'lu mekanın güney köşesinden başlayarak batıya doğru ilerlemekte ve kuzey-güney doğrultulu duvar ile birleşmektedir. Duvarın batı bölümünde 2.46 m genişliğinde oldukça tahrip olmuş bir kapı yer almaktadır. Oldukça yüksek bir seviyede korunarak günümüze gelebilen kuzey-güney doğrultulu duvarın kalınlığı ise 1.34 m'dir. Duvarın kuzey bölümleri iyi durumda korunmuş olsa da agoranın güney duvarı ile birleştiği bölümleri tamamen yıkılmıştır (**Res. 30**).

Bu kalıntılar dışında agoranın güney duvarı, en üst seviyesine kadar oldukça iyi bir biçimde korunmuştur (**Çiz. 11 Res. 31**). Alt bölümlerinde bosajlı blokların kullanıldığı söz konusu bu duvar üzerinde, başlıkları yuvarlak rozetlerle süslenmiş 4.97 m yüksekliğinde

¹⁰¹Örneğin Priene Andronu için bkz.: Hoepfner-Schwandner 1986, Res. 180.

¹⁰²G. E. Bean ve T. B. Mitford ile kazı ekibi bu mekanları benzer şekilde dükkan olarak tanımlamışlardır. Bean-Mitford 1965, 4 vd; İnan 1998, 27-33. Ayrıca bkz.: Köse 2005, 152.

toplam beş adet pilaster bulunmaktadır. Bu pilasterlerin üst kısmında, sağdan üçüncü pilaster üzerinden başlayarak batıya doğru kesintisiz bir biçimde devam eden üç faskialı arşitrav ve friz bölümlerinden oluşan geniş bir saçaklık görülmektedir. Bu saçaklığın üzerinde en üst bölümü korunamamış olan kalkan duvarı görülmektedir (**Res. 31**).

Üzerinde toplam üç pencere bulunan agoranın güney duvarının toplam uzunluğu 18.10 m'dir. Bu genişliğin bitiminde, duvar 1.32 m kadar kuzeye doğru yönelerek bir girinti yapmakta, bu girintiden sonra duvar tekrar batıya doğru 6.20 m ilerleyerek sonlanmaktadır. 6.20 m genişliğindeki bu bölüm, 2. galerinin güney duvarı olup, bu duvar üzerinde söz konusu galerinin alt katına geçit veren D Kapısı bulunmaktadır (**Çiz. 12 Res. 32**).

Söz konusu güney duvarın kuzeyinde, ona bitişik olarak inşa edilmiş 9 ve 13 no'lu mekanların var olduğu görülmektedir (**Çiz. 11 Res. 33-35**). 9 no'lu mekan ile aralarında geç dönemde örölmüş 0.80 m kalınlığında başka bir duvarın daha var olduğu gözlemlenen güney duvar, doğuya doğru devam etmektedir. Söz konusu güney duvarın hangi duvar ile birleşerek sonlandığı tahribat nedeni ile tam olarak anlaşılamamaktadır. Duvar işçiliği açısından tamamen farklı özellikler göstermeleri nedeniyle 9 ve 13 no'lu mekanların agoranın güney bölümüne Geç Roma ya da Bizans Dönemi'nde eklendiğini söylemek mümkündür.

2. 1. 3. 1. 9 No'lu Mekan

13 no'lu mekanın batısında yer alan bu mekan 6.46 x 5 m ölçülerine sahiptir. Mekanın duvarları oldukça tahrip olmuş durumdadır ve 0.80 m kalınlığındaki güney duvarı agoranın güney duvarı ile bitişik bir biçimde düzenlenmiştir (**Res. 34**). En iyi durumda korunmuş olan batı duvarın var olan yüksekliği 3.80 m, kalınlığı ise 0.68 m'dir. Mekanın güney duvarının alt bölümünde bir kemerin varlığı söz konusudur. Mekanın kuzey duvarının kalınlığı 1.20 m olup bu bölümde kuzey-güney doğrultulu bir kemerin var olduğu görülmektedir (**Res. 33, 34**). Ancak söz konusu kemer, mekanın zemin seviyesinin alt bölümünden başlamakta, giriş-çıkışı sağlamak gibi bir görevinin olmadığını düşündürmektedir. Bu kemerin alt bölümlerinin büyük bir kısmı dolgu toprak nedeni ile kapanmış durumdadır ve var olan kalıntılar, alt yapı hakkında fikir verebilecek durumda değildir. Kalıntılara göre 9 no'lu mekanın altında tonozlu bir yapının daha var olduğu ve bu yapının doğuya doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu tonozlu alt yapıların tam olarak anlaşılabilmesi için kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

2. 1. 3. 2. 13 No'lu Mekan

Agoranın güneyinde yer alan bu mekanın iç ölçüleri yaklaşık olarak 5.78 x 3.12 m'dir. Mekanın duvarları birbirinden farklı kalınlıklara sahiptir. 1.75 m'lik ölçüsü ile doğu duvar

mekanın en kalın duvarıdır. Mekanın güney duvarının kalınlığı 0.85 m, yanında yer alan 9 no'lu mekan ile ortak kullanıma sahip olan batı duvarının kalınlığı ise 0.70 m'dir. Tüm duvarları yıkılmış olan mekanın zemini de kısmen çökmüş durumdadır. Söz konusu çöküntü nedeniyle mekanın altında kemerli bir yapının daha var olduğu görülmektedir (**Res. 35**). Ancak bu bölümün mimari yapısını algılamak için kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

2. 1. 4. Batı Bölüm

Agoranın batı bölümünden doğu bölümüne doğru arazi eğimli olduğu için agoranın batısında teraslama çalışmaları yapılmıştır. Bu bölüme çift katlı galeriler eklenerek seviye yükseltilmiş, böylece agora seviyesi doğu bölüm ile aynı düzleme getirilmiştir (**Çiz. 12**). Var olan mimari kalıntılardan, agoranın batı bölümünün iki katlı ve iki galerili bir stoa olduğu; buna göre stoanın ikinci katının agoranın batı portikosunu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Bu bölümün güney duvarı, en üst seviyeye kadar tamamen korunmasına rağmen agoranın batıdaki en dış duvarı olan 2. galerinin batı duvarı, her iki galerinin üst katları ile kuzey duvar tamamen yıkılmıştır (**Res. 36, 37**). Kuzeye doğru yıkılmış olan söz konusu duvarın tüm taş sıraları bugün rahatlıkla algılanabilmektedir.

Agoranın batı bölümünde, toplam dört kapı yer almaktadır. Bu kapılardan I. ve II. kapılar, iki galeri arasındaki geçişi sağlarken; D ve E numaralı kapılar, agoranın dışından galerilere geçit vermektedirler.

2. 1. 4. 1. Galeri 1

2. galerinin doğusunda yer alan ve ona paralel olarak uzanan 1. galerinin uzunluğu 41.85 m genişliği 4.80 m'dir. Bu galerinin üst katı tamamen yıkılmış durumda olmasına rağmen kalıntılardan üst kat hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Örneğin iki galerinin ortasında yaklaşık 2.10 m yüksekliğinde ve 0.80 m kalınlığında bir duvar görülmektedir (**Res. 38, 39**). Kazılar sırasında, galeri içerisinde ele geçen çok sayıda İon sütunu gövdesi ve başlığı söz konusu bu duvar üzerinde bir İon sütunu sırasının bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Söz konusu bu galerinin alt katı günümüze oldukça iyi durumda gelmiştir ve iki yan duvar üzerindeki bazı kalıntılar, galerinin alt katının örtü sistemi hakkında bilgi vermektedir. İki duvar üzerinde yerden yaklaşık 3.66 m yükseklikte, 0.82 m genişliğe ve 0.28 m yüksekliğe sahip üzengi taşı biçimindeki bloklar, bu galerinin alt katının tonoz ile örtülü olabileceğini düşündürmektedir (**Çiz. 12 Res. 40**). Batı portikonun stylobat blokları, bu blokların yaklaşık 2.27 m yukarısında yer almaktadır.

Bu kalıntılar dışında galerinin iki yan duvarını oluşturan duvarların kemerlerle hareketlendirilmiş olduğu görülmektedir (**Res. 38-40**). Galerinin her iki yanında karşılıklı olarak yerleştirilmiş toplam ondört kemer yer almaktadır. En güneyde yer alan son kemerler dolgu toprak nedeniyle görülememektedir.

Galerinin batı duvarı üzerinde 2. galeriye geçit veren iki kapı bulunmaktadır. I. kapı ortada sekizinci kemerin yer aldığı bölümde; II. kapı ise bu duvarın en kuzeyinde yer almaktadır. Her iki kapıda aynı ölçülere sahip olup 2.05 m yüksekliğinde, 1.46 m genişliğinde ve 0.72 m derinliğindedir. Söz konusu bu kapılar dışında aynı duvar üzerinde pencerelerin de yer aldığı görülmektedir. Pencereler 3., 12. ve 13. kemerin bulunduğu duvar üzerinde olup toplam sayı üçtür.

Galerinin doğu duvarının en kuzeyinde, agora zemini altında tonozlu bir mekan daha bulunmaktadır (Depo 2) (**Res. 41**). Söz konusu mekana giriş 1.47 m yüksekliğinde, 1.07 m genişliğinde ve 0.81 m derinliğinde bir açıklık ile sağlanmaktadır. 7.45 x 4.94 m ölçülerine sahip bu mekan içerisinde orijinal zemin belirgin değildir ve sağlıklı bilgilerin elde edilebilmesi için kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

2. 1. 4. 2. Galeri 2

Agoranın en batı bölümünü oluşturan 2. galerinin kazısı henüz gerçekleştirilmemiş olup galeri ile ilgili tanımlama ve ölçüm çalışması, alanda yer alan yıkıntılar nedeniyle şimdilik yapılamamaktadır ve bu alan ile ilgili elde edilen bilgiler gözleme dayanmaktadır.

5.96 m genişliğinde olan galerinin kuzeybatı ile güneybatı duvarlarının küçük bir bölümü dışında tüm alt ve üst kat duvarları yıkılmıştır (**Res. 37, 42**). Galerinin kuzeybatı ile güneybatı köşelerinde iyi korunmuş olan duvar kalıntısı, 2. galerinin batı duvarlarının belli bir seviyeye kadar bosajlı bloklar kullanılarak örülmüş olduğunu göstermektedir (**Res. 43, 98**). Bu duvarlar dışında 1. galerinin batı duvarını da oluşturan doğu duvar, oldukça iyi durumda korunmuştur. Söz konusu bu duvar kalıntıları dışında biri kuzey diğeri güneyde korunmuş olan iki kemer, bu galerinin alt katının kemerler ile örtülü olduğunu kanıtlamaktadır.

Galerinin güneyinde daha önce de belirtildiği gibi D Kapısı yer almaktadır. Bu kapı dışında günümüze kadar korunmuş olan kuzeybatı duvarı üzerinde E Kapısı yer almaktadır.

2. 1. 4. 3. Güney Batı Mekan

2. galerinin güneybatısında büyübir kısmı yıkılmış bir mekan yer almaktadır (**Res. 44**). Söz konusu mekanın günümüze en iyi durumda gelebilen batı duvarı 9.70 m genişliğinde ve yaklaşık 0.54 m kalınlığındadır. Batı duvarın alt bölümünde genişliği 1.32 m olan bir kapı görülebilmektedir. Ancak söz konusu bu yapının agora ile bir ilişkisinin olup olmadığı yoğun

moloz ve taş yığını nedeni ile anlaşılammakta, sağlıklı bilgilere ulaşmak için kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

2. 1. 4. 4. Değerlendirme

Seviye farkı nedeni ile bir kat yükseltılarak agora meydanı yürüme seviyesine ulaştırılan agoranın batı bölümü, bu haliyle iki katlı ve iki galerili bir stoadır. Söz konusu stoa'nın bodrum seviyesindeki alt katı, ortada bir duvar ile bölünerek iki ayrı galeri şeklinde düzenlenmiştir. Stoa'nın en batısında yer alan 2. galeri, kuzeydeki küçük bir bölüm dışında tamamen yıkıldığı için mimari detayları ve yapısı konusunda çok fazla bilgi elde edilememektedir. Kuzey ve güneyde sağlam durumda korunmuş olan kemerler, bu galerinin kemerler ile hareketlendirildiğini göstermektedir. Araştırmacılar bu bölümde yedi kemerin var olduğunu düşünmektedirler¹⁰³ (**Çiz. 13**), ancak alan, yoğun moloz ve bloklarla kapanmış durumda olduğu için var olan kemer sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Ayrıca kuzey ve güneyde tam olarak korunmuş olan kemerlerin yastık taşlarının yanında başka bir yastık taşının daha yer alması ve bu yastık taşlarının üzerinde kuzey-güney yönlü üzengi taşlarının bulunması agoranın dış cephesinde de kemerlerin kullanılmış olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar bu düzenlemeye dayanarak 2. galerinin içerisinde yer alan yedi kemerin her birinin, dış duvarda yer alan kemerler ile aynı payandayı paylaştığını; böylece agoranın batı dış cephesinin altı kemer ile hareketlendirilmiş olduğunu düşünmektedirler¹⁰⁴. En güneyde yer alan kalıntılardan yastık taşının oturduğu bosajlı blokların bu bölümde aynı noktada sonlandığı görülmekte ve bu bölümde bir girişin yer aldığı açık bir şekilde tespit edilebilmektedir (**Res. 45**). Aynı durum kuzeyde de söz konudur, ancak bu girişin sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 46**). Buna göre agoranın dışından galerilere giriş, D ve E Kapıları dışında -sayısı şimdilik belirlenemeyen- kemerli kapılarla sağlanmaktadır. Söz konusu 2. galerinin üst katı tamamen yıkılmış durumdadır, ancak kuzeyde korunmuş olan üç hatlı yuvasından ikinci katın zemin seviyesi rahatlıkla anlaşılabilir.

2. galeriye oranla daha iyi korunmuş olan ve iki yan duvarı kemerler ile hareketlendirilmiş olan 1. galerinin üst bölümü tamamen yıkılmış durumdadır. Bu nedenle söz konusu bölümün nasıl kapatıldığı tam olarak tespit edilememekle beraber bu bölümde karşılıklı olarak yerleştirilmiş kemerlerin kilit taşları üzerinde kuzey-güney doğrultusunda kesintisiz bir biçimde devam eden üzengi taşı biçimindeki bloklar, bu bölümün tonoz ile kapatılmış olabileceğini düşündürmektedir. Batı portikonun stylobat blokları ile bu bloklar arasında 2.27 m'lik bir yükselti farkı vardır. Buna göre alt katın tavan döşemi için 2.27 m gibi oldukça

¹⁰³ İnan 1998, Çiz. 8 vd.

¹⁰⁴ İnan 1998, Çiz. 9.

yüksek bir alan ortaya çıkmaktadır ki, bir tavan konstrüksiyonu için bu yükseklik oldukça fazladır. Bu nedenle 1. galerinin tonoz ile kapatılmış olması mümkündür. 1. galerinin aydınlatma ve havalandırması, galeriler arasındaki sirkülasyonu da sağlayan I. ve II. kapı dışında üçü galerileri birbirinden ayıran duvar üzerinde, biri güney duvar üzerinde olmak üzere toplam dört pencere ile sağlanmaktadır.

Bu iki galeri dışında 9 ve 13 no'lu mekanların yer aldığı agoranın güney bölümünün de alt yapıya sahip olduğu kesindir. Kemerler ve tonozlar ile hareketlendirilen bu mekanlara geçiş 1. galeriden sağlanıyor olmalıdır. Ayrıca güney duvar üzerinde görülen ve ikinci pilasterin altında yer alan pencere de bu bölümde bir alt katın varlığını işaret etmektedir, ancak söz konusu bu bölümdeki mekanların yapısı ve işlevinin tam olarak anlaşılabilmesi için ayrıntılı kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Eldeki bu veriler ile stoanın alt katını oluşturan her iki galerinin ne amaçla kullanıldığı tam olarak belirgin değildir. Yıkıntılar nedeni ile 2. galeride mekan sıraları ya da herhangi bir bölümlenmenin olup olmadığı bilinmemektedir ancak bu haliyle 2. galerinin gezinti ve yürüme yeri olarak düzenlendiği söylenebilir. Bununla birlikte 1. galerinin doğu duvarının en kuzeyinde, agora zemini altında yer alan tonozlu mekanın (Depo 2) agorada yer alan dükkanlara hizmet eden bir tür genel depo olarak kullanılmış olması mümkündür. Çünkü küçük bir girişin dışında herhangi bir penceresi ya da açıklığı olmayan bu karanlık mekan, gün ışığından ve nemli hava şartlarından korunarak saklanması gereken tahıl ya da şarap gibi tüketim maddeleri için oldukça uygun bir ortama sahiptir. Benzer bir mekan kuzey bölümde 10 no'lu mekanın alt bölümünde de bulunmaktadır (Depo 1).

Stoanın agora seviyesindeki üst katı dışta Dor, içte İon sütunları kullanılarak oluşturulan, iki nefli portiko şeklinde düzenlenmiştir. Agoranın batı portikosunu oluşturan bu bölümde iki nefin, ortada sıralanan bir sütun sırası ile ayrıldığı anlaşılmaktadır. Üst bölüm tamamen yıkıldığı için ortada sıralanan sütunların düzeni konusunda en büyük veri alanın güneybatısında, agoranın güney duvarı üzerinde *in situ* olarak korunmuş olan pilaster şeklindeki yarım İon sütunundan elde edilmektedir. Buna göre bu sütun dizisinin, alt katta iki galeriyi birbirinden ayıran güney-kuzey doğrultulu duvarın tam üzerinde sıralandığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılar köşe sütunları da dahil olmak üzere bu bölümde toplam yedi İon sütununun kullanıldığını düşünmektedir¹⁰⁵. Kazılar sırasında ele geçen İon düzenindeki kaide, başlık ve çok sayıda sütun gövdesi ile kazısı henüz gerçekleştirilmemiş olan 2. galerideki yıkıntılar arasında bulunan İon sütunlarına ait çok sayıda mimari parça bu bölümünde çok sayıda sütun kullanıldığını göstermektedir, ancak tam sayı belirlememektedir.

¹⁰⁵Inan 1998, Çiz. 5.

Batı duvarın üst katı tamamen yıkılmış durumda olsa da oldukça iyi bir biçimde korunmuş olan güney duvar üzerinde 1.37 x 1.08 m ölçülerindeki pencere ile aynı duvar üzerinde sağ sövesi saptanabilen oldukça yüksek başka bir pencerenin varlığı, agoranın batı dış cephesi konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre hem dış cephede kullanılmış olabilecek kadar fazla sayıda sütuna ait mimari buluntu tespit edilememiş olması hem de stoanın tüm duvarlarının bir bütünlük içinde olması gerektiği düşüncesi, dış cephede pencereli düz bir duvarın var olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Stoanın güney duvarı en üst seviyeye kadar çok iyi korunduğu için stoanın örtü sistemi hakkında geniş bilgi elde edilebilmektedir. Agoranın güney bölümünde büyük bir kısmı korunmuş olan üçgen şeklindeki kalkan duvarı, stoanın beşik çatı ile örtülü olduğu kanıtlamaktadır.

En basit şekli ile ince-uzun dikdörtgen bir form gösteren, üç yanı duvarlarla çevrili ve bir tarafında sütun dizileri bulunan bir yapı olarak tanımlanabilecek stoaların en belirgin özelliği çevresinde yer aldığı yapıya ya da alana mekansal açıdan destek sağlamaktır¹⁰⁶. Oldukça basit bir form gösteren stoalar, halkın dinlenebileceği, yağmur ya da güneş gibi olumsuz hava şartlarından korunabileceği bir alan olarak kutsal alanlar, tiyatro terasları, asklepieionlar, gymnasiumlar ya da stadyumlar gibi dini, siyasi ya da ticari pek çok alanda karşımıza çıkmaktadırlar. Bu özelliklerinin yanı sıra stoalar agoraların oluşumunda ve biçimlenmesinde de büyük bir öneme sahiptirler. Öyle ki stoaların agora içerisindeki konumu ve yerleştirilişi biçimi -İonia Tipi Agoralar da olduğu gibi- agoraların planını direkt olarak etkilemektedir. Stoaların agoralarda siyasi ve ticari pek çok işlevi vardır¹⁰⁷. Stoalara açılan odalar iş yeri, dükkan ya da depo görevi üstlenmelerinin yanı sıra ayrıca *symposium* olarak adlandırılan içkili ziyafetlerin düzenlendiği kamusal yemek odaları olarak da kullanılmışlardır¹⁰⁸. Ortaya çıkışı konusunda kesin bir bilgi bulunmayan¹⁰⁹ stoaların bağımsız bir yapı tipi olarak en erken örnekleri M.Ö. 7. yüzyıl ile birlikte görülmeye başlamış ve Geç Hellenistik Dönem'e kadar kullanılmaya devam etmiştir. M.Ö. 6. yüzyıl ile birlikte form olarak giderek gelişen stoaların, I formunun yanında L, U ya da T formlu tipleri de ortaya çıkmıştır. Bu formların yanında iki nefli, arkası mekan sıralı ya da çok katlı örnekleri de görülmektedir. En erken örnekleri M.Ö.

¹⁰⁶Stoaların tanımı konusunda geniş bilgi için bkz.: Coulton 1976, 1-17.

¹⁰⁷Wycherley 1993, 106.

¹⁰⁸En iyi örnek Atina Agorası Güney Stoa ziyafet odalarıdır: Thompson-Wycherley 1972, 77.

¹⁰⁹Genel olarak Mısır, Filistin, Suriye, Yunanistan ve Anadolu'da M.Ö. 2. bin yıl saraylarının iç avlularını çevreleyen sütunlu galeri ve portikoları ya da peripteros tapınakların portiko ve pteromaları stoa tipinin ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Stoaların kökeni ve gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Coulton 1976, 18-25.

4. yüzyılda görülen çok katlı stoalar¹¹⁰ özellikle II. Eumenes ve II. Attalos dönemlerindeki yoğun imar faaliyetleri sırasında Pergamonlu mimarlar tarafından sıklıkla tercih edilip kullanılmışlardır. Eğimli arazi koşulları üzerinde kurulan ve bu zorlayıcı koşullar nedeniyle teraslar halinde yapılaşma gösteren Pergamon'da çok katlı stoa tipleri tercih edilerek, dar alanlarda fazla sayıda mekan elde edilebilmiştir. Pergamon mimarlarının giderek geliştirdiği bu çok katlı bu stoa tipi sonunda Pergamon mimarlığının en belirgin özelliklerinden biri olmuştur¹¹¹.

Anadolu kentlerinde siyasi, sosyal ya da dini pek çok alanda inşa edilmiş sayısız stoa örneği bulunmaktadır. Lyrbe örneğinde olduğu gibi bir yamaca yaslandırılarak agora alanını genişleten ve agoranın önemli bir bölümünü oluşturan çok katlı stoa örnekleri Priene Agorası U Şekilli Stoa¹¹², Pergamon Aşağı Agora¹¹³ ve Yukarı Agora Batı Stoa¹¹⁴, Aigai Agorası L Şekilli Stoa¹¹⁵, Assos Agorası Kuzey ve Güney Stoaları¹¹⁶, Alinda Agorası Güney Stoa¹¹⁷, Herakleia-Latmos Agorası¹¹⁸, Pednelissos Agorası L Şekilli Stoa¹¹⁹ ile Selge Agorası Kuzey Stoa'dır¹²⁰.

Söz konusu bu çok katlı stoa örnekleri aşağıdan yukarıya mekan-galeri/depo-portiko şeklinde bir düzenlemeye sahiptirler. Agora seviyesinin en altındaki katlar dükkan olarak kullanıldığı düşünülen birer kapı ve pencereye sahip¹²¹ tek ya da çift sıra mekanlardan oluşur, ancak kat planlamalarında mekanların düzeni, boyutu, sayısı ve mimari elemanları kente göre farklılıklar gösterir. İki nefli ayrılmış galeri şeklinde olan orta katlarda neflerin ayrımı bir duvar yardımı ile yapılabildiği gibi sütunlarla da yapılabilmektedir ve bu katlarda aynı zamanda kemer kullanımına da rastlanmaktadır. Gerek zayıf ışık almaları gerekse az

¹¹⁰Her ne kadar M.Ö. erken 6. yüzyılda dor tapınağı sellalarında üst üste sütun sıraları kullanılmış olsa da çok katlı stoalar için en erken örnek M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilmiş olan Atina'daki Asklepieion Doğu Stoası'dır. Coulton 1976, 89.

¹¹¹Coulton 1976, 90.

¹¹²Wiegand-Schrader 1904, 189 vd.; Coulton 1976, 278.

¹¹³Doerpfeld 1902, 16-26; Coulton 1976, 271.

¹¹⁴Schrammen 1906, 93-107; Coulton 1976, 272- 275; Radt 1999, 89-92.

¹¹⁵Bohn 1889, 14-27; Coulton 1976, 213.

¹¹⁶Clarke vd. 1902, 33 vd.; Coulton 1976, 218 vd.

¹¹⁷Doruk 1987, 1117 vd.

¹¹⁸Krischen 1941, 23 vd.; Bindokat 2005, 119-121; Coulton 1976, 242.

¹¹⁹Işın 1998, 115; Vadeput-Köse 2004, 351; Köse 2005, 144.

¹²⁰Machatschek- Schwarz 1981, 55-58. Ayrıca M.Ö. 4. yüzyılın sonu L şekilli tek nefli, iki katlı Perachora Stoası, M.Ö. erken 3. yüzyıl iki nefli iki katlı mekanlı I şekilli Korint Güney Stoa, M.Ö. 187-173 L şekilli tek nefli iki katlı ve mekanlı Delos Agora Stoası, M.Ö. 160-140 L şekilli tek nefli iki katlı Pergamon Athena Kutsal Alanı Güney Stoa, M.Ö. 159-138 I şekilli iki nefli iki katlı ve mekanlı Atina Attalos Stoası, M.Ö. erken 2. yüzyıl L şekilli tek nefli iki katlı Pergamon Asklepieion Güney Stoa ile M.Ö. erken 2. yüzyıl iki katlı iki nefli Pergamon Demeter Kutsal Alanı Güney Stoa iki katlı stoaların en iyi örnekleridirler. Çok katlı stoalar konusunda bkz.: Coulton 1976, 89 vd.

¹²¹Cephesinde birer kapı ile bu kapıların yanında birer pencere içeren söz konusu mekan sıralarının Antik Dönem'deki en iyi örnekleri Aigai Agorası L Şekilli Stoa, Aigai Tiyatro Terası Batı Stoa, Pergamon Tiyatro Terası Batı Stoa, Assos Agorası Güney Stoa, Korinth Kuzey Yapı ve Korinth Güney Stoa'dır. Bkz.: Coulton 1976, 88 vd.

sayıdaki girişleri nedeniyle bu katların genellikle depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Tek ya da üç nefli tekil örnekler olmasına rağmen agora seviyesine açılan üst katlar, iki nefli portiko şeklinde düzenlenmişlerdir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen tek nefli stoaların tümü Dor düzeninde inşa edilmişken, iki nefli stoalarda dışta Dor, içte İon sütunlarının kullanılması standart bir durumdur. İlk örneğini M.Ö. 460 Atina Agorası Poikile Stoası'nda gördüğümüz Dor ve İon sütunlarının aynı yapıda kullanılması olgusu M.Ö. 4. yüzyıldan Roma Dönemi'ne kadar vazgeçilmez genel bir düzen olarak kabul görmüştür¹²². Estetik görüntüsünün yanı sıra iç bölümde İon sütunlarının tercih edilmesinin en büyük nedeni sütun alt çaplarından kaynaklanan herhangi bir alan kaybı yaşanmadan çatının istenilen yükseklikte rahatlıkla taşınabilmesidir¹²³. Buna göre bu mimari düzenlemeyi herhangi bir kültürün etkisine bağlamak yerine, statik açıdan kullanım kolaylığı sağlaması nedeniyle tüm kültürlerde kabul görmüş genel bir uygulama olarak yorumlamak daha doğrudur. Portiko dışında söz konusu stoaların üst kat dış cepheleri genellikle çok sayıda pencere ile hareketlendirilmiştir¹²⁴. Ancak Assos Güney Stoa¹²⁵, Alinda¹²⁶ ya da Selge¹²⁷ örneklerinde olduğu gibi dış cephenin, arası korkuluk levhaları ile kapatılmış sütunlar ile hareketlendirilmesi de söz konusudur. Sütunlarla oluşturulan bu uygulamanın stoaya gelen ziyaretçiler için daha fazla görsellik imkanı sunduğu bir gerçektir, ancak güvenlik nedeni ile dış cephelerde çok fazla kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Çok katlı olarak inşa edilmiş stoa örnekleri toplu olarak değerlendirildiğinde, çok katlılığın tercih edilmesinin en büyük nedeninin arazinin eğimli yapısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kentlerde yamaçlara alt yapılı stoalar inşa edilerek hem arazi desteklenmiş hem de agora için olabildiğince geniş alanlar yaratılmıştır ve böylece işlevselliğinin yanı sıra agora estetik bir görüntüye kavuşmuştur. Bu stoa tipinin en erken ve gelişmiş örneklerini sunan Pergamon'un daha erken dönemlerde denenmiş olan çok katlı stoa tipini kendi arazi şartlarına uygulayarak alt yapılı şekilde geliştirdiği ve bu tip mimarlığın gelişiminde çok önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok araştırmacı en erken örneklerin özellikle Pergamon'da görülmesi, ayrıca Pergamon krallarının Anadolu dışında inşa ettirdikleri çoğu stoanın benzer özelliklere sahip olması nedeniyle çok katlı bu stoa

¹²²Coulton 1976, 99-102. Atina Palladion Stoası, Argive Heraionu Güney Stoa, Priene U Şekilli Stoa gibi erken stoalar arasında hem içte hem de dışta Dor sütunlarının kullanıldığı örnekler bulunduğu gibi hem içte hem de dışta İon sütunlarının kullanıldığı örnekler de vardır. Coulton 1976, 101-102. Aynı şekilde Assos Kuzey Stoa ve Alinda Agorası Güney Stoa'da içte ve dışta Dor sütunları kullanılmıştır.

¹²³Coulton 1976, 100.

¹²⁴Örneğin bkz.: Pergamon Demeter Kutsal Alanı Güney Stoa: Bohtz 1981, Lev. 5.

¹²⁵Coulton söz konusu stoanın dış duvarı için pencereli düz bir duvar önermektedir. Coulton 1976, 219 Res. 15

¹²⁶Doruk 1988, Res. 2.

¹²⁷Machatschek- Schwarz 1981, Lev. VIII-2.

tipinin az sayıdaki Yunanistan örneğinden bağımsız olarak Pergamon tarafından geliştirildiğini ve yayıldığını düşünür¹²⁸. Bu düşünceye paralel olarak Pergamon ile benzer topografyaya sahip Aigai, Assos ya da Alinda kentlerinde arazinin eğimi nedeniyle benzer şekilde inşa edilmiş stoaların varlığı özellikle Pergamon'un bu dönemdeki siyasi ve ekonomik etkisine bağlanmaktadır¹²⁹. Pergamon gibi bir tepe yerleşimi özelliği gösteren ve benzer bir kent planına sahip olan bu kentlerde benzer stoaların kullanılması doğaldır ancak şekli, boyutu ve yön seçimleri, arazinin durumu ve kentin ihtiyaçları ile doğrudan bağlantılı olan stoaların kat sayısı ve bu katlarda yer alacak olan mekanların plan ve işlevleri de kentlerin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmiş olmalıdır. Bu nedenle örneklerde de görüldüğü gibi agora için seçilmiş olan eğimli arazinin akılcı bir biçimde planlanarak kullanılması dışında alt yapılı stoalar arasında kesin bir birliktelikten söz edilemez. Söz konusu kentlerin agora planlarındaki farklılıklar da bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Agora seviyesi altında ve agora seviyesinde olmak üzere toplam iki katlı olan Lyrbe stoasının ilk bakışta, agora seviyesi altında tek bir kat barındırması ile Aigai ve Pergamon Aşağı Agora örneğiyle benzeştiği düşünülebilir, ancak Pergamon örneğinin alt katının, önündeki portikoya açılan mekanlı bir yapıya sahip olması nedeniyle aralarında plan açısından herhangi bir birlikteliğin olmadığı açıkça görülebilmektedir (**Çiz. 14, 15**). Ayrıca toplamda üç katlı olan Pergamon örneğinin tek nefli portiko şeklinde düzenlenmiş olan üst üste iki katı tamamen farklı bir düzenlemeye sahiptir. Birbirlerine coğrafi olarak yakın olan ve aralarında bir benzerliğin olması beklenen Pednelissos¹³⁰ (**Çiz. 17, 18**), Selge¹³¹ (**Çiz. 19,**

¹²⁸Coulton 1976, 91 vd.

¹²⁹Coulton 1976, 55-57.

¹³⁰Pednelissos Agorası kentin merkezi sayılabilecek bir bölümüne konumlandırılmış olup yaklaşık 20 x 30 m ölçüsünde bir alanı kaplamaktadır. Agoranın bulunduğu alanda arazi eğimli bir yapıya sahip olduğu için kuzey ve batı bölümleri çok katlı şekilde inşa edilmiştir. Agoranın en önemli bölümünü oluşturan L şekilli stoanın batı bölümü 38.50 m uzunluğunda ve 8 m derinliğindedir. Agora seviyesi altında iki, agora seviyesinde bir olmak üzere toplam üç katlı olarak inşa edilmiş olan stoa, sonraki dönemlerde çok fazla değişikliğe uğradığı için mimari özellikleri tam olarak belirlenememekle birlikte agora seviyesi altındaki en alt katın sekiz mekandan oluştuğu kesin olarak bilinmektedir. Bu mekanların her biri bir kapı ve yanında bir pencereye sahiptir. Stoanın orta katının bir sıra sütun ya da payeler ile iki nefe ayrılmış büyük bir galeri olduğu; agoraya açılan en üst katın ise Dor düzenli tek nefli bir galeri şeklinde düzenlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bilgi için bkz.: Işın 1998, 115; Vadeput-Köse 2004, 351; Köse 2005, 144.

¹³¹Oldukça geniş bir alanı kaplayan Selge Yukarı Agora'nın doğu bölümünde arka arkaya sıralanmış stoa ile bir odeon yer alırken, batı bölümünde bir Tyche Tapınağı ile bir Agoranomion yer almaktadır. Agoranın en önemli yapısı, kuzey bölümüne konumlandırılmış olan 49.95 m uzunluğunda ve 15.85 m derinliğindeki Kuzey Stoa'dır. Arazinin eğimli yapısı nedeniyle üç katlı inşa edilmiş olan stoanın iki katı agora seviyesi altındadır. Stoanın en alt katı korkuluk levhalı Dor sütunlarına sahip bir galeri şeklinde düzenlenmiştir. Bu galerinin arka bölümünde 13 mekan sırası yer almaktadır. En alttan daha derin olan orta kat, aşağısındaki mimari düzenlemeyi tekrarlar. Orta kattaki tek fark mekan sırasının arkasına ikinci bir mekan sırasının daha eklenmesidir. Toplam 11 mekanın yer aldığı bu bölümde ayrıca her iki köşede yukarı kata erişim sağlayan merdivenler yer almaktadır. Her iki alt katın korkuluk levhalı Dor düzenli cephe görünümünü devam ettiren ve agoraya açılan en üst kat, dışta Dor içte İon sütunların kullanıldığı üç nefli bir portiko şeklinde düzenlenmiştir. Bkz.: Machatschek-Schwarz 1981, 55-58.

20) ve Sillyon¹³² (Çiz. 21 Res. 47) stoaları ile yapılan karşılaştırmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Stoaların plan ve kat planlamalarının diğer stoa örneklerinde olduğu gibi kentin ihtiyaçlarına göre oluşturulduğu bu nedenle arada kesin bir birliktelik kurmanın zor olduğu görülmektedir, ancak Lyrbe stoası alt kat düzenlemesi bakımından Aspendos¹³³ örneği ile bir benzerlik içerisindedir. Eğimli bir yamacın teraslandırılması sonucu oluşan Aspendos'un bodrum katı, Lyrbe stoasında olduğu gibi, kemerlerle hareketlendirilmiş bir duvar ile birbirinden ayrılan iki galeri şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 22 Res. 48, 49). Üç küçük kapı dışında herhangi bir kapı ya da pencere içermeyen ve bu hali ile hava ve ışıktan tamamen izole edilmiş olan Aspendos'taki her iki galerinin depo olarak kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak Lyrbe galerileri, her ne kadar 1. galeri depo olarak kullanılmış olabilecek bir mekana sahip olsa da birden fazla kapı bulundurduğu saptanabilen 2. galeri depo işlevini yerine getirecek fiziksel şartlara sahip görünmemektedir. Bu nedenle her iki örnek arasında plan açısından bir benzerlik olsa da işlevsel olarak herhangi bir bağ kurmak oldukça zordur. Aspendos örneği ile Lyrbe stoasının üst katları konusunda aralarında herhangi bir birlikteliğin olup olmadığını tespit etmek, eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle şimdilik mümkün değildir. Çünkü Aspendos'ta M.S. 2. yüzyılda inşa edilmiş olan bazilika¹³⁴ nedeniyle erken dönemlerde alt katın üzerinde nasıl bir yapılaşma olduğu tespit edilememektedir. Söz konusu bölümde alışıldığı üzere iki nefli portiko şeklinde bir yapılaşmanın var olduğunu düşünerek arada bir bağlantı kurmaya çalışmak ise yanıltıcı olacaktır.

Buna göre üzerinde yer aldığı arazinin eğimli yapısı nedeniyle alt yapılı bir şekilde ve kentin ihtiyaçlarına göre planlanmış olan iki katlı Lyrbe stoasını, güneşten ve yağmurdan korunaklı olmasının yanı sıra yüksek seviyeden doğa manzarası da sunan bir tür gezinti alanı olarak tanımlamak mümkündür. Dışta Dor içte İon sütunlarından oluşan üst kat düzenlemesi yukarıda açıklandığı gibi M.Ö. 4. yüzyıl ile birlikte kullanımı giderek artan ve sonrasında gelenekselleşen standart uygulamanın bir örneğini sunmaktadır.

¹³²Söz konusu yapının orijinal planı ve işlevi henüz belirlenebilmiş değildir. Lanckoroński bu yapının da içinde yer aldığı bölümün Sillyon'un kent merkezi olduğunu belirtir (Lanckoroński 1890, 71). Yapının bir palaestra (Küpper 1999, 484); kamu yapısı (Bean 1985, 350 vd.) ya da arkasında oda sıralarına sahip bir stoa (Varkıvanç 2007, 57) olduğu düşünülmektedir. *Hellenistik Yapı* olarak adlandırılan yapı oldukça iyi korunmuştur. Yapının günümüze en iyi şekilde gelmiş olan duvarı, kuzey-güney doğrultulu olarak uzanan batı duvardır ve yaklaşık 6 m' ye kadar korunmuş olan bu duvar 54.10 m uzunluğundadır. Pek çok açıklığın bulunduğu doğu duvar 37 m, büyük boyutlarda bir kapının bulunduğu güney duvar ise 7 m uzunluğundadır. Yapının batı duvarı üzerinde, Dor düzeninde toplam on pencere bulunmaktadır ve V-IX numaralı pencereler günümüze oldukça iyi durumda gelebilmişlerdir. var olan kalıntılar bu yapının, arkasında mekan sıraları bulunan bir stoa yapısı olarak düzenlenmiş olabileceğini ve bu haliyle agoranın önemli bir bölümünü oluşturduğu izlenimini verir. Bkz.: Lanckoroński 1890, 77 vd.

¹³³ Lanckoroński 1890, 96-101; Lauter 1970, 77-85.

¹³⁴ Lauter 1970, 83 vd.

2. 1. 5. 8 No'lu Mekan

Agoranın güneydoğusunda yer alan ve doğu mekanların cephe görünümünü devam ettiren bu mekan yarı dairesel bir plana sahiptir (**Çiz. 2 Res. 50-56**) ve mekanın kuzey duvarı, 7 no'lu mekanın güney duvarı ile ortak şekilde inşa edilmiştir. Mekanın 23.70 m genişliğindeki iyi korunmuş cephe bölümünde, toplam dört kapı yer almaktadır (**Res. 50**). Bu kapılardan ortada yer alan ikisi, yapının köşelerinde yer alan kapılarından daha geniş ve yüksektir. Köşelerde yer alan iki kapının yükseklikleri 2.02 m, genişlikleri 1.10 m iken ortada yer alan kapıların yükseklikleri 3.43 m, genişlikleri 1.78 m'dir. Sağdaki büyük kapının lentosu üzerinde yer alan "TO EPTON NEKTAPEION" yazısı hala görülebilmektedir (**Res. 52**)¹³⁵.

Söz konusu mekanın üst bölümleri, tüm cephenin görünümü hakkında fikir vermeye olanak tanıyacak kadar iyi korunmuş durumdadır. Var olan kalıntılar ışığında, cephenin üst bölümünde 1.27 m yüksekliğinde toplam yedi pencere bulunmaktadır ve bu pencereler ile birlikte yapının toplam yüksekliği 10.03 m'dir.

Tam bir yuvarlak çizmeyen yarı dairesel mekanın doğu-batı yönde yarıçapı 14.92 m' dir. Mekanın iç cephesi de oldukça iyi korunmuş durumdadır. Cephede dikkati çeken ilk olgu, iki büyük kapının ortasında yer alan kemerli ve oldukça yüksek boyutlardaki bir nişin varlığıdır (**Res. 51**). Yerden 1.50 m yüksekte yer alan söz konusu niş, 3.58 m yüksekliğinde, 1.65 m genişliğinde ve 0.54 m derinliğindedir. Bunun dışında, duvar üzerinde toplam üç hatıl yuva sırası görülmektedir. İlk hatıl sırası köşelerde yer alan küçük kapılar üzerinde, günümüz zemininden 2.54 m yüksekte yer almaktadır. Hatıl yuvalarının ölçüleri değişmekle birlikte ortalama 0.20 m yüksekliğe, 0.32 m genişliğe ve 0.20 m derinliğe sahiptirler. İkinci hatıl yuva sırası ortada yer alan büyük nişin biraz üzerinde günümüz zemininden 6.14 m yüksekte yer almaktadır. Üçüncü hatıl yuva sırası ise pencere sırasının hemen üzerindedir. Söz konusu hatıl yuvalarının yanı sıra cephenin tamamına yayılarak herhangi bir sıra takip etmeyen ve iç cephenin mermer plakalar ile kaplandığını düşündüren küçük boyutlu çok sayıda yuva bulunmaktadır.

Mekan içerisinde farklı akslarda uzanan küçük kırma taşlar ile kaba bir biçimde örülmüş çok sayıda duvarın varlığı dikkat çekicidir (**Res. 53**). Söz konusu duvarlardan ikisi, girişlerin yaklaşık 3 m ilerisinde kuzey-güney doğrultulu olarak birbirlerine paralel uzanmaktadır. Mekanın kuzeyinden güneyine doğru kesintisiz bir şekilde devam eden ilk duvar orta bölümleri hariç genel olarak iyi korunmuş durumdadır. Bu duvarın var olan en yüksek ölçüsü 1.90 m, kalınlığı yer yer değişmekle birlikte 0.70 m'dir ve bu duvarın ana duvar ile birleştiği

¹³⁵ Önceki araştırmacılar söz konusu yazıtın kırmızı ile boyanmış olduğunu belirtmektedirler. Ancak günümüzde boya izleri tamamen silinmiş durumdadır. Bean- Mitford 1965, 5; İnan 1998, 33.

köşelerde 0.98 m genişliğinde küçük girişler bulunmaktadır. Bu duvarın yaklaşık 0.95 m ilerisinde, kendisine paralel uzanan yaklaşık 0.75 m kalınlığında ikinci bir duvarın varlığı söz konudur. İlk duvardan daha yüksek olan bu duvarın var olan yüksekliği yaklaşık 3.18 m'dir ve üzerinde bir kapı ya da girişe ait olabilecek herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bu iki duvar kalıntısının dışında, mekanın yarım daire şeklindeki ana duvarına paralel olarak ilerleyen oldukça iyi korunmuş bir duvar daha bulunmaktadır ve ana duvar ile aralarındaki mesafe 1.72 m'dir. Var olan yüksekliği 1.70 m, kalınlığı 0.90 m olan bu duvar kuzey-güney doğrultulu ikinci duvar ile birleşmektedir.

Bu kalıntılar dışında mekan içerisinde farklı boyutlarda çok sayıda duvar kalıntısı daha bulunmaktadır. Örneğin mekanın güneybatı bölümünde üçüncü kapının hemen yanında 3 m uzunluğunda ve 0.80 m kalınlığında, doğu-batı doğrultulu bir duvar daha görülmektedir. Karşı tarafta herhangi bir paraleli olmayan bu duvar doğuya doğru ilerleyerek kuzey-güney doğrultulu ilk duvar ile birleşmektedir. İlk duvar ile yarı dairesel duvar arasında, mekanın ortasında, birbirine doğu-batı doğrultusunda paralel olarak uzanan iki duvar ise oldukça tahrip olmuş durumdadır. Mekanın güneydoğu bölümünde ana duvara bitişik, var olan yüksekliği 1.67 m, kalınlığı 1.44 m olan destek duvarı şeklinde düzenlenmiş bir duvar kalıntısı daha bulunmaktadır. Mekanın orta bölümlerinde ana kayanın tıraşlanarak düzeltildiği ve üzerlerine yukarı doğru giderek genişleyen V şeklinde birtakım oyuklukların yapıldığı görülmektedir (**Res. 54**). En iyi korunan ortadaki iki örneğe göre bu oyukların uzunluğu yaklaşık 1 m'dir.

Bu kalıntılar dışında mekanın kuzeyinde, ana duvarın altından geçen yaklaşık 1.90 m yüksekliğinde ve 0.76 m genişliğinde bir su kanalı bulunmaktadır (**Res. 55**) ve bu kanal mekanın ortasına kadar ilerleyerek batıya doğru devam etmektedir.

Mekanın oldukça tahrip olmuş durumda olan yarı dairesel arka duvarının (**Res. 56-57**) kalınlığı yaklaşık olarak 1.12 m'dir. Duvarın kuzeydoğu, kuzey ve güneydoğu bölümlerinde toplam üç pencere yer almaktadır.

Sahip olduğu iki büyük ve iki küçük kapı ile dükkanların cephe görünümünü devam ettiren bu mekan günümüze oldukça iyi bir biçimde korunarak gelmiştir. Erken dönemlerden itibaren kenti ziyarete gelen araştırmacıların ilk olarak dikkatini çeken mekanın işlevi konusunda da pek çok yorum bulunmaktadır.

Kenti ilk defa gezen F. Luschan mekanı bir *hemicyclium* olarak adlandırmıştır, ancak mekanın işlevi konusunda herhangi bir yorumda bulunmamıştır¹³⁶. R. Rott bir bouleterion¹³⁷; G. E. Bean ve T. B. Mitford müzik gösterileri ve konuşmacılar için küçük

¹³⁶Lanckoroński 1892, 186 vd.

¹³⁷Rott 1908, 66.

bir tiyatro, yani bir odeon¹³⁸; kentte kazı çalışmalarını gerçekleştiren ekip ise bir toplantı yapısı¹³⁹ olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlamaların yanı sıra sağdaki büyük kapının lentosu üzerinde yer alan “TO EPTON NEKTAPEION” yazısına dayanarak mekanın bir Nektareion (şarapevi ya da şarap dükkanı ?) olarak kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir¹⁴⁰.

İşlevi kesin olarak saptanamamış olan söz konusu mekanın planı ve büyük oranda korunmuş mimari elemanlarının ayrıntılıca değerlendirilmesi, konu hakkında önemli bilgiler sağlayacaktır. Buna göre doğu

dükkanların cephe görünümünü devam ettiren kapı, pencere ve duvar işçiliği açısından agoranın diğer bölümleriyle aynı düzleme ve yapım tekniğine sahip olan bu mekanın agoranın genel inşa programı dahilinde yapıldığı kesindir. Ancak mekanın özellikle yarı dairesel arka bölümünde gözlemlenen onarım amaçlı duvarlar ile mekan içerisinde belirli bir plan göstermeden farklı akslarda uzanan duvarların benzer şekilde hem farklı boyutlarda kırma ve moloz taşlar kullanılarak oluşturulmaları hem de kaba bir işçilik göstermeleri nedeniyle geç dönemlere, olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait bir uygulama oldukları tespit edilmektedir. Geç dönemlerdeki bu değişiklik özellikle kuzeyden güneye kesintisiz bir biçimde uzanarak büyük boyutlardaki nişin görünümünü engelleyen duvarlarda gözlemlenmektedir. Muhtemelen bu duvarlarla bağlantılı olan ve cephe görünümünü engelleyen hatıl yuva sıraları da sonraki bir uygulama olmalıdır¹⁴¹. Mekan içerisinde herhangi bir oturma sırası tespit edilememiştir ancak yarım daire şeklindeki plan, içeride oturma sıralarının olması gerektiğini düşündürür. Ayrıca çok sayıdaki yüksek pencerenin varlığı mekanın üzerinin kapalı olduğunu kanıtlamaktadır. Buna göre planı ve boyutu göz önüne alındığında bu mekanın bir toplantı mekanı olma olasılığı daha yüksektir.

Antik Dönem'de bu tanımlamaya uyan kamu yapıları bouleterion, odeon ve ekklesiasterionlardır. Ancak içerisinde oturma sıraları içeren bu yapıları kesin yapısal ve yazıtlı verilerin yokluğu durumunda mimari olarak birbirlerinden ayırt etmek zordur. Örneğin halk meclisinin toplantı mekanı olan ekklesiasterionların belirlenebilmiş bir tipi yoktur. Pek çok Hellenistik kentte karşımıza çıkan kare planlı, ana yapı içerisine yerleştirilmiş, kare ya da yarım daire şeklinde oturma sıralarına sahip olan yapılar genellikle bouleterion olarak adlandırılmaktadır¹⁴².

¹³⁸Bean-Mitford 1965, 5.

¹³⁹İnan 1998, 34.

¹⁴⁰İnan 1998, 33 vd.

¹⁴¹Bean-Mitford 1965, 5.

¹⁴²Wycherley 1993, 108-124.

Anadolu'daki en erken örnekleri¹⁴³ özellikle İonia kentlerinde görülen söz konusu bu yapı tipinin en belirgin örnekleri Priene¹⁴⁴ (Çiz. 23), Miletos¹⁴⁵ (Çiz. 24), Assos¹⁴⁶ (Çiz. 25), Herakleia-Latmos¹⁴⁷ (Çiz. 26), Termessos¹⁴⁸ (Çiz. 27), Sillyon¹⁴⁹ (Çiz. 21) ve Aspendos¹⁵⁰ (Çiz. 22) gibi kentlerde bulunmaktadır.

Hellenistik Dönem'de özellikle Anadolu kentlerinde görülen ve genellikle kentin agorasına yakın bir alana ya da agoranın bir köşesine inşa edilmiş olan bu kamu yapılarının agora mimarlığında önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu bu yapılar kare şeklinde olmalarıyla ortak plana sahiptirler. Planlamanın yanı sıra giriş ile oturma sıralarından oluşan ana bölümü birbirinden ayıran bölme duvarları ile çatıyı desteklemek için yapı içerisine yerleştirilen sütunlar, benzer donanımlardır. Priene, Milet, Assos ve Herakleia örnekleri bu anlamda en iyi örnekleri sunmaktadır. Sahne binaları bulunmayan söz konusu yapıların içerisinde yer alan, yerleştiriliş biçimi ve sayıları kente göre değişkenlik gösteren oturma sıraları olarak Priene ya da Herakleia örneğinde olduğu gibi ya yapının planına uygun bir kare oluşturacak şekilde ya da Milet ve Termessos örneklerinde olduğu gibi yarım daire şeklinde yerleştirilmişlerdir. Yarım daire planının yararı, görüş ve duyma kolaylığı sağlamasıdır ancak kare yapıya uymayarak estetik olmayan köşelerin oluşmasına yol açmıştır¹⁵¹. Assos ya da Aspendos'da olduğu gibi yapı içerisinde herhangi bir taş oturma sırası bulunmayan örneklerde ise oturma sıralarının ahşaptan olduğu kabul edilir. Yapının aydınlatılmasında önemli bir rol oynayan çok sayıdaki pencere ile Dor düzenine göre şekillendirilmiş cepheler dikkat çeken diğer benzer özelliklerdir. Benzer mimari özellikler içeren söz konusu yapıların tümünü kent meclisinin toplandığı bir bouleuterion olarak

¹⁴³Söz konusu bu yapı tipinin en erken örneği M.Ö. 6. yüzyılın sonuna tarihlendirilen Eski Atina Bouleuterionu'dur. Thompson - Wycherley 1972, 29 vdd. Res. 9. Antik Dönem'de resmi toplantılar için inşa edilmiş pek çok yapı örneği bulunmaktadır. Ancak burada Lyrbe ile ilişkili olabilecek örnekler yer verilmiştir. Antik Dönem meclis yapıları konusunda geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Gneisz 1990.

¹⁴⁴Wiegand- Schrader 1904, 219-228; Wycherley 1993, 118; Krischen 1941, 12 vdd.

¹⁴⁵Knackfuss 1908, 25 vdd. Res. 53; Krischen 1941, 7 vdd.; Wycherley 1993, 119 vd.

¹⁴⁶Clarke vd.1902, 34 vd. ; Krischen 1941, 19 vd.

¹⁴⁷Krischen 1941, 22 vdd.

¹⁴⁸Krischen 1941, 16-18; Bracke 1993, 25.

¹⁴⁹Sillyon'da kentin kurulu olduğu tepenin kuzeydoğu bölümünde yer alan bir yapının hem işçiliği hem de konumu nedeniyle Hellenistik Yapı ile birlikte kentin önemli kamu yapılarından biri olduğu düşünülmektedir. Geç dönemlerde bir şapel yapısına dahil edilen yapının 11.48 m uzunluğundaki güney duvarı oldukça iyi biçimde korunmuştur ve bu duvar üzerinde iki kapı ile iki pencere bulunmaktadır. 1.586 m genişliğindeki büyük kapı İon düzenindedir. Faskialı söveleri 0.67 m genişliğinde olan kapı, gösterişli bir lento işçiliğine sahiptir. 1.29 m yüksekliğinde ve 4.25 m uzunluğundaki lento yanlarda spiral biçiminde bir bezeme ile süslenmiştir. Bu yapı atkı örgü tekniği kullanılarak oluşturulmuştur ancak bağlama ve enleme taş sıraları arasında düzen yoktur. Sahip olduğu özenli kapıları ve pencereleri ile söz konusu bu yapının kentin toplantı yapısı olması mümkündür. Lanckoroński 1890, 78.

¹⁵⁰Aspendos Agorası Batı Stoa'nın kuzeyinde yer alan ve henüz kazısı gerçekleştirilmemiş olan yapı bir toplantı mekanı olarak kabul edilmektedir. Doğu bölümü yarım daire şeklinde biçimlendirilmiş olan dikdörtgen planlı söz konusu yapının giriş bölümünün Milet örneğinde olduğu gibi bir karşılama mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz.: Lanckoroński 1890, 90; Lauter 1970 82 vd; Gneisz 1990, 151 vd.

¹⁵¹Wycherley 1993, 119.

değerlendirmek oldukça zordur¹⁵². Örneğin 1200 kişi kapasiteli Miletos örneğine oranla küçük bir yapı olan 600 ya da 700 kişi kapasiteli Priene örneği, her ne kadar benzer plana sahip olsa da ekklesiasterion olarak da tanımlanmaktadır¹⁵³. Bu nedenle söz konusu tüm bu yapıları gerektiğinde boulenin gerektiğinde ekklesianın toplandığı resmi toplantı yapısı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır¹⁵⁴.

8 no'lu mekan söz konusu örneklerle karşılaştırıldığında her ne kadar yarım daire şeklinde bir plana sahip olsa da aralarında benzer uygulamaların var olduğu görülmektedir. Buna göre tüm örneklerde olduğu gibi agoranın bir köşesine yerleştirilerek onun önemli bir parçasını oluşturan 8 no'lu mekanın, bu kamu yapıları ile benzer bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde cephede yer alan ve yapıların aydınlatılmasını sağlayan çok sayıda pencere ile yapılara giriş çıkışı sağlayan büyük boyutlarda ve çok sayıdaki kapı, yapılar arasındaki benzer uygulamalardır. Söz konusu tüm bu benzerlikler, iç bölümde de benzer uygulamalar olması gerektiğini düşündürmekte; buna göre Lyrbe örneğinin iç düzenlemesi konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. İçerisinde herhangi bir taş oturma sırası tespit edilemeyen mekanın oturma sıraları hem daha az işçilik gerektiren hem de daha ucuz olan ahşaptan yapılmış olmalıdır. Doğuya doğru eğimin arttığı bir zeminde yer alan mekan içerisinde, anakayanın bilinçli olarak traşlanıp düzeltilmediği düşünülebilir çünkü zeminin eğimli yapısı oturma basamakları için çok uygun bir yapı göstermektedir. Pencerelerin altında kesintisiz bir biçimde devam eden hatıl yuvalarının varlığı ile mekanın iki katlı olduğu düşünülmektedir¹⁵⁵ ancak ikinci bir katın varlığı ile pencerelerin aydınlatma işlevini yitireceği; arka duvarda yer alan üç küçük pencerenin yetersiz kalarak alt katın oldukça karanlık olacağı bir gerçektir. Bunun yanı sıra var olduğu düşünülen bu üst katın işlevi konusunda tatmin edici bir fikir bulmak da zordur. Ayrıca bu tür bir konstrüksiyona sahip olduğu bilinen herhangi bir örnek de bulunmamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında mekanın başka herhangi bir kat içermediği; söz konusu hatıl yuvalarının alt hatıl yuvaları ile birlikte sonraki bir uygulamaya ait oldukları düşüncesi ortaya çıkmaktadır¹⁵⁶. Buna göre tüm örneklerde olduğu gibi Lyrbe örneğinde de giriş ile ahşap oturma sıraları arasında bir

¹⁵²Gneisz 1990, 281 vdd.

¹⁵³Bkz.: dn. 142.

¹⁵⁴Örneğin Trebenna antik kentinde kare planlı yapının bir ekklesiasterion olduğu yapının duvarında yer alan yazıt ile belirtilmiştir. Söz konusu yapı ve yazıt hakkında bkz.: Çevik vd. 2005, 42 vd. Res. 58, 65. Ayrıca Lykia Birliği üyelerinin toplantı yeri olarak anılan Patara Bouleuterionu konusunda bkz.: Korkut-Grosche 2007, 5 vd.

¹⁵⁵İnan 1998, 33.

¹⁵⁶Cephenin en üst bölümünde yer alan hatıl yuva sırası çatı ile ilgili olmalıdır. Aynı şekilde pencerelerin alt bölümünde yer alan hatıl yuva sırasının pencerelerin açılıp kapanması sırasında kullanılan bir çeşit ahşap platform için; küçük kapılar üzerinde yer alan hatıl yuvalarının ise giriş ile ahşap oturma sırasını birbirinden ayıran bölme duvarını desteklemek için kullanılmış olmaları mümkündür.

koridorun yer aldığı; mekanın farklı yerlerine yerleştirilmiş sütunlar ile çatının desteklenmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Söz konusu düzenleme ile hem pencereler işlevini yerine getirmekte hem de ortada yer alan ve olasılıkla bir kült heykelinin yerleştirildiği büyük nişin görünmesi de engellenmemiş olmaktadır. Elde var olan bilgiler ve diğer kentlerin yapı örnekleri birlikte değerlendirildiğinde mekanın ön bölümünde herhangi bir sahne yapısının bulunmadığı; konuşmacılar için gerekli olan kürsünün nişin hemen önünde konumlandırılmış olabileceği düşünülebilir¹⁵⁷.

Agoranın önemli bir bölümünü oluşturduğu anlaşılan bu mekanın odeon, bouleuterion ya da ekklesiasterion gibi özel amaçlara hizmet eden bir mekan olup olmadığını kesin olarak belirlemek eldeki verilerin yetersizliği nedeni ile mümkün değildir. Sağdaki büyük kapı üzerinde yer alan yazıtı dayanarak bu mekanı şarapevi ya da şarap dükkanı olarak tanımlamak zordur¹⁵⁸. Çünkü ne epigrafik ne de arkeolojik verilerle *Nektareion* olarak adlandırılan herhangi bir yapı bugüne kadar tespit edilmemiştir ve eğer bu yazıt ile *Nektareion* olarak adlandırılan bir mimari yapı kastediliyorsa Antik Dönem'de içerisinde şarap sunumlarının ya da satışının yapıldığı bir yapı tipinin ilk örneği Lyrbe'de tespit edilmiş olmaktadır. Ancak mekanı ticari bir yapı olarak tanımlamak hem mekanın mimari formu ve boyutu hem de agorada yer alan diğer dükkanlar düşünüldüğünde bir çelişki yaratmaktadır. Ayrıca mekanın siyasi ya da dini nedenlerle düzenlenen ziyafetler için kullanılmış olduğunu düşünmek, ticari bir yapı olduğu düşüncesine oranla daha anlamlıdır. Ancak planı, donanımları, kentte bu tür başka bir yapı bulunmaması ve benzer örnekler göz önüne alındığında bu mekan hem kentin resmi toplantılarının yapıldığı hem de gerektiğinde müzikli gösteriler ya da oyunların sahnelendiği çok amaçlı bir toplantı mekanı olarak kullanılmış olmalıdır¹⁵⁹.

Ayrıca mekanın farklı dönemlerde birden fazla onarımdan geçerek, değişikliğe uğradığı kalıntılardan anlaşılmaktadır. Mekan içerisinde kırma ve moloz taşlar kullanılarak örülen ve kaba işçilikleriyle ana duvarlarından ayrılan duvarların işlevini anlamlandırmak oldukça zordur. Kuzey-güney yönünde kesintisiz bir biçimde ilerleyerek cephe görünümünü

¹⁵⁷Nitekim Priene, Milet ve diğer tüm örneklerde benzer şekilde bir sahne ya da kürsünün varlığı konusunda herhangi bir veri yoktur. Bkz.: Krischen 1941, Lev. 1 vd.

¹⁵⁸Söz konusu yazıtın *Nektaraios'un Yapısı* olarak yorumlanabileceği ve yapıyı finanse eden kişinin ya da mimarının kastedilmiş olabileceği üzerinde de durulmaktadır. İnan 1998, 34 dn. 45.

¹⁵⁹Side'de *P Yapısı* olarak adlandırılan yarım yuvarlak plana sahip bir yapı, hem tapınaklar meydanı ile bağlantılı olması hem de mimari parçalarının büyük bir özenle işlenmiş olması nedenleriyle tapınak olarak değerlendirilmekte; ele geçen buluntular ve karşılaştırmalarla bir Men tapınağı olabileceği üzerinde durulmaktadır. Yapının yarım yuvarlak planı, zengin çerçevesel anıtsal kapısı gibi mimari özelliklerini göz önünde bulundurarak 8 no'lu mekanın da bir tapınak olabileceği ihtimali üzerinde de durulabilir ancak bunu kanıtlayacak herhangi bir bilimsel veri şimdilik söz konusu değildir. P Yapısı konusunda bilgi için bkz.: Mansel 1978, 135 vd. Res. 150 vd.

engelleyen ilk duvarın her iki köşesinde yer alan girişler, mekan giriş çıkışının sonradan daha kontrollü bir hale getirildiğini düşündürmektedir. Orta bölümlerde görülen ana kaya işçiliklerinin işlevi ve hangi döneme ait oldukları ise belirgin değildir¹⁶⁰. Söz konusu bu değişikliklerle mekanın sonradan ek bir dükkan ya da işlik olarak kullanıldığı da düşünülmektedir¹⁶¹. İlerleyen dönemlerde söz konusu alanda yapılacak olan kapsamlı araştırma ve kazı çalışmaları konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler sunacaktır.

2. 1. 6. 12 No'lu Yapı (Şapel)

Agoranın kuzeybatı bölümünde yer alan şapelin kuzey ve güney duvarları ile apsis bölümü sadece temel kalıntıları ile günümüze kadar gelebilmiş durumdadır (**Res. 59**). Dikdörtgen planlı, doğu-batı doğrultulu ve yarım yuvarlak apsisli şapel agoranın kuzey portiko sütun düzenini bozmakta ve bu bölüm şapelin kuzey nefini oluşturmaktadır. 7.34 x 14.25 m ölçülerindeki yapının, duvar kalınlıkları değişkenlik göstermektedir. Örneğin şapelin kuzey duvarı 0.58 m kalınlığında iken güney duvarın kalınlığı 0.62 m'dir. Apsisi oluşturan duvarın kalınlığı 0.90 m, var olan yüksekliği yer yer değişmekle birlikte 0.60 m'dir. Şapelin zemininde yer alan ince taş plakalar günümüze iyi durumda korunarak gelmiştir. Özellikle güney duvarda gözlemlenen yarım İon sütun parçaları, söz konusu şapelin devşirme malzeme kullanılarak¹⁶² inşa edildiğini göstermektedir¹⁶³ (**Res. 60**).

¹⁶⁰Kazılar sırasında yapı içerisinden ele geçen seramik buluntuları da konu ile ilgili yardımcı olmamaktadır. Agora ve civarında ele geçen seramik buluntuları genel olarak M.S. 4. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmekte; 8 no'lu mekan içerisinde ele geçen seramikler ise Hellenistik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar çok geniş bir tarih aralığı sunmaktadır. Seramik buluntuları konusunda bkz.: İnan 1998, 92-102.

¹⁶¹Bean-Mitford 1965, 5.

¹⁶²Hristiyanlık sanatında devşirme malzeme kullanımı konusunda bkz.: Koch 2007, 104 vd.

¹⁶³Antik yapıların bazilikalara dönüştürülmesi konusunda bkz.: Koch 2007, 60 vd. Kazıları gerçekleştiren ekip herhangi bir kanıt göstermeksizin söz konusu şapelin bir Roma Dönemi tapınağından dönüştürülmüş olabileceğinden bahsetmişler ve tapınağın ilk inşa evresinin tespit edilemediğini belirtmişlerdir. İnan 1998, 35. Söz konusu şapelin agora içerisindeki konumu ile kuzey portikonun sütun düzenini bozması göz önüne alındığında bu olasılık pek mümkün görünmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALZEME ve TEKNİK

Agorayı meydana getiren mekanlarda kullanılan bloklar genel olarak konglomera taşından yapılmışlardır. Kum ve çakılların basınçla birleşmesi ve zamanla sertleşmesi sonucu oluşan bu seyrek ve iri çakıllı kayaç Akdeniz Bölgesi'nde yaygın bir biçimde görülmektedir ve maliyeti az ve kolay elde edilebilir olması nedeniyle Pamphylia Bölgesi kentlerinin pek çok yapısında sıklıkla tercih edilmiştir¹⁶⁴. Buna paralel olarak Lyrbe Agorası ve kentin diğer yapılarında da konglomera sıklıkla kullanılmıştır. Kentin çevresinde yapılan gözlemlerde kentin kayaç yapısının konglomera olduğu; bu nedenle mekanları oluşturmak için gerekli olan tüm malzemenin bölgeden rahatlıkla temin edilebileceği anlaşılmaktadır. Öyle ki kentin kurulu olduğu tepenin özellikle kuzey bölümünde mimari faaliyetlerde kullanılacak malzemeyi karşılayabilecek büyüklükte ana kaya kitlelerinin bulunduğu gözlemlenmektedir (**Res. 61, 62**).

Agoranın ana bölümlerini oluşturan duvarlar konglomeradan yapılmışlardır. Duvarlar dışında agora meydanını çevreleyen Dor sütun gövdelerinde de bu taş tercih edilmiştir. Söz konusu kayacın içerisinde yer alan iri çakıllar, zamanla bağlı olduğu bloktan ayrılmakta ve bu durum duvarın incelenerek dayanıksız bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kullanılan malzemenin daha dayanıklı olması istenen bölümlerde - sütun başlıkları, kemer blokları, triglif ve metopların yer aldığı friz blokları gibi- konglomeradan daha sert ve aşınmaya karşı daha dayanıklı bir malzeme olan kumtaşı kullanılmıştır. Örneğin gövdeleri konglomera taşından yapılmış olan Dor sütunlarının başlıkları kumtaşındandır. Agora genelinde tüm arşitrav ve friz bloklarında, İon sütunları ve başlıklarında ve 1. galeride iki yan duvarı oluşturan kemer bloklarında bu dayanıklı taş tercih edilip kullanılmıştır.

Konglomera kullanılarak oluşturan bloklar, içerisinde yoğun miktarda iri çakıl içermesine rağmen oldukça düzenli bir şekilde işlenmişlerdir. Tüm blok yüzeyleri taşı keskesi ile iyi bir biçimde tıraşlanmış; derzler perdahlanarak pürüzsüz yüzeyler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama, özellikle doğu bölüm mekan cephelerinde çok net bir biçimde algılanmaktadır (**Res. 22**). 10 no'lu mekanın doğu duvarında, 11 no'lu mekanın kuzey duvarında ve 8 no'lu mekanın iç cephe duvarı üzerinde görülen, herhangi bir sıra takip etmeyen küçük boyutlu yuvaların varlığı bu mekanlarda duvarların mermer plakalar ile kaplanmış olduğunu

¹⁶⁴Örneğin Aspendos Tiyatrosu sahne binası (Can 2005, 91), Perge Güney Hamam (Özdizbay 2008a, 57), Side Şehir surları (Mansel 1978, 35; Mansel 1991, 216) ve Doğu Şehir Kapısı'nda (Mansel 1968, 132) konglomera kullanılmıştır.

kanıtlamaktadır. 11 no'lu mekanın duvarlarında kullanılan kireç sıvası dışında (**Res. 18**), duvarlarda herhangi bir sıva ya da harç izine rastlanmamaktadır.

Sütun tamburlarını birbirine bağlamak amacıyla açılan dübel yuvaları ve agora meydanı kıyısı boyunca uzanan yağmur suyu tahliye kanallarını oluşturan blokların bağlandığı kenet yuvaları dışında agora genelinde herhangi bir mimari bloğu yatay ya da dikey olarak birbirine bağlayan kenet ya da dübel gibi herhangi bir bağlantı ögesi kullanılmamıştır. Mimari parçaların yerlerini belirlemek amacı ile kullanılan taşçı işaretlerine açık su kanal blokları dışında rastlanılmamıştır.

Agoranın genelinde kullanılan taş blokların yanı sıra agora inşasında ahşaptan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Özellikle kuzey (**Res. 16**) ve doğu (**Res. 20, 22**) portikolar ile batı bölümde (**Res. 37**) gözlemlenen hatıl yuvaları, bu bölümlerde üst kat zeminlerinin oluşturulmasında ahşabın kullanıldığını kanıtlamaktadır. Aynı şekilde 8 no'lu mekan içerisinde (**Res. 53**) herhangi bir taş oturma sırasının bulunmaması basamakların ahşaptan oluşturulduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAPISAL ÖZELLİKLER ve DONANIM

4. 1. Teraslama

Lyrbe kenti deniz seviyesinden 295 m yükseklikte kuzey, batı ve doğu yönlerden oldukça dik eğimli bir tepe üzerine kurulmuştur. Söz konusu tepenin bu dik eğimi, güney yönünde azalmakta ve kente ulaşım bu yönde sağlanmaktadır. Kentin agorası ise bu tepenin güneydoğu bölümüne konumlandırılmıştır ve arazinin bu bölümünde yükselti batıdan doğuya doğru artmaktadır. Söz konusu alanda agora için gerekli alanın kazanılması ve seviye farkının ortadan kaldırılması için batı bölümün yükseltildiği; böylece agora üzerinde galeri yürüme zemini, agora meydanı yürüme zemini ve doğu bölüm ikinci kat yürüme zemini olmak üzere toplam üç farklı yürüme zemininin meydana geldiği görülmektedir (**Çiz. 12**). Üç terasa yayılmış olan agoranın batı bölümünde yer alan galerilerin yürüme zemini ile agora meydanı yürüme zemini arasında yaklaşık¹⁶⁵ 6.14 m; agora meydanı yürüme zemini ile doğu bölüm ikinci kat yürüme zemini arasında ise 3.50 m' lik bir seviye farkı bulunmaktadır. Buna göre agoranın batısı ile doğusu arasında yaklaşık 9.64 m ölçüsünde bir seviye farkının var olduğu anlaşılmaktadır. Agora meydanı ile batı bölümde meydana gelen 6.14 m yüksekliğindeki söz konusu seviye farkı ise batı bölüme iki katlı bir stoa yapılması ile giderilmiştir.

4. 2. Alt Yapı: Temeller ve Su kanalları

Agoranın yağmur sularının atılmasını sağlayan açık su kanalları, agora meydanı içerisinde stylobatın ön kısımlarında *in situ* biçimde korunmuşlardır. Özellikle doğu portikonun iç bölümünde söz konusu bu açık su kanalı, kuzeyden güneye kesintisiz bir biçimde günümüze kadar korunarak gelmiştir (**Res.63**). Bunun dışında kuzey portikoda, şapelin apsisi bölümünün doğusundaki küçük bir bölüm ile güney portikonun batı bölümlerinde su kanalları halen görülebilmekte (**Res. 64**); bu kalıntılara göre açık su kanalının agora meydanını dört yönden çevrelediği anlaşılmaktadır.

Stylobatın 0.12 m önüne yerleştirilmiş olan su kanalı bloklarının uzunlukları eşit ölçüde değildir. Var olan verilere göre her bir kanal bloğunun üst genişliği eşit olup 0.52 m'dir, ancak blokların genişlikleri alt bölümlere doğru azalmaktadır. Buna göre blokların alt bölümlerinde genişlik 0.47 m'dir. 0.16 m yüksekliğe sahip olan bu bloklar üzerinde, suyun toplanarak akıtıldığı bölüm 0.17 m genişliğe ve 0.08 m derinliğe sahiptir. Kanal bloklarını

¹⁶⁵Seviye farklarının kesin olarak belirlenebilmesi için ayrıntılı kazı çalışmalarının yapılması ve galerilerin yürüme zemininin tam olarak belirlenmesi gerekmektedir.

birbirine bağlayan 0.10 m uzunluğunda ve 0.03 m genişliğinde kırlangıçkuyruğu formundaki kenet yuvaları ise her bir bloğun birleşme noktasında görülebilmektedir (**Çiz.28**). Ayrıca güneyde sağlam durumda bulunan iki Dor sütununun önünde sıralanan altı bloğun birleşme noktalarında sırasıyla **H**, **Θ** ve **I** harflerinden oluşan ve blok sıralarını belirten taşçı işaretleri tespit edilmiştir (**Res. 65-67**).

Stylobatın ön kısımlarında yer alan bu açık su kanallarının en yakın benzerleri Perge ve Side kentlerinde bulunmaktadır. Perge Agorası'nda iki krepisli stylobatın ön bölümünde portikoyu dört yönden kesintisiz bir şekilde takip eden açık su kanalları görülmektedir¹⁶⁶ (**Res. 68**). Söz konusu kanal blokları 0.70 m, suyun toplanarak akıtıldığı bölüm 0.40 m genişliğindedir¹⁶⁷. Side'de *Devlet Agorası* olarak adlandırılmış olan¹⁶⁸ palaistranın portikolarla çevrili meydanında yer alan benzer açık su kanal blokları (**Res. 69**) sütunların oturduğu iki krepisli stylobatın ön bölümünde kesintisiz bir biçimde dört yönde devam etmektedir¹⁶⁹. Benzer bir kanal sistemine Trebenna Kenti Sebasteionu¹⁷⁰, Boubon Sebasteionu¹⁷¹ ve Kremna Q Yapısı¹⁷² cephesinde de rastlanılmıştır.

Bu su kanalları dışında agora ile agoranın doğusunda yer alan E Yapısı arasında kalan alanda şehrin kanalizasyon kanalı olabileceğini düşündüren izlere rastlanılmıştır. Ayrıca 8 no'lu mekanın soldaki küçük kapısının karşısında, C Kapısı'nın KB pylonunun doğusunda (**Res. 88, 90**) bir su kanalının bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁷³. Söz konusu kalıntılara dayanarak şehrin kanalizasyon kanalının doğu yönünden ilerleyerek agoranın batı ya da güney bölümünden geçtiğini düşünmek mümkündür (**Çiz. 1**). Ancak kesin sonuçlara ulaşmak için kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir¹⁷⁴.

4. 3. Taban ve Zemin Oluşumu

Arazinin kayalık ve eğimli yapısı göz önüne alındığında agoranın orta, kuzey ve doğu bölümlerinin ana kaya üzerine oturtulduğunu söylemek mümkündür. Ana kayanın teraslanarak tıraşlanması ile oluşturulmuş olan ve batıya doğru basamaklanan zemin, özellikle

¹⁶⁶Mansel 1970, 171 Res. 12.

¹⁶⁷Atik 2002, 115.

¹⁶⁸ Side'de yapının güneyinde yapılan temizlik çalışmaları sonunda bu alanda yan yana dizilmiş ince- uzun dört mekandan oluşan bir hamam ile karşılaşılmış; *Devlet Agorası* olarak adlandırılan yapının hamamın palaistrası olduğu anlaşılmıştır. Alanyalı 2011, 535 Res. 12.

¹⁶⁹Mansel 1978, 169 Res. 186.

¹⁷⁰Çevik v.d. 2005, 39 vd. Res. 72.

¹⁷¹İnan 1993, 213 vd; İnan 1994, Res. 2 vd.

¹⁷²Lanckoroński 1892, 165.

¹⁷³Bu veriye dayanarak agoranın yağmur sularının bu kanala aktarılmış olabileceği düşünülebilir.

¹⁷⁴Kent planına bakıldığında agoranın hem kuzey-batı hem de güney-batı yönünde çok sayıda sarnıç (S Yapıları) ve su sistemine ilişkin kemerli bir yapının (T Yapısı Res. 7) var olduğu görülmektedir. Buna göre E Yapısı'ndan ilerleyerek batı ve güney yönlerine doğru ilerleyen bu kanalizasyon kanalının agora içerisinden geçerek söz konusu sarnıçlara ulaştığı düşünülebilir. Bkz.: İnan 1998, 66 vd. Çiz. 3.

agora meydanı ile doğu bölüm mekanlarında rahatlıkla algılanabilmektedir. Söz konusu zeminin üzeri agoranın bazı bölümlerinde ince taş plakalar ya da mozaikler ile kapatılmıştır. Örneğin agoranın batı ve kuzey mekanları ile portikoların zemini mozaiklerle, agora meydanı ile doğu bölümler ince taş plakalarla kapatılmıştır.

11 no'lu mekan zemininde hem mozaik hem de ince plakalar kullanılmıştır. Mekanın doğu duvarı boyunca kuzey-güney doğrultulu uzanan 1.40 m genişliğindeki bölümü ile kuzey duvarı önünde doğu-batı doğrultulu uzanan 0.67 m genişliğindeki bölümde yer alan ince plakalar günümüze kadar kısmen korunmuştur (**Res. 18**). 0.07 m yüksekliğinde ve 0.70 m genişliğindeki bu plakalarla zemin yaklaşık 0.15 m yükseltilmiştir. Kısmen korunmuş olan bu ince plakaların orta bölümünde günümüzde Antalya Müzesi'nde korunan Orpheus Mozaiği yer almakta idi.

Agoranın doğu bölümü ile agora meydanının genel olarak ana kaya üzerine oturduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ana kaya izlerini 1 no'lu mekandan başlayarak güneye doğru görmek mümkündür (**Res. 70**). 1, 2 ve 3 no'lu mekanların yan ve arka duvarlarında görülen ana kaya izleri nedeniyle agoranın bu bölümünde mekanların ana kayanın işlenmesi ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır (**Res. 72-74**). Özellikle 1 no'lu mekanın yan ve arka duvarlarında, ana kayanın 2.20 m yüksekliğe kadar çıktığı ve var olan boşlukların doldurularak duvarların tamamlandığı görülmektedir (**Res. 72**). B Kapısı'nın yer aldığı bölümde de ana kaya rahatlıkla algılanmaktadır (**Res. 81**). Bu bölümde yaklaşık 0.88 m yüksekliğe sahip olan ilk üç basamak, ana kaya işlenerek oluşturulmuştur.

Ana kaya izleri 8 no'lu mekan içerisinde de görülmektedir. Arazinin bu bölümünde ana kaya alçaldığı için mekanın girişi, bloklarla yükseltilmiştir (**Res. 50**). Örneğin sağdaki büyük kapı ile yürüme zemini arasında yaklaşık 0.96 m ölçüsünde bir seviye farkı bulunmaktadır. Mekanın içerisinde ise ana kayanın doğuya doğru yükseldiği görülmektedir (**Res. 53, 54**). Mekanın girişi ile ana kayanın en yüksek seviyeye ulaştığı orta bölümlerde yaklaşık 0.93 m'lik bir seviye farkı bulunmaktadır. Ana kayanın düzeltilmeden bırakılması, yarım daire planlı bu mekan içerisinde ahşap oturma sıralarının kullanıldığı düşüncesini güçlendirmektedir. Çünkü ana kayanın giderek yükselen bir yapı göstermesi, oturma sıraları için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Doğu bölümde yer alan mekanların zeminini oluşturan ana kaya üzerinde bir döşemin kullanıldığını gösteren herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmış değildir. Ancak doğu portikonun, kuzeyden güneye doğru taş plakalar ile döşenmiş olduğunu gösteren kalıntılar mevcuttur. Özellikle 1 no'lu mekanın önündeki geniş alanda söz konusu ince plakaları görmek mümkündür (**Res.70, 71**). Ölçüleri değişkenlik gösteren söz konusu bu plakalar genel

olarak 0.05 m'lik bir kalınlığa sahiptirler. Genişlikleri 0.40 ile 0.55 m, uzunlukları 0.72 ile 0.64 m arasında değişen bu plakalar zemine herhangi bir sıra takip etmeksizin yerleştirilmişlerdir.

Agoranın güney bölümünün zemini ile ilgili tek veri, C Kapısı'nın KB ile GB pylonlarının batısında yer alan ince plakalardır (**Res. 84**). Buna göre agoranın güney portikosunun doğu ve orta bölümlerde olduğu gibi ince taş plakalar ile döşenmiş olduğu düşünülebilir.

4. 4. Duvarlar

Lyrbe Agorası'nın görsel açıdan en dikkat çekici duvarlarını ön yüzleri hafif dışbükey bırakılmış ve dikdörtgen prizması biçiminde yontulmuş olan bosajlı bloklar oluşturmaktadır. Söz konusu teknik ile yontulmuş bloklardan oluşan duvarların örgü tipi isodomdur ve bu bloklar özellikle agoranın güney, batı ve kuzey bölümlerin dış yüzlerinde görülmektedir.

Agoranın güney duvarının 5.81 m yüksekliğindeki toplam onbir sırasının bosajlı bloklar kullanılarak örüldüğü görülmektedir (**Çiz. 11 Res. 31**). Batı bölüm 2. galerinin dış duvarlarında da benzer teknikte yontulmuş blokların varlığı söz konusudur. Özellikle E Kapısı'nın bulunduğu kuzeybatı köşede, duvarın 6.11 m yüksekliğindeki toplam oniki sırası bu bloklardan oluşmaktadır (**Res. 43, 98**). Güney ve batı duvarlarından alınan bu seviye, galerilerin alt kat duvarlarının bosajlı bloklar kullanılarak oluşturulduğunu kanıtlamaktadır.

Aynı şekilde agoranın kuzey duvarı ile 10 no'lu mekanın alt bölümlerinde yer alan duvarlarda da bosajlı bloklar kullanılmıştır (**Res. 15, 37**). Kuzeye doğru tüm taş sıraları algılanabilecek şekilde yıkılmış olan batı bölümün kuzey duvarında sekiz sıra; 10 no'lu mekanın alt bölümünde görülebilen üç sıra, bosajlı bloklardan oluşmaktadır. 10 no'lu mekanın doğusunda, F Kapısı'nın başladığı bölümde bu blokların kullanımı sonlanmaktadır.

Agoranın güney, batı ve kuzey dış duvarları üzerinde kullanılan bosajlı blokların ölçüleri değişkenlik göstermektedir. Söz konusu blokların genişlikleri genel olarak 0.80 m'dir. Blokların yükseklikleri 0.63 m ile 0.67 m arasında değişmekte ancak bu ölçüler bazı bölümlerde azalmaktadır. Örneğin 10 no'lu mekanın alt bölümünde kullanılan blokların yüksekliği 0.50 m ile 0.48 m arasındadır. Blokların uzunluk ölçüleri de değişkenlik göstermekte; bu nedenle duvar üzerinde derzlerin herhangi bir sıra takip etmedikleri görülmektedir.

Güney, batı ve kuzey bölümlerde görülen ve bosajlı bloklar kullanılarak oluşturulan duvarların üst bölümleri ise düzgün kesilmiş bloklardan oluşmaktadır. Özellikle agoranın güney duvarında bosajlı bloklardan düzgün kesilmiş bloklara geçiş, net olarak algılanabilmektedir (**Res. 31**). Güney bölüm dışında agoranın kuzeyinde yer alan F Kapısı ve

11 no'lu mekan, doğu mekanlarının duvarları ile 8 no'lu mekanın her iki katında düzgün kesilmiş bloklar kullanılmıştır. Söz konusu tüm bu duvarların teknik ve işçilikleri aynıdır. Düzgün kesilmiş bloklardan oluşan bu duvarlarda, yatay düzlemde aynı sırada yer alan blokların yükseklikleri her zaman eşittir. Buna göre pseudo-isodom tekniği ile yapıldıkları anlaşılan duvarlarda farklı düzlemde yer alan blokların yükseklikleri değişkenlik göstermekte; blokların uzunlukları da değişkenlik gösterdiğinden herhangi bir derz uyumu görülmemektedir. Örneğin 11 no'lu mekanın duvarlarında kullanılan blokların yükseklikleri 0.40 m ile 0.50 m arasında iken doğu mekan duvarlarında bu ölçü 0.70 m'ye kadar çıkabilmektedir.

Adı geçen bölümler dışında cephesi düzenli kesilmiş bloklardan oluşan 8 no'lu mekanın yarım daire şeklindeki arka duvarının da düzenli kesilmiş bloklardan oluştuğu görülmektedir. Bu duvarların özellikle cephe ile birleştiği kuzey ve güney bölümlerinde bu blokları görmek mümkündür (**Res. 50, 51**). Mekanın arka duvarının bazı bölümleri ise farklı bir teknik göstermektedir. Güneydoğu bölümde yıkılmış olan duvar kesitine göre bazı bölümlerde atkı örgülü duvar tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 56, 57**). 1.12 m uzunluğunda ve yaklaşık 0.50 m yüksekliğindeki yatay blok sırası arasına uzunlukları ve yükseklikleri değişen yan yana iki bloğun yerleştirildiği bu örgü sistemi yarım dairesel arka duvarın her bölümünde kullanılmamıştır. Oldukça yüksek olan arka duvarı güçlendirmek için bazı bölümlerde bu tür bir örgü sisteminin uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda adı geçen duvarlarda, blokları yatay ya da dikey olarak birbirine bağlayan kenet, dübel ya da harç gibi herhangi bir bağlantı ögesi kullanılmamıştır.

Lyrbe Agorası'nda en belirgin örgü tekniğini oluşturan ve blokların görünür yüzeylerinin hafif dışbükey biçimde şekillendirilmesinden oluşan bosajlı blokların¹⁷⁵ en erken örneğinin M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Belevi Tümülüsü'nde karşımıza çıktığı düşünülmektedir¹⁷⁶. Hellenistik Dönem'in tipik duvar örgü tekniği olarak kabul edilen bu teknik¹⁷⁷ sıklıkla Batı Anadolu'da özellikle İonia-Karia sınırında yer alan kentlerde tercih edilip kullanılmıştır¹⁷⁸ ve İonia ve Karia Bölgesi kentleri dışında Mysia, Lykia ve Pisidia¹⁷⁹ kentlerinde de tekil örneklerle bilinmektedir¹⁸⁰. Sadece belli bir yapı türünde görülmeyen bu teknik örneğin çeşme, tiyatro, gymnasium, bouleterion ya da tapınak terasları gibi hemen her

¹⁷⁵ Başgelen 1993, 47.

¹⁷⁶ Praschniker-Theuer 1979, 170 vd. Res. 138.

¹⁷⁷ Scranton 1941, 134.

¹⁷⁸ Söz konusu duvar tekniği konusunda geniş bilgi için bkz.: Varkıvanç 1999, 107 vd.

¹⁷⁹ Pednelissos kentinin kent duvarında söz konusu örgü tekniği kullanılmıştır. Bkz.: Işın 1998, Res. 4, 7, 8.

¹⁸⁰ Örnekler için bkz.: Varkıvanç 1999, 108 vd.

yapı türünde karşımıza çıkabilmektedir¹⁸¹. Lyrbe Agorası'nda olduğu gibi agora ya da onunla bağlantılı market yapılarında da karşımıza çıkan bu teknik örneğin Alinda Market Yapısı'nda da kullanılmıştır¹⁸². Pamphylia Bölgesi kentlerinde bu örgü tekniği Side Mausoleumu¹⁸³ ile Perge Hellenistik Güney Kapısı kulelerinde¹⁸⁴ kullanılmıştır.

Hellenistik Dönem sonrasında az sayıda örnekle bilinen bu tekniğin geç dönem kullanımına en iyi örnekler genel olarak Erken İmparatorluk Dönemi'nde tarihlendirilen Ephesos Memmius ve Panayırdağ Anıtları'nda karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁵. Memmius Anıtı'nın dört blok sırasından oluşan 1.33 m yüksekliğindeki alt yapısı bosajlı bloklar kullanılarak oluşturulmuştur¹⁸⁶. Benzer şekilde Panayırdağ Anıtı alt yapısında da bosajlı bloklar kullanılmıştır¹⁸⁷. Her ne kadar kullanımı Hellenistik Dönem ile sınırlandırılrsa da Lyrbe Agorası'nda karşımıza çıkan bu teknik, Ephesos örnekleri ile birlikte Geç Hellenistik –Erken Roma Dönemi kullanıma iyi birer örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bu tekniğin Side, Perge ya da Pednelissos gibi Pamphylia ve yakın bölge kentlerinin Hellenistik Dönem yapılarında kullanılması, duvar örme tekniklerinde bölgede bir sürekliliğin olduğunu da düşündürmektedir.

4. 5. Kapılar

4. 5. 1. Agoraya Giriş Kapıları

Dışarıdan agoraya girişin sağlandığı toplam 6 ana kapı bulunmaktadır. Bu kapılar A, B, C (Tetrapylon), D, E ve F Kapıları'dır.

4. 5. 1. 1. A Kapısı

Agoranın kuzeydoğusunda yer alan ve mekanların bulunduğu doğu portikoya doğrudan açılan bu kapı, oldukça tahrip olmuş durumdadır (**Res. 70, 75**). Kapının sol sövesi tamamen yıkılmıştır ancak sağ söve ile alanda bulunan mimari parçalar, kapının yapısı hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

Kapının yer aldığı bölümün solunda yer alan 1.63 m yüksekliğinde, 0.62 m kalınlığında ve 2.22 m uzunluğundaki duvar kalıntısının varlığı ile kapının genişliği belirlenebilmektedir. Buna göre kapının genişliği yaklaşık 2.40 m'dir. Söz konusu bu duvar, doğuya doğru ilerleyerek 1 no'lu mekanın kuzey duvarı ile birleşmekte ve yaklaşık 1.12 m kalınlığa

¹⁸¹ Tüm örnekler konusunda geniş bilgi için bkz.: Varkıvanç 1999, 107-110.

¹⁸² Doruk 1988, 1117-1137.

¹⁸³ Mansel 1978, 313 vd. Res. 374.

¹⁸⁴ Bulgurlu 1999, 46.

¹⁸⁵ Varkıvanç 1999, 108 vd.

¹⁸⁶ Eichler 1971, 20 Res. 8, 10, 55.

¹⁸⁷ Eichler 1971, Res. 64-e.

ulaşmaktadır. Bu kalıntılar ışığında A Kapısı'nın yer aldığı ve üst kısmı tamamen yıkılmış olan bu bölümün, 1 no'lu mekanın kuzey duvarını destekleyerek agoranın kuzeydoğu bölümünü sağlamlaştırdığı anlaşılmaktadır.

11 no'lu mekana bitişik olan kapının sağ sövesi (**Res. 76**), kapının her iki sövesinin de yarım Dor sütunu biçiminde düzenlenmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Dor sütunları şeklinde düzenlenmiş olan bu söveler aynı zamanda 1 no'lu mekanın cephesinde yer alan Dor sütunları ile görsel olarak bir birliktelik oluşturmaktadır. Üç parçadan oluşan kapının sağ sövesine göre kapı yüksekliği yaklaşık 3.27 m'dir.

Kapının eşik taşı yerinde korunamamıştır, ancak 1 no'lu mekan önünde dağınık halde bulunan mimari parçalar arasında tespit edilen kırık bir eşik taşının bu kapıya ait olma olasılığı yüksektir (**Res. 78**)¹⁸⁸. Çünkü blok üzerinde yer alan yağmur suyu tahliye kanallarının varlığı, bloğun yağmur suyunu doğrudan alan ve daha az korunaklı bir yerde kullanıldığını göstermektedir. Agoranın en dışında yer alan A Kapısı'nın doğu mekanlara oranla olumsuz hava koşullarına karşı daha korunaksız olması ve su tahliye kanallı başka bir parçanın ele geçmemiş olması bu eşik taşının A Kapısı'na ait olma olasılığını yükseltmektedir. Kırık olan bloğun 1.06 m uzunluğundaki bölümü sağlam olarak ele geçmiştir. 0.46 m genişliğinde ve 0.20 m yüksekliğindeki eşik taşı, tek parça bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuştur. Eşik taşının 0.20 m genişliğindeki ilk bölümü ikinci bölümden yaklaşık 0.05 m daha yüksektir. Bu bölüm üzerinde eşik taşı boyunca uzanan 0.17 m uzunluğunda, 0.03 m genişliğinde ve 0.03 m derinliğinde bir su tahliye kanalı bulunmaktadır. Eşik taşının 0.26 m genişliğindeki ikinci bölümünün sağ üst köşesinde yer alan mil yuvası 0.09 x 0.07 m ölçülerinde ve 0.02 m derinliğindedir. Bloğun orta bölümüne yan yana yerleştirilmiş olan iki kilit yuvasından soldaki 0.07 x 0.06 m; sağdaki 0.09 x 0.07 m ölçülerindedir. Bloğun orta bölümünde kesintisiz bir biçimde devam eden 0.04 m genişliğinde ve 0.01 m derinliğinde bir su tahliye kanalı ile atık sular mekan dışına taşınmıştır.

Eşik taşının bu açıklığa ait olma olasılığı göz önüne alındığında, ölçülen kapı açıklığına göre toplam uzunluğunun 2.40 m olması gerekmektedir. Taşın sağ kenarında bulunan 0.215 m genişliğindeki yükseltiden yola çıkılarak, eşğin her iki dar kenarındaki bu yükseltelerin üzerine kapı kanadının mil yuvasını da kapatacak şekilde dışta 0.32 m genişlik gösteren sövelerin yerleştirildiği, bunun sonucunda gerçek kapı açıklığının 1.76 m'ye kadar azaldığı göz önüne alınmalıdır. Buna göre, 2.40 m uzunluğundaki eşğin mil yuvaları arasındaki açıklık da 1.94 m olarak karşımıza çıkmaktadır ki, bu da açıklığı kapatan iki kapı kanadının toplam genişliğini ortaya koymaktadır. Bu veriler ve olasılıklar göz önüne alındığında,

¹⁸⁸ Eşik parçasının oldukça yüzeysel bir şekilde yapılan ilk yayını için bkz.: Varkıvanç 2007, 55 Res. 13.

agoraya kuzeydoğu köşeden giriş-çıkışı sağlayan A Kapısı'nın kemer yapısı içermeyen, her iki yanda Dor pilasterleri ile bezenmiş, kapanabilir bir kapı sistemi ile donatıldığı düşünülebilir (**Çiz. 30**). Ayrıca Dor pilasterlerinin varlığı, kapı üzerinde arşitrav ve triglif-metop dizisini de beraberinde getirmelidir; ancak alanda bu tür parçalara henüz rastlanmamıştır.

4. 5. 1. 2. B Kapısı

Agoranın doğusundaki 3 ile 4 no'lu mekanlar arasında yer alan B Kapısı, agoraya bu yönden giriş-çıkışı sağlayan 15 taş basamaklı merdivenden oluşan bir geçenek şeklinde düzenlenmiştir (**Res. 81, 82**). Yatay düzlemde 4.84 x 4.80 m boyutlarındaki bu geçenek, batı kısmında geniş bir açıklık içerirken, agoranın bu yöndeki dış duvarı içinde kapatılabilir bir açıklık ile donatılmıştır¹⁸⁹.

Normal bir kapı açıklığından çok daha büyük boyutlara sahip olan ve doğrudan agoraya açılan batı geçeneğin genişliği 3.72 m, tahmin edilen yüksekliği ise 3.18 m'dir. Açıklığın iki yanında duvarın devamı şeklinde basamaklı alana uzanan bloklarının işlenmesi ile söve niteliğinde pilasterler oluşturulmuş olup, bu sövelerin genişliği 0.55 m, yüksekliği 2.58 m, derinliği ise 0.54 m'dir.

Açıklığın üst bölümde yer alan belirgin iki dışbükey profil geçeneğin en belirgin özelliğini oluşturmaktadır ve altta yer alan dışbükey profil 0.24 m, üstteki profil 0.56 m yüksekliğindedir. Buna göre söz konusu açıklığın, birbiri üzerine yerleştirilen konsol şeklinde profilli bloklarla hareketlendirildiği ve aynı zamanda yukarıda daraltıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 81**). Konsolların içe taşan yapısı yanında kapı kanadı sabitleme sistemi ile ilişkili herhangi bir verinin tespit edilememiş olması, bu açıklığın kapatılabilir bir özelliği olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Üst yapısı konusunda mimari verilere ulaşamamış olmasına karşın, konsolların açıklık üzerini oldukça daraltmış olması, açıklığın bir kemer ile değil, konsollar üzerine yerleştirilmiş lento benzeri bir taş hatıl ile kapatılmış olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

B Kapısı batı açıklığı, doğuya doğru ilk üç basamağı ana kayadan, diğerleri bloklardan oluşan yaklaşık 0.22 m yüksekliğe ve 0.32 ile 0.40 m arasında değişen derinliğe sahip 15 basamak ile yükselmektedir. Bununla geçeneğin doğu ve batı girişleri arasında 3.30 m'lik bir kot farkı oluşmaktadır¹⁹⁰ ve bu yükseklik farkı ile yaklaşık olarak agorayı çeviren portikonun

¹⁸⁹Bu geçenek derin ve basamaklı yapısı ile benzer arazi koşullarına sahip Messene Asklepieionu Kuzey Propylonu ile büyük bir yapısal benzerlik göstermektedir: Coulton 1976, 258 Res. 85; Lauter 1986, Res. 32.

¹⁹⁰ Agoranın teraslandırma ve yükselti farkları konusunda bkz.: V. 1. Teraslama Çiz. 12

ikinci katı yüksekliğine ulaşılmaktadır. Üst noktada bir kapı açıklığı ile agoranın dışındaki 14 no'lu mekana geçiş sağlanmaktadır (**Res. 82, 83**).

1.75 m yüksekliğe, 1.10 m genişliğe ve 0.56 m derinliğe sahip olan B Kapısı doğu açıklığı (**Res. 83**) tam olarak mekan ekseninde yer almayıp bulunduğu duvarın 2.50 m güneyine yerleştirilmiştir. 1.42 m uzunluğunda, 0.36 m genişliğinde ve 0.28 m yüksekliğinde olan eşik taşı üzerinde aşınma izi ya da kapı kanadı bağlama sistemi ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kapının her iki sövesi 0.20 m genişliğinde ve 0.56 m derinliğindedir. Lento arka arkaya yerleştirilmiş iki ayrı bloktan oluşmaktadır. Lento uzunlukları 1.78 m, yükseklikleri 0.57 m iken her iki lentonun derinlikleri farklıdır. Buna göre en önde yer alan lentonun derinliği 0.21 m arkadaki lentonun derinliği 0.37 m'dir. Bu kapının yer aldığı duvara sonradan 0.56 m kalınlığında ikinci bir duvar daha eklendiği¹⁹¹ için kapının derinliği 0.56 m daha artmış, ölçü 1.10 m'ye çıkarılmıştır. Ayrıca bu ekleme sırasında kapıya 0.43 m yüksekliğinde ve 0.50 m derinliğinde bir lento daha eklenerek, lento bloğu sayısı üçe çıkarılmıştır.

Var olan kalıntılar ve 10 no'lu mekan kapısı ile yapılan karşılaştırmalar bu kapının sonraki bir dönemde, olasılıkla genel onarımların gerçekleştirildiği Geç Roma ya da Erken Bizans Dönemi'nde yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Kapının bulunduğu duvarın sağ ve sol köşelerinde 0.54 m genişliğinde kapı sövesi şeklinde blokların varlığı algılanabilmektedir (**Res. 82**). Söz konusu söveler, duvarın en üst bölümünde daha iyi ayırt edilebilmektedir. Buna göre toplam ölçüsü 4.84 m olan bu bölümde merdivenlerin bittiği noktada, batı açıklığı benzeri geniş bir açıklığın var olduğu, bunun ise sonraki kullanım evresinde bloklarla daraltılarak günümüzde mevcut kapının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bununla, agoranın doğusundaki arka bölümlere giriş-çıkış daha kontrollü hale getirilmiş olmalıdır. Geçeneğin doğu bölümünün özgün halinde kapı kanatları ile kapatılıp kapatılmadığı konusu, sonraki evrenin bu yöndeki verileri kapatması nedeniyle anlaşılamamaktadır.

4. 5. 1. 3. C Kapısı (Tetrapylon)

1977 yılında mimari parçaları düzenlenen¹⁹² bu kapı, agoranın güney portikosu üzerinde yer almaktadır (**Çiz. 31 Res. 84**). Planı nedeni ile bir tetrapylon olması gereken bu anıtsal kapının GB ve GD pylonları oldukça tahrip olmuş durumdadır ve sadece podyum kısımları günümüze kadar gelebilmiştir (**Res. 84**). KB ve KD pylonları oldukça iyi durumdadır ve kapının mimarisini kısmen de olsa anlamaya olanak vermektedir. Güney portikonun doğu

¹⁹¹ Bkz.: 3 ve 4 no'lu mekanların arka duvarı.

¹⁹² İnan 1998, 17.

köşesine yerleştirilen tetrapylonun KB pylonu on birinci ve on ikinci sütunun, KD pylonu ise köşe sütununun yerini almış durumdadır.

Köşe sütununun yerinde bulunan ve oldukça iyi durumda korunmuş olan KD pylon 1.82 x 1.75 m ölçülerinde ve 0.34 m yüksekliğinde bir podyum üzerine oturmaktadır (**Res. 85-87**). Bu podyum üzerinde yer alan ve pylonu meydana getiren L şeklindeki yan duvarlar, oldukça iyi bir biçimde korunmuşlardır. Beş blok sırası ile günümüze gelen pylonun kuzey yan duvarının yüksekliği 2.32 m, genişliği 1.02 m, kalınlığı 0.54 m'dir. Bu yan duvarın dış cephesinin 0.53 m genişliğindeki bölümü yaklaşık 0.02 m öne çıkıntılı şekilde işlenmiştir. Dört blok sırası korunan doğu yan duvarın yüksekliği 1.80 m, genişliği 1.92 m, kalınlığı ise 0.54 m'dir. KD pylon, güney portiko köşe sütununun yerini aldığı için söz konusu her iki yan duvar köşede dairesel bir sütun biçiminde birleşmektedir. Her iki yan duvarın iç bölümüne diagonal olarak yerleştirilmiş bir duvar daha bulunmaktadır. Üç blok sırası korunmuş olan bu duvarın yüksekliği 1.34 m, genişliği 1.18 m, kalınlığı ise 0.54 m'dir.

Güney portikoda onbirinci ve onikinci sütunların yerini almış olan KB pylon 2.24 x 1.80 m ölçülerinde ve 0.73 m yüksekliğinde bir podyum üzerine oturmaktadır (**Res. 88-90**). Söz konusu podyumun bloklarında yaklaşık 0.13 m ölçüsünde bir kaymanın meydana geldiği görülmektedir. Bu podyum üzerinde yer alan L şeklindeki yan duvarlar da oldukça iyi biçimde korunmuşlardır. Üç blok sırası korunmuş olan kuzey yan duvarın var olan yüksekliği 1.50 m, genişliği 1.62 m, kalınlığı ise 0.54 m'dir. Bu duvarın 0.57 m genişliğindeki orta bölümünde blokların yüzeyi yaklaşık 0.02 m içe girintili şekilde işlenmiştir (**Res. 89**). Kuzey ile aynı yükseklikte korunmuş olan batı yan duvarın genişliği 1.62 m, kalınlığı ise 0.54 m'dir. Bu duvar üzerinde kuzeyde olduğu gibi duvarın 0.54 m genişliğindeki orta bölümünde blokların yüzeyi 0.02 m içe girintili şekilde işlenmiştir. Tek bloğu günümüze kalabilen diagonal duvarın ölçüleri KD pylon ile aynı olup 0.51 m yüksekliğinde, 1.18 m genişliğinde ve 0.54 m kalınlığındadır.

GD pylon oldukça tahrip olmuş durumdadır ve günümüze sadece podyum kısmı gelebilmiştir (**Res. 91**). Alt bloklarında kaymalar meydana gelen ve var olan yüksekliği 0.94 m olan podyumun ölçüleri 1.92 x 1.96 m'dir.

GD pylonunda olduğu gibi sadece podyum blokları günümüze ulaşan GB pylonun (**Res. 92**) ölçüleri 2.28 x 1.82 m'dir. Alt bloklarında kaymalar meydana gelen podyumun var olan yüksekliği 1.32 m'dir.

Kapıya ait olan fazla sayıdaki kemer bloğu kazı ekibi tarafından düzenlenerek kapının çevresine yerleştirilmiştir (**Res. 93-96**). Kemere ait olan kilit taşları ile kemerin işçiliği rahatlıkla anlaşılabilir (**Çiz. 32**). Buna göre her iki yüzü de faskialı şekilde işlenmiş

olan kilit taşlarının yüksekliği 0.53 m, alt derinlikleri 0.54 m, üst derinlikleri 0.76 m' dir. Kilit taşlarının ön ve arka yüzlerinin alt genişlikleri 0.53 m iken bu ölçü yukarı doğru artmakta ve en üstte genişlik 0.67 m olmaktadır. Üç faskialı bir yüzeye sahip olan bloklarda ilk faskia 0.10 m, ikinci faskia 0.13 m, üçüncü faskia ise 0.18 m yüksekliğindedir ve her bir faskia 0.02 m ölçüsünde dışarı çıkıntı yapmaktadır. Bu faskialı bölümü, iç ve dışbükey silmelerden meydana gelen 0.12 m ölçüsündeki bir üst bölüm takip etmektedir. Ayrıca kemer blokların alt bölümünde 0.02 m genişliğinde ve 0.01 m derinliğinde birbirine paralel olarak ilerleyen iki içbükey silme yer alır.

Kent girişine yönelik ve agoraya girişin sağlandığı en anıtsal kapı durumunda olan C Kapısı, günümüze kadar korunmuş dört pylonun varlığı ile bir tetrapylonudur. Tetrapylonlar, birbirine kemerler ile bağlanan dört ayağın bir çatı altında birleşerek kare bir bütün oluşturmasından meydana gelen anıtsal geçitlerdir ve genellikle sütunlu iki ana caddenin kesişme noktasında yer alırlar¹⁹³. Böylece kentlerde ana caddelerinin birleşme noktaları estetik bir biçimde düzenlenerek trafiğin daha sistemli olması sağlanmıştır. Dört bir yöne geçit veren bu kapılar dekoratif amaçla yapılabildikleri gibi zafer taklarında olduğu gibi imparatorların onuruna ya da önemli bir zafer sonrasında da inşa edilmişlerdir. *Quadrifrons* olarak da adlandırılan¹⁹⁴ bu tür kapıların dört cephesi tıpkı zafer taklarında olduğu gibi genellikle sütunlar, gömme ayaklar, alınlıklar ve konsollarla süslenmiştir ve iç bölümleri sıklıkla bir kubbe ile örtülüdür. Çatılı ve çatısız olarak ikiye ayrılan¹⁹⁵ bu tür yapıların çatılı olanları *tetrapylon*; çatısız olanları ise *tetrakionion* olarak adlandırılmaktadır¹⁹⁶. Tetrapylonlar Doğu Roma kentlerinin sütunlu caddelerinde görülen en belirgin özellik olarak kabul edilirler. Genellikle zafer taklarından etkilenecek ortaya çıktıkları düşünülmektedir¹⁹⁷ ve en erken örnekler Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir¹⁹⁸. Ayrıca antik yazarlarca bahsedilen Laodikeia¹⁹⁹ ve Antiocheia²⁰⁰ tetrapylonlarının erken örneklerden olduğu düşünülmekte ve bu

¹⁹³ Segal 1997, 140 vd. Res. 172 vd.; Warwick 1999, 273 vd.; Mühlenbrock 2003, 12 vd.

¹⁹⁴ Warwick 1999, 273.

¹⁹⁵ Warwick 1999, 273. Ancak yapılan pek çok araştırmada herhangi bir ayrıma gidilmeksizin her iki yapının da tetrapylon olarak adlandırıldığı görülmektedir.

¹⁹⁶ Tetrakionionlar bir podyum üzerinde dört sütunun yükseldiği, bir çatı ile bağlanmayan oldukça estetik yapılardır. En iyi örnekler olan Aphrodisias, Palmyra ve Gerasa Tetrakionları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Boyer 1995; Warwick 1999, 277 Res. 76 E-D.

¹⁹⁷ Warwick 1999, 273; Segal 1997, 141.

¹⁹⁸ En erken tetrapylonlar hakkında herhangi bir fikir birliği bulunmamaktadır. En erken örneklerden olabileceği düşünülen Fransa Cavaillon ile İspanya Caparra Tetrapylonları'nın tarihleri ise kesin olarak belirlenememiştir. Aran 1971, 96. Cavaillon tetrapylonu için bkz.: Chéhab 1983, 93; Küpper-Böhm 1996, 42-62; Caparra tetrapylonu için bkz.: Chéhab 1983, 99; Bellido 1972-1974, 45-90; Cáceres 2006, 305-316. Ayrıca tüm tetrapylonların tarihlendirme önerisi için bkz.: Warwick 1999, 300.

¹⁹⁹ Mühlenbrock 2003, 244.

²⁰⁰ Malalas bu tetrapylonun şehrin ana caddesi üzerine yer aldığını ve *Fillerin Tetrapylonu* olarak adlandırıldığından bahsetmektedir. Ancak söz konusu bu tetrapylonun herhangi bir kalıntısı günümüze ulaşmamıştır. Bkz.: Norman 2000, 48; Mühlenbrock 2003, 258 vd.; Aran 1971, 96; Warwick 1999, 277.

örnekler M.S. 1. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. En iyi bilinen tetrapylon örnekleri genellikle bugünkü Suriye, Ürdün, Cezayir ve Libya gibi ülkelerin sınırları içerisinde yer alan doğu kentlerinde karşımıza çıkmaktadır. Gerasa Kuzey Tetrapylonu²⁰¹, Leptis Magna Trajan²⁰² ve Severus²⁰³ Tetrapylonları, Oea Marcus Aurelius Tetrapylonu²⁰⁴, Laodicea Tetrapylonu²⁰⁵, Tebessa Caracalla Tetrapylonu²⁰⁶ ve Palmyra Dioklesian Kampı Tetrapylonu²⁰⁷ günümüze kadar gelebilen en iyi tetrapylon örnekleridir. Nikaia²⁰⁸ (M.S. 3. yüzyıl) ve Korykos²⁰⁹ (M.S. Geç 5. yüzyıl) tetrapylonları ise bilinen Anadolu örnekleridir²¹⁰.

Lyrbe tetrapylonunun en belirgin özelliğini pylonları meydana getiren L şeklindeki yan duvarlar ile bu yan duvarların iç bölümüne yerleştirilmiş diagonal duvarlar oluşturmaktadır. Söz konusu yan duvarlar ile diagonal duvarların varlığı, anıtsal kapının çapraz tonoz sistemi ile kapatılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca L şeklindeki pylonları ile Lyrbe tetrapylonu Korykos ve Palmyra tetrapylonlarıyla benzeşmektedir, ancak aralarında kesin mimari bir bağ kurabilmek bugünkü bilgilerimizle mümkün değildir. Buna göre Lyrbe örneğinin estetik amaçla yapıldığı söylenebilir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi tetrapylonların en belirgin özellikleri sütunlu iki ana caddenin kesişme noktasında yer almalarıdır. Ancak Lyrbe tetrapylonu alışlageldiği üzere bir kavşakta yer almamakta sadece kentin ana kapısı olan A Kapısı'ndan başlayarak devam eden cadde ile bir bağlantı kurmaktadır. Buna göre bir tetrapylon şeklinde düzenlenen kapının estetik düşüncenin ürünü olduğu, ana cadde üzerinden agoraya gelenler için girişin daha anıtsal bir hale getirilmeye çalışıldığını düşünmek mümkündür.

Bunun yanı sıra güney portikonun sütun düzenini bozması nedeniyle tetrapylonun agoraya sonradan eklenmiş olabileceği de düşünülmektedir²¹¹, ancak söz konusu kapının ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilememektedir. Çünkü agoranın güney duvarının nereye kadar devam etmiş olduğu, bu bölümde yeterli kazı çalışması gerçekleştirilmediği için şimdilik tespit edilememektedir (**Res. 35**). Söz konusu güney duvarın doğu portikoya kadar devam etmiş olduğu düşüncesi, 8 no'lu mekanın anıtsal cephe görünümünü etkilemeden iki portiko

²⁰¹ Khouri 1986, 84 vd.; Warwick 1999, Res. 73, 75, 76 C, Pl. 85.

²⁰² Warwick 1999, 276; Squarciapino 1966, 58 -61 Res. 2,3.

²⁰³ Squarciapino 1966, 63-69 Res. 5.

²⁰⁴ Squarciapino 1966, 62 vd. Res. 4; Chéhab 1983, 94.

²⁰⁵ Chéhab 1983, 95; Kader 1966, Res. 4, 5.

²⁰⁶ Chéhab 1983, 96.

²⁰⁷ Warwick 1999, 250 vd.; Segal 1997, dn. 144 Res. 181 vd.

²⁰⁸ Mühlenbrock 2003, 272 vd.

²⁰⁹ Herzfeld 1943, 55 vd. Res. 25; Mühlenbrock 2003, 272 vd.

²¹⁰ Ayrıca Oinoanda Agorası'nda kuzey-güney doğrultulu batı kemerin tetrapylon olma olasılığı vardır. Kapıda kullanılan devşirme malzemeler ile farklı mimari eklentiler söz konusu tetrapylonun agoraya sonradan eklendiğini düşündürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Coulton 1986, 71 vd. Res. 7.

²¹¹ İnan 1998, 17.

arasında nasıl bir bağlantı kurulduğu sorusunu da akla getirmektedir. Tetrapylonun özellikle KD ve KB pylonlarının agora geneline benzer kaliteli duvar işçiliği, anıtsal kapının agoranın ilk inşa evresinde yapılmış olabileceğini ayrıca düşündürmektedir²¹². Agoranın güneyinde yapılacak olan ayrıntılı kazı çalışmaları ile agoranın güney duvarının portikonun hangi noktasına kadar devam ettiğinin belirlenmesi söz konusu kapının inşa tarihi konusunda daha net veriler ortaya koyacaktır.

4. 5. 1. 4. D Kapısı

Güney duvar üzerinde yer alan bu kapı 2. galeriye açılan agoranın ana kapılardan biridir. 1.48 m genişliğe, 0.83 m derinliğe sahip olan kapı sonraki bir dönemde bloklarla kapatılmış olduğu için yükseklik alınamamaktadır (**Res. 97**).

Kapının söve ve lento bölümleri duvarın bosajlı bloklarının işlenmesi ile oluşturulmuştur. Buna göre kapının sol sövesi 0.28 m, sağ sövesi 0.30 m genişliğindedir. Kapının lento bölümü 2.06 m uzunluğundadır ve lentoyu meydana getiren duvar bloğu, 0.60 m yüksekliğindedir. Lentonun orta bölümüne yaklaşık 0.12 m yüksekliğinde, 0.05 m dışarı çıkıntı yapan bir geison motifi işlenmiştir. Kapının iç bölümü moloz ve bloklarla kapanmış durumda olduğu için mil ve kanat sistemi ile ilişkili bir bilgi tespit edilememektedir.

4. 5. 1. 5. E Kapısı

Agoranın kuzeybatı köşesinde yer alan bu kapı 2. galeriye açılan diğer bir ana kapıdır. 2.26 m yüksekliğe, 1.45 m genişliğe ve 0.82 m derinliğe sahip olan bu kapı, söve ve lento bölümleri bosajlı bloklardan oluşturulan D Kapısı ile aynı teknik ve işçiliğe sahiptir (**Res. 98**).

Buna göre kapının her iki sövesi de 0.23 m genişliğindedir. Kapının lentosunu oluşturan blok 2.44 m uzunluğunda ve 0.64 m yüksekliğindedir. Lentonun orta bölümüne D Kapısı'nda olduğu gibi yaklaşık 0.12 m yüksekliğinde, 0.05 m dışarı çıkıntı yapan bir geison işlenmiştir. Söz konusu kapının üst bölümünde, lentoya uygulanan ağırlığı yanlara aktaran bir kilit taşının kullanıldığı görülmektedir²¹³. Kilit taşının alt genişliği 0.38 m, üst genişliği ise 0.51 m'dir.

²¹²Tetrapylonun ilk inşa tarihi şimdilik kesin olarak tespit edilemese de kutsal alan, gymnasium ya da agora gibi bir kentin en merkezi kamu yapısı girişlerinin daha estetik ve anıtsal hale getirme anlayışı en erken dönemlerden itibaren söz konusudur (Bronz Çağı'ndan başlayarak Hellenistik Dönem içlerine kadar süren gelişim ve örnekler konusunda bkz.: Carpenter 1970, 9 vd.) Bu nedenle Lyrbe Agorası'nın ilk evresinden itibaren anıtsal bir kapının varlığı mutlaka düşünülmelidir.

²¹³Aynı teknik I. Kapı ile kentin hamamında (Varkıvaç 2009, 393 Res. 9) da kullanılmıştır. Sık karşılaşılan bu hafifletme sistemine bölgede Perge Cornutus Palaestrası, Güney Hamam ve Stadion; Sillyon Hellenistik Kule, Aspendos Tiyatrosu, Antalya Hıdırlık Kulesi ve Kesik Minare gibi yapılarda da rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Varkıvaç 2009, 389 vd.

Lento bloğunun arka yüzünde mil sistemi ile ilişkili olabilecek bir yuva izi tespit edilmemiş olup aşınma nedeni ile kapının kanat bağlama sistemine ilişkin herhangi bir bilgi de bulunamamıştır.

4. 5. 1. 6. F Kapısı

Agoranın kuzeyinde 10 ile 11 no'lu mekanlar arasında yer alan bu kapı, agoranın kuzey portikosuna açılmaktadır. Kapı, kuzey yönden agoraya giriş çıkışın sağlandığı ana kapılardan biridir (**Res. 99**). Dört kemerli bir yapıya sahip olan kapının yüksekliği 3.66 m, genişliği 2.98 m, derinliği ise 4.78 m' dir. 11 no'lu mekanın batı duvarı şeklinde düzenlenen sağ söve 0.85 m genişliğinde iken 10 no'lu mekanın güney duvarı tarafından sonraki bir dönemde kapatılmış olan sol söve 0.80 m genişliğindedir. Arka arkaya yerleştirilen kemerler arasındaki mesafe 1.18 m'dir ve üzerleri yaklaşık 1.20 m uzunluğunda, 0.56 m genişliğinde ve 0.20 m yüksekliğindeki taş levhalar ile kapatılmıştır. Kapının kuzeyi olasılıkla Geç Roma ya da Bizans Dönemi'nde örülerek doldurulmuş ve kapı işlevini yitirmiştir. Söz konusu bu duvarın sağ alt bölümünde 0.95 m yüksekliğinde ve 0.50 m genişliğinde küçük bir kapının bulunduğu gözlemlenmektedir (**Res. 11**).

Günümüze iyi durumda korunarak gelmiş kalıntıların yardımı ile kapının cephe mimarisi hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Kapının cephesinde kemer bloklarının üzerinde sırasıyla 0.58 m yüksekliğinde tek bloktan oluşan üç faskialı arşitrav ve friz bloğu ile bu blok üzerinde 0.28 m yüksekliğinde bir geison bloğu görülmektedir. 11 no'lu mekanın var olan kalıntıları ışığında arşitrav, friz ve geison bölümlerinden oluşan bu saçaklığın, agoranın kuzey bölümde kesintisiz olarak kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Söveler ya da kemer blokları üzerinde mil sistemi ile ilişkili olabilecek bir yuva izi tespit edilmemiş olup aşınma ve onarımlar nedeni ile kapının kanat bağlama sistemine ilişkin herhangi bir bilgi de bulunamamıştır²¹⁴.

4. 5. 2. Mekanlara Giriş Kapıları

Agora içerisinde mekanlara girişin sağlandığı toplam ondört kapı bulunmaktadır. Buna göre agoranın kuzey bölümünde 10 no'lu mekanın kapısı ile 11 no'lu mekanın iki kapısı olmak üzere üç kapı, doğu bölümde dördü 8 no'lu mekana ait olmak üzere toplam onbir kapı, batı bölümünde ise galeriler arasındaki geçişi sağlayan toplam iki kapı yer almaktadır.

²¹⁴Benzer bir durum 1 no'lu mekanın kapısı için de geçerlidir. B. Varkıvaç tarafından Kaunos Tiyatrosu Kuzeydoğu Tonozu ile Side Tiyatrosu J Mekanı'nda gerçekleştirilen ve tonozlu alanlarda yer alan kapıların kendi dönemlerindeki olası görüntülerine ulaşmayı hedefleyen deneysel arkeoloji uygulamaları, F Kapısı ile 1 no'lu mekan kapısının nasıl kapatıldığı konusunda yardımcı olabilecek örnekleri sunmaktadır. Kaunos örneği için bkz.: Varkıvaç 2008, 109-121. Side örneği için bkz.: Alanyalı 2011, 110 vd. Res. 9.

4. 5. 2. 1. 1 No'lu Mekan Kapısı

Agoranın kuzeydoğusunda yer alan bu kapı, doğu portikoya açılan diğer kapılardan farklıdır. Kemerli bir yapıya sahip olan kapı 2.10 m genişliğinde ve 2.70 m yüksekliğindedir. Yarım daireye yakın bir form gösteren kemer 1.02 m yüksekliğinde, 1.94 m genişliğinde, 0.56 m derinliğindedir ve toplam dokuz kemer bloğundan meydana gelmektedir (**Res. 100**). Kemer üzerinde beşinci blok, kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.34 m, alt genişliği 0.26 m üst genişliği 0.34 m'dir. Kemerli meydana getiren bloklar standart bir ölçüye sabit olmayıp değişkendir.

Kemerin ön yüzü üç faskia ile hareketlendirilmiştir ve bu faskialar kemer bloklarının 0.34 m genişliğindeki bölümünü kaplamaktadır. Buna göre ilk faskia 0.07 m, ikinci faskia 0.08 m, üçüncü faskia 0.10 m yüksekliğindedir.

Kemer blokları toplam 1.50 m yüksekliğindeki payandalar üzerine oturmaktadır. Payandaların 0.32 m yüksekliğinde, 0.76 m genişliğinde ve 0.63 m derinliğindeki üst blokları işlenerek, bir başlık biçiminde düzenlenmiştir. Üzengi taşı işlevi gören bu başlıklar 0.52 m genişliğinde ve 0.63 m derinliğindedirler.

Başlıkların 0.10 m yüksekliğindeki alt bölümleri, 0.07 m çapında daire şeklinde iki rozet ile bezenmiştir. Yan yana yerleştirilmiş olan söz konusu rozetler, 0.02 m yüksekliğindeki dışbükey profiller ile üstten ve alttan çerçeve içerisine alınmıştır. Bu rozetli bölüm üzerinde 0.04 m ve 0.08 m yüksekliğinde iki dışbükey profilden meydana gelen bir bölüm daha yer alır. Söz konusu bu bölüm her iki köşeden 0.08 m ölçüsünde dışa doğru açılmakta; başlığın en üst bölümünde genişlik 0.52 m olmaktadır. Bu başlıklar, toplam yükseklikleri 1.18 m, genişlikleri 0.43 m, derinlikleri 0.48 m olan ve iki ayrı bloktan meydana gelen payandalar üzerine oturmaktadır. Söz konusu payandaların aşağıdan başlayarak ilk blokları 0.36 m, ikinci blokları 0.82 m yüksekliğindedir.

Aşınma ve tahribat nedeniyle eşik taşı ve söveler üzerinde kapıya ait mil ya da kanat bağlama sistemi ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememektedir.

4. 5. 2. 2. 2-7 No'lu Alt Kat Mekan Kapıları

Doğu bölümde yer alan 2, 3, 4, 5, 6 ve 7 no'lu alt mekan kapıları, ölçüleri dışında²¹⁵ teknik ve işçilik bakımından aynı özellikleri göstermektedirler. Buna göre kapıların söveleri paye biçiminde düzenlenmiştir. Söz konusu bu sövelerin üzerinde üst üste iki blok sırası yer almakta; ilk blok üç faskialı arşitrav ile friz şeklinde, ikinci blok ise bir geison şeklinde biçimlendirilmişlerdir.

²¹⁵Kapıların yükseklikleri ana kayanın yapısından, genişlikler ise kullanılan taş malzemenin zamanla aşınması nedeniyle değişkenlik göstermektedir.

5 no'lu mekan kapısı²¹⁶ (**Çiz. 33 Res. 101, 102**) 1.70 m genişliğinde ve 3 m yüksekliğindedir. Kapının paye şeklinde düzenlenmiş olan söveleri, mekanın cephe duvarlarına ait blokların işlenmesi ile oluşturulmuştur. Bu sövelerin genişlikleri 0.42 m, derinlikleri 0.63 m'dir.

Paye şeklinde düzenlenmiş olan sövelerin üst kısımlarında yer alan başlık bölümü, toplam 0.22 m yüksekliğindedir ve 2, 6 ve 7 no'lu mekanların kapı sövelerinin başlık şeklinde düzenlenmiş olan 0.10 m yüksekliğindeki bölümleri ikisi ön yüzde, diğer ikisi yan yüzde olmak üzere toplam dört çiçek rozeti ile bezenmiştir.

Sövelerin yan yüzleri iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Buna göre 0.29 m genişliğindeki ilk bölümün üst kısmı, ön yüzde yer alan başlık görünümünü sürdürmektedir. 0.34 m genişliğindeki ikinci bölüm ise kapı boşluğuna doğru 0.04 m çıkıntı yaparak kapıyı her iki yönden daraltmaktadır. Bu bölümde ayrıca her iki söve üzerinde menteşe sistemi ilişkili olabilecek büyük boyutlarda iki yuva daha bulunmaktadır (**Res. 102**). İlk yuva kapı eşiği hizasından 1.60 m yukarıda yer alır ve ilk yuva ile ikinci yuva arasında 0.72 m'lik bir mesafe vardır. Her iki yuva da 0.17 m yüksekliğinde ve 0.19 m derinliğindedir. Kapının eşik taşı tahribat nedeniyle korunamamıştır.

0.54 m yüksekliğindeki tek bir bloğun işlenmesinden oluşan lento İon düzenine göre şekillendirilmiş olup arşitrav, friz ve geison bölümlerinden oluşmaktadır. Bloğun 0.32 m yüksekliğindeki arşitrav bölümü İon düzenine uygun olarak üç faskialıdır. İlk faskia 0.05 m, ikinci faskia 0.08 m, üçüncü faskia ise 0.19 m yüksekliğindedir ve her bir faskia 0.02 m ölçüsünde dışarı çıkıntılıdır. Arşitrav bölümünün üzerinde yer alan bezemesiz friz bölümünün yüksekliği ise 0.22 m'dir. Kapıya ait lento bloğunun arka bölümünde mil sistemi ile ilişkilendirilebilecek yuvalar bulunmaktadır. İkisi sağda ikisi solda yer alan söz konusu bu yuvalar lento bloğu üzerine, söveler ile aynı aksta olacak biçimde yan yana yerleştirilmişlerdir. Yaklaşık 0.05 - 0.06 m yüksekliğe sahip yuvaların genişlikleri ve derinlikleri sabit olmayıp değişkendir.

Arşitrav ve friz biçiminde şekillendirilen lento bloğunun üzerinde, profilli bir geison bölümü yer almaktadır. 0.28 m yüksekliğe sahip bir blok üzerine işlenen söz konusu geisonun yüksekliği 0.18 m'dir. Her iki kenardan 0.10 m'lik çıkıntı yaparak friz bölümüne oturan bu bloğun orta bölümüne dışbükey üç profil işlenmiştir. Geisonun 0.10 m yüksekliğindeki en üst bölümü, dışa doğru 0.05 m açılarak sonlanmaktadır.

²¹⁶ Doğu bölümde yer alan söz konusu kapıların tümü aynı teknik ve işçiliğe sahiptirler. Bu nedenle her kapı ayrı ayrı ele alınmamış olup, sözü edilen ölçüler aşınmanın en az olduğu 5 no'lu mekan kapısından alınmıştır.

4. 5. 2. 3. 2-7 No'lu Üst Kat Mekan Kapıları

Alt kat mekanları ile kapılarının tümü sağlam olan doğu bölümün üst kat mekanları, oldukça tahrip olmuş durumdadır ve sadece 5, 6 ve 7 no'lu üst kat mekan kapıları iyi durumda günümüze gelebilmiştir (**Res. 22**). Mevcut kalıntı durumu ve konumları nedeniyle pencere olarak algılanabilecek bu kapılar portikonun ikinci kat mekanlarına giriş-çıkışı sağlamaktadır. Alt kat kapıları ile aynı yükseklik ve genişliğe sahip olan üst mekan kapıları, D ve E Kapıları ile benzer teknik ve işçiliğe sahiptirler (**Res. 103, 104**).

0.50 m genişliğinde ve 0.62 m derinliğindeki kapı söveleri İon düzenine uygun olarak toplam 0.07 m genişliğinde üç faskia ile hareketlendirilmiştir. Kapıların lento bölümü 0.62 m yüksekliğinde ve 0.25 m derinliğindeki tek bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuştur. Söz konusu lento blokları oldukça yıpranmış olsalar da üzerlerinde sövelerin faskialı görünümünü devam ettiren ve olasılıkla iki ucunda birer akroter bulunan 0.25 m yüksekliğinde bir geison bölümünün yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yoğun tahribat ve onarımlar eşik taşı ve söveler üzerindeki mil ya da kanat bağlama sistemi ile ilgili izleri silmiştir ancak diğerlerine oranla daha iyi durumda korunmuş olan 5 no'lu üst kat mekan kapısının eşik taşı üzerinde görülebilen mil yuvası, üst kat kapılarının tek kanatlı olduğunu göstermektedir.

4. 5. 2. 4. 8 No'lu Mekan Kapıları

8 no'lu mekanın alt kat bölümünde ortada iki büyük, kenarlarda iki küçük olmak üzere toplam dört kapı yer almaktadır (**Res. 50**). İon düzenine sahip olan iki büyük kapı ile iki küçük kapı, kendi içinde aynı ölçü, teknik ve işçiliğe sahiptir.

Mekanın ortasında yer alan iki büyük kapı 3.43 m yüksekliğindedir (**Çiz. 34 Res. 105, 106**). Kapılar aşağıdan yukarı doğru daralan bir yapı göstermektedir. Kapıların en alt bölümünde genişlik 1.78 m iken en üstte genişlik 1.60 m'dir. 0.32 m genişliğindeki söveler İon düzenine uygun olarak üç faskia ile hareketlendirilmiştir. Buna göre ilk faskia 0.04 m, ikinci faskia 0.08 m, üçüncü faskia ise 0.10 m genişliğe sahip olup, her bir faskia 0.02 m ölçüsünde dışarı çıkıntılıdır.

Sövelerin toplam 1.12 m genişliğindeki yan yüzleri, iki bölüm halinde düzenlenmiştir (**Res. 107, 108**). İlk bölüm 0.52 m genişliğindedir. 0.60 m genişliğindeki ikinci bölüm 0.12 m ölçüsünde içe doğru girinti yaparak kapıyı her iki yönden genişletmektedir. Kapıların her iki sövesinde de görülen bu bölüm üzerinde, doğu bölüm alt mekan kapılarında olduğu gibi kanat bağlama sistemi ile ilişkili, menteşe yuvası olabilecek büyük boyutlu yuvalar bulunmaktadır (**Res. 108**). 0.15 m yüksekliğinde ve 0.16 m derinliğinde olan bu yuvalar, kapı eşliğinden 2.56 m yukarıda yer almaktadır. Ayrıca kapının lento bloğunun her iki alt köşesinde 0.10 m

çapında ve yaklaşık 0.07 m derinliğinde mil yuvaları görülebilmektedir. Aşınma ve tahribat nedeniyle eşik taşı üzerinde kilit yuvası ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememektedir.

Kapının lento bölümü 0.72 m yüksekliğindeki tek bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuştur. Söz konusu bu lento bloğu üzerinde üç faskialı arşitrav, oluk/yiv bezemeli friz kuşağı, geisipodes sırası ile bir geison bölümü yer almaktadır. Lentonun 0.32 m yüksekliğindeki ilk bölümü, sövelerin faskialı görünümünü devam ettirmektedir. Sağdaki büyük kapı üzerinde yer alan “TO EPFON NEKTAPEION” yazısı lentonun söz konusu bu bölümünde, ikinci ve üçüncü faskialar üzerinde bulunmaktadır (**Res. 52**). Faskialı bölüm üzerinde, 0.10 m yüksekliğinde bir oluk/yiv bezemeli friz kuşağı yer almaktadır. Bu friz kuşağının üzerinde 0.07 m yüksekliğinde geisipodes bölümü yer alır. Söz konusu geisipodesler 0.03 m genişliğinde, 0.05 m yüksekliğinde ve 0.05 m derinliğindedirler ve her bir geisipodes 0.02 m’lik aralıklarla yerleştirilmiştir. Bloğun en üst bölümünde 0.20 m yüksekliğinde bir geison bölümü yer almaktadır. Geisonun 0.10 m yüksekliğindeki en üst bölümü, dışa doğru 0.08 m açılarak sonlanmaktadır.

İki büyük kapı dışında 8 no’lu mekanın köşelerinde iki küçük kapı daha yer almaktadır (**Çiz. 35 Res. 109, 110**). Bu iki küçük kapı aynı ölçü, teknik ve işçiliğe sahiptir Kapılar 2.03 m yüksekliğinde ve 1.10 m genişliğindedir. Küçük kapılar büyük kapılarda olduğu gibi aşağıdan yukarı doğru daralarak giden bir yapı göstermemektedirler. 0.30 m genişliğindeki kapı söveleri üç faskialı bir yüzeye sahiptir. İlk faskia 0.04 m, ikinci faskia 0.07 m, üçüncü faskia 0.08 m’dir. Üçüncü faskiadan sonra kapı söveleri 0.08 m genişliğinde bir dışbükey profil ile çerçeveslendirilmiştir.

Sövelerin toplam 1.07 m genişliğindeki yan yüzleri, iki bölüm halinde düzenlenmiştir (**Res. 111**). Buna göre ilk bölüm 0.50 m genişliğindedir. 0.57 m genişliğindeki ikinci bölüm, 0.12 m ölçüsünde içe doğru bir girinti yaparak büyük kapılarda olduğu gibi kapıyı her iki yönden genişletmektedir. Kapının kanat bağlama sistemi ile ilişkili mil ve menteşe yuvaları büyük kapılar ile aynı özellikleri göstermektedir.

Kapının lentosu 0.40 m yüksekliğindeki tek bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuştur. Lentonun 0.26 m yüksekliğindeki bölümü, sövelerin faskialı görünümünü devam ettirmektedir. Büyük kapılarda, faskialı bölüm üzerinde bulunan oluk/yiv bezemeli friz kuşağı ve geisipodeslerden oluşan bölüm, küçük kapılarda yer almamakta, faskialı bölümden sonra hemen geison bölümüne geçilmektedir. Dışa doğru 0.15 m açılarak sonlanan profilli geison 0.12 m yüksekliğindedir.

4. 5. 2. 5. 10 No'lu Mekan Kapısı

1.90 m yüksekliğinde, 1.04 m genişliğinde ve 0.21 m derinliğinde olan kapının sağ ve sol söveleri üst üstte iki bloktan oluşmaktadır (**Res. 112**). Buna göre 0.30 m genişliğindeki sol sövenin ilk bloğu 1.50 m, ikinci bloğu 0.40 m'dir. 0.35 m genişliğindeki sağ sövenin ilk bloğu 1.58 m, bunun üzerinde yer alan ikinci bloğu 0.32 m yüksekliğindedir. Sol söve üzerinde herhangi bir profil bulunmazken sağ söve iki faskialıdır ve faskialardan ilki 0.04 m ikincisi ise 0.10 m genişliğindedir. Kapının lentosu ise 0.54 m yüksekliğinde, 1.46 m uzunluğunda ve 0.25 m derinliğindedir. Lentonun arkasında aynı yükseklik ve uzunlukta toplam 3 lento bloğu daha yer almaktadır. Bu bloklardan ilki 0.30 m, ikincisi 0.15 m, üçüncüsü ise 0.24 m derinliğe sahiptir. Dört bloğun toplam derinliği 1.06 m'dir.

Kapıya ait eşik taşı üzerinde mil ya da kanat bağlama sistemi ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Söz konusu kapı işçilik ve teknik olarak B Kapısı doğu açıklığı ile aynı özellikleri göstermektedir.

4. 5. 2. 6. 11 No'lu Mekan Kapıları

Agoranın kuzey portikoya dört yarım İon sütunu ile açılan 11 no'lu mekanın, 1. ile 2. ; 3. ile 4. sütunlarının aralarında görülen kapı eşikleri, *in situ* olarak korunmuşlardır (**Çiz. 36 Res. 17, 113, 114**). Söz konusu kapı eşikleri 1.45 m uzunluğunda, 0.45 m genişliğinde ve 0.28 m yüksekliğindeki tek bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuşlardır. Eşiklerin ön yüzlerinin alt yarısında eşik boyunca uzanan yuvarlak profilli bir silme işlenmiştir.

Eşik taşlarının 0.25 m genişliğindeki ilk bölümünün her iki yanında ahşap kaplama sistemi için oluşturulan kare şeklinde bölümler yer almaktadır. 0.19 x 0.20 m ölçülerinde ve 0.13 m yüksekliğindeki dışta ve kapı içinde profillendirilmiş kare bölümlerin üst yüzeyinde L şeklinde ahşap kaplamalara ait yuvalar görülmektedir. Bu yuvalar, kapı içine doğru daralarak sonlanmaktadır.

Eşik taşının 0.20 m genişliğindeki arka bölümünün her iki yanında ise mil yuvaları yer almaktadır. Sağ bölümde yer alan mil yuvası 0.11 x 0.15 m ölçülerinde yaklaşık bir kare şeklinde iken, sol bölümde yer alan mil yuvası, yuvarlak bir şekle sahiptir. Her iki mil yuvasının alt bölümlerinde yaklaşık 0.05 m uzunluğunda kanallar bulunmaktadır. Eşik taşının orta bölümünde 0.04 x 0.03 m ölçülerinde bir kilit yuvası ile bu yuvanın her iki yanında kapı kanatları ile ilişkilendirilebilecek biri 0.12 m, diğeri 0.09 m uzunluğunda ve 0.01 m genişliğinde iki yuva daha yer almaktadır.

4. 5. 2. 7. I. Kapı

I. kapı batıdaki iki galeri arasındaki geçişi sağlayan kapılardan biridir (**Res. 115, 116**). Kuzeyden güneye doğru sekizinci kemer içerisinde yer alan bu kapı, teknik olarak agoranın D ve E Kapıları ile benzeşmekte ve bu benzerlik kapının ön cephesinde daha iyi algılanabilmektedir. Kapının genişliği 1.44 m, yüksekliği 2.02 m, derinliği ise 0.72 m'dir. Söveleri, yükseklikleri değişen dört ayrı bloğun üst üste yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Buna göre aşağıdan başlayarak ilk blok 0.36 m, ikinci blok 0.56 m, üçüncü blok 0.53 m, dördüncü blok ise 0.57 m yüksekliğindedir. Dış yüzünde uzun bir silmenin (**Res. 116**) yer aldığı kapının lentosu 2.58 m uzunluğunda ve 0.50 m yüksekliğindedir ve lento bloğu üzerinde kapı kanadının mil sistemi ile ilişkili olarak ikisi sağda, ikisi solda olmak üzere toplam dört yuva yer almaktadır (**Res. 115**).

Lentoya uygulanan basıncın etkisini azaltmak amacı ile lento üzerinde yaklaşık 0.02 m'lik bir boşluk bırakılmıştır. Bu boşluk üzerine yine aynı amaç ile kilit taşı sistemi uygulanmıştır²¹⁷. Söz konusu kilit taşı altta 0.40 m, üstte 0.52 m genişliğe sahiptir. Lentonun orta bölümünde D ve E Kapıları'nda olduğu gibi yaklaşık 0.12 m yüksekliğinde, 0.04 m dışarı çıkıntı yapan bir geison yer almaktadır.

4. 5. 2. 8. II. Kapı

Agoranın kuzeybatısında yer alan bu kapı (**Res. 117**), batı galeriler arasında geçişi sağlayan kapılardan bir diğeridir. Genişliği 1.73 m, derinliği 0.72 m olan kapının lento bloğu 0.55 m yüksekliğindedir. Kapının içi blok ve moloz taşlarla kapanmış olduğundan, ölçüm ve tanımlama çalışmaları yapılamamaktadır, ancak söz konusu kapı teknik ve işçilik olarak I. kapı ile aynı özellikleri göstermektedir.

4. 5. 2. 9. Değerlendirme

Agoranın tüm kapıları genel olarak değerlendirildiğinde D, E, I. ve II. kapılarının Dor düzenine göre şekillendirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Doğu bölüm alt mekan kapıları her ne kadar faskialı sövelere sahip olmasalar da faskialı lentoları ile İon düzenindedirler. Doğu bölüm üst mekan kapıları ile 8 no'lu mekanın tüm kapıları hem faskialı söveleri hem de lento düzenlemeleri ile İon düzenine göre şekillendirilmişlerdir. Söveleri Dor sütunlarından oluşan A Kapısı, dört kemerli F Kapısı, 1 ve 11 no'lu mekan kapıları ile C Kapısı sahip oldukları özelliklerle bu genellemenin dışına çıkmaktadır. Küçük boyutları, yalın

²¹⁷ Bkz.: yuk. dn. 213.

söveleri ve üç bloktan oluşan lentoları ile 10 no'lu mekan kapısı ve B1 Kapısı doğu açıklığı ise agoranın geç dönem kapılarıdır.

Elde edilen veriler agora genelinde -doğu bölüm üst kat mekanları dışında- çift kanatlı ahşap kapı sisteminin kullanıldığını göstermektedir. Bu tür ahşap kapıların kullanımı özellikle doğu bölüm alt kat mekanlarında net bir biçimde gözlemlenmektedir. Tahribat ve aşınma nedeni ile kapılara ait hiçbir eşik taşı korunamamış olmasına karşın lento bloklarının her iki köşesinde, yan yana yer alan yuvaların varlığı kapılarda mil sisteminin kullanıldığını; kanatları taşıyan millerin bu yuvalara metal parçalar ile sabitlendiğini göstermektedir (**Çiz. 37**). Aynı kanat bağlama sistemi I. ve II. kapılarda da gözlemlenmektedir. Mil kullanımının en net algılanabildiği diğer kapılar 8 no'lu mekanın tüm kapılarıdır. Ancak bu kapılarda kanatları taşıyan miller, metal aksamlar kullanılmayarak doğrudan lento bloğunun alt bölümünde her iki köşeye açılan mil yuvalarına sabitlenmişlerdir. Ayrıca kapıların her iki sövesi üzerinde görülen büyük boyutlardaki yuvalar, ahşap kanatların ağırlığı nedeniyle mil sistemi yanında menteşe sisteminin de kullanıldığını düşündürmektedir (**Çiz. 38**). Söz konusu sistem doğu bölüm alt mekan kapıları ile 8 no'lu mekanın tüm kapılarında kullanılmıştır.

11 no'lu mekanda sütun aralarında görülen *in situ* korunmuş kapı eşikleri, bu mekanda farklı bir sistemin kullanıldığını göstermektedir. Eşik taşının her iki köşesinde yer alan, içe doğu üçgen şeklinde formlanarak sonlanan ve üzerinde L şeklinde yuvalar bulunan kare formlu bölümler, kapı sövelerinin ahşap ile kaplandığını; her iki köşede yer alan mil yuvalarının varlığı ise ahşap kanatların mil sistemi ile çerçevelere sabitlendiğini düşündürmektedir (**Çiz. 39**) ve bu uygulama kentin en önemli yapılarından biri olan C2 Yapısı'nda da söz konusudur (**Res. 118**). En yoğun örnekleri Delos yapılarında karşımıza çıkan²¹⁸, söveleri ahşap ile kaplanmış benzer kapı örnekleri aynı zamanda Priene, Thasos ve Kassope kentlerinin Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen konutlarında da kullanılmışlardır ve Priene ile Delos örnekleri Lyrbe örneklerinin en yakın benzerleri olarak karşımıza çıkmaktadır²¹⁹ (**Çiz. 40, 41**).

1 no'lu mekan önünde bulunan ve olasılıkla A Kapısı'na ait olan kırık eşik taşı üzerinde yer alan yağmur suyu tahliye kanallarının varlığı ise farklı bir özellik göstermektedir. Kapı ve pencere kanatlarının yapı cephesine yakın konumlandırıldığı ya da duvarın yeterli kalınlıkla

²¹⁸ Chamonard 1924, Res. 148 vd.

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Wiegand- Schrader 1904, 304 vd. Res. 323; Chamonard 1924, 278 vd. Res. 149 vd.; Reber 1980, 121 Res. 193-195; Hoepfner-Schwandner 1986, Res. 256. C2 Yapısı'nda kullanılan eşik taşı Delos örnekleriyle büyük bir benzerlik içerisindedir. Bkz.: Çiz. 45.

olmaması durumlarında yararlanılan bu yöntem, Sillyon²²⁰, Antalya - Çığlık²²¹ ve Olynthos²²² yanında diğer çok sayıda örnekle bilinmektedir²²³.

4. 6. Pencereler

Lyrbe Agorası'nda üçü 8 no'lu mekanda, üçü agoranın güney duvarında ve üçü batı bölümünde olmak üzere toplam dokuz pencere tespit edilebilmiştir. Cephesinde toplam yedi penceresi bulunan mekanın kuzeyinde iki, güneyinde bir olmak üzere toplam üç pencere günümüze iyi durumda gelebilmiştir (**Res. 50, 51**). Pencerelerin agora zemininden yüksekliği 8.76 m'dir. 1.27 m yüksekliğindeki söz konusu pencereler alt katın küçük kapıları ile teknik ve işçilik bakımından aynı özellikleri göstermektedirler.

Mekanın yarım daire planlı arka duvarının kuzeydoğu, kuzey ve güneydoğu bölümlerinde teknik olarak aynı özellikleri gösteren üç pencere bulunmaktadır (**Res. 57, 119**). Mazgal şeklinde içeri doğru V şeklinde genişleyen bu pencerelerin yan söveleri 0.55 m yüksekliğinde ve 0.64 m genişliğindedir. Zeminden yaklaşık 2.87 m yüksekte yer alan pencerelerin yüksekliği 0.55 m, genişlikleri 0.52 m, derinlikleri 1.08 m iken söz konusu bu genişlikler arka tarafa doğru yaklaşık 0.40 m azalmakta; duvarın dış yüzünde pencere genişlikleri 0.12 m olmaktadır.

Agoranın batı bölümdeki pencereler alt katta iki galeriyi birbirinden ayıran orta duvar üzerinde güneyden ikinci, üçüncü ve on ikinci kemer içerisinde bulunmaktadır. Teknik olarak 8 no'lu mekanın pencereleri ile aynı özellikleri gösteren bu üç pencerelerden üçüncü kemer içerisinde yer alanı, günümüze iyi durumda gelebilmiştir (**Res. 120**). Üçüncü kemer içerisinde yer alan bu pencere, zeminden yaklaşık 2.10 m yüksekte yer almakta; söveleri yukarı doğru daralan bir yapı göstermektedir. 0.66 m yüksekliğindeki sövelerin alt genişliği 0.28 m, üst genişlikleri ise 0.17 m'dir. Pencere boşluğunun yüksekliği 0.66 m, genişliği 0.53 m, derinliği ise 0.76 m'dir. 0.53 m olan pencere boşluk genişliği arka tarafa doğru 0.23 m azalmakta; arkada pencere genişliği 0.30 m olmaktadır. Üçüncü pencere ile aynı özellikleri gösteren ve ikinci kemer içerisinde yer alan pencerenin yüksekliği 0.73 m genişliği, 0.45 m derinliği 0.70 m iken on ikinci kemer içerisinde yer alan pencerenin yüksekliği 0.61 m, genişliği 0.38 m derinliği ise 0.70 m'dir.

Güney duvar üzerinde yer alan pencereler ise teknik olarak adı geçen diğer pencerelerden farklıdır. Söz konusu bu pencereler, işçilik ve teknik olarak D ve E Kapıları ile benzeşmektedir. Çünkü bu pencereler D ve E Kapıları'nda olduğu gibi bosajlı duvar üzerinde

²²⁰ Varkıvaç 2007, Res. 5.

²²¹ Varkıvaç 2007, Res. 14.

²²² Hoepfner- Schwandner 1986, 65 Res. 50.

²²³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Varkıvaç 2007, 55 vd.

yer alırlar ve pencerelerin söve ve lento bölümleri bosajlı duvar bloklarının şekillendirilmesi ile oluşturulmuştur (**Res. 121, 122**). İlk pencere sağdan ikinci pilasterin altında yer almaktadır. Diğer iki pencere ise biri üstte diğeri altta olacak biçimde dördüncü ile beşinci pilasterin arasına yerleştirilmişlerdir (**Res. 31**). Duvarın en üst bölümünde yer alan pencere 1.37 x 1.08 m ölçülerindedir. Alt bölümde yer alan diğer iki pencere kare şeklinde olup ölçüleri 1.08 x 1.08 m, derinlikleri 0.80 m'dir. Söveleri 0.20 m genişliğinde olan pencerelerin lento bölümünü oluşturan bloklar 0.46 m yüksekliğinde ve 1.78 m uzunluğundadır. Lentonun orta bölümlerinde yaklaşık 0.10 m yüksekliğinde 0.04 m dışarı çıkıntı yapan bir geison motifi yer almaktadır. Pencere lentolarının üst bölümlerinde -kapılarda olduğu gibi- lentoya uygulanan ağırlığı yanlara taşıyan bir kilit taşının kullanıldığı görülmektedir.

Pencerelerin lento bloğu altında görülen ve yan yana sıralanan üç yuva ile sağ ve sol sövelerin yan yüzlerinde alt alta sıralan dört yuvanın varlığı, pencerelerin metal parmaklıklar ile kapatıldığını göstermektedir²²⁴ (**Res. 122**).

8 no'lu mekan ile batı bölümde yer alan ve içe doğru V şeklinde genişleyen mazgal biçimindeki pencereler genellikle Antik Dönem kulelerinde kullanılmışlardır²²⁵. Atış ve gözetlemenin yanı sıra kule içini aydınlatmaya da yarayan bu pencereler çok farklı biçimlerde yapılmışlardır ancak en sık tercih edileni içeri doğru genişleyen pencerelerdir²²⁶. Genellikle savunma amaçlı yapılan bu pencereler hem dıştan mekanın görüşünü büyük oranda engellemesi hem de geniş alanları aydınlatabilmesi nedeniyle kuleler dışında pek çok sivil yapıda da tercih edilmişlerdir²²⁷. Buna göre kuleler dışında karşımıza çıkan mazgal biçimindeki bu pencerelerin sadece havalandırma ve aydınlatma amacı ile yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Lyrbe Agorası'nda kullanılan ve herhangi bir savunma amacı taşımayan pencereler ile doğal aydınlatma artırılmış ve havalandırma daha iyi sağlanmış olmalıdır.

Güney duvar ve 8 no'lu mekan gibi ana cepheler üzerinde yer alan pencereler ise genel olarak agoranın kapıları ile benzer teknik ve işçilik göstermektedir. Kapılarda olduğu gibi duvar bloklarının işlenmesi ile oluşturulan bu pencereler ile agora genelinde görsel bir birlikteliğin sağlanmış olduğunu söylemek mümkündür.

²²⁴ Varkıvanç 2007, 53 dn. 15. Ayrıca Pompeii ve Herculaneum metal parmaklıklar ile kapatılan pencereler konusunda önemli örnekler sunmaktadır. Bkz.: Ratzka 1990, 98 vd. Res. 5.

²²⁵ Akarca 1972, 140 vd.

²²⁶ Akarca 1972, Res. 92.

²²⁷ Örneğin bkz.: Korinth Güney Stoa (Broneer 1954, Plan 14-B); Alinda Market Yapısı (Doruk 1988, 1129 Şek. 1); Priene andronu (Hoepfner-Schwandner 1986, Res. 180).

4. 7. Kemerler ve Tonozlar

1 no'lu mekan kapısı²²⁸ ile F ve C Kapıları, kemerli yapıya sahiptirler ve tüm kapılarda beşik kemer tekniği kullanılmıştır. Kapılar dışında batıda yer alan 1. ve 2. galerilerin yapımında da kemer sisteminden faydalanılmıştır.

4. 7. 1. F Kapısı

F Kapısı üç kemerin arka arkaya yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur (**Res. 99, 123**). Söz konusu kemerlerin ölçüleri aynı olup kemer 1.25 m yüksekliğinde, 2.98 m genişliğinde ve 0.60 m derinliğindedirler. Kapının en arka bölümü geç dönemde örülerek doldurulmuş ve kapı işlevini yitirmiştir. F Kapısı'nda kemerleri meydana getiren bloklar, standart bir ölçüye sabit olmayıp değişkendir. Buna göre kuzey portikoya açılan ilk kemer, toplam onbir kemer bloğundan meydana gelmektedir. Kemer üzerinde altıncı blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.50 m, alt genişliği 0.32 m üst genişliği 0.37 m'dir. İkinci kemer onüç bloktan oluşmaktadır ve yedinci blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.49 m, alt genişliği 0.40 m üst genişliği 0.46 m'dir. Üçüncü kemer onbir bloktan oluşmaktadır ve altıncı blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir ve kilit taşının yüksekliği 0.48 m, alt genişliği 0.49 m üst genişliği 0.45 m'dir.

10 no'lu mekanın doğu duvarı ile 11 no'lu mekanın batı duvarı, ilk kemerin payandalarını oluşturmaktadır. Ölçüleri değişkenlik gösteren altı bloktan meydana gelen sağ payanda 0.85 m, sol payanda 0.80 m genişliğindedir.

4. 7. 2. Galeri 1.

1. galeriyi oluşturan her iki yan duvar üzerinde karşılıklı olarak on dört kemer kullanılmıştır (**Res. 40**). Söz konusu kemerler²²⁹ 1.28 m yüksekliğinde, 2.70 m genişliğinde, 0.52 m derinliğindedir ve üzengi taşları hariç toplam dokuz kemer bloğundan meydana gelmektedirler (**Res. 115, 117**). Kemer üzerinde beşinci blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.47 m, alt genişliği 0.48 m, üst genişliği 0.58 m'dir. Kemerin yastık taşının yüksekliği 0.52 m, alt genişliği 0.38 m üst genişliği ise 0.46 m'dir. Kemerini meydana getiren bloklar standart bir ölçüye sabit olmayıp değişkendir.

Yan yana yerleştirilmiş olan kemerlerin payandaları ve üzengi taşları ortaktır. Yaklaşık 2 m yüksekliğindeki payandalar dört ya da beş ayrı bloğun üst üste yerleştirilmesinden oluşturulmuştur. Söz konusu blokların yükseklikleri değişmekle birlikte genişlikleri genel olarak 0.65 m'dir. Üzengi taşları 0.50 m yüksekliğindedir.

²²⁸1 no'lu mekanın kemer sistemi hakkında bkz: 1 No'lu Mekan Kapısı.

²²⁹Söz konusu bu kemerler standart bir ölçüye sahip değildirler. Bu nedenle burada verilen ölçüler, en iyi durumda korunmuş olan; I. Kapı'nın yer aldığı 8. kemere aittir.

4. 7. 3. Galeri 2.

2. galerinin üzerinin kemerler ile hareketlendirilmiş olduğu, biri kuzeybatı diğeri güneybatıda bulunan ve tamamıyla korunmuş olan iki kemer ile net olarak anlaşılabilir. Bu kemerler ile iki galeriyi birbirinden ayıran duvar üzerinde yer alan izler, bu bölümde toplam yedi kemer kullanıldığını düşündürmektedir (**Çiz. 13**).

Alanın kuzeybatısında korunmuş olan kemer (**Res. 124**) 2.02 m yüksekliğinde, 4.78 m genişliğinde, 0.62 m derinliğindedir ve toplam onbeş kemer bloğundan meydana gelmektedir. Kemer üzerinde sekizinci blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.70 m, alt genişliği 0.40 m, üst genişliği 0.50 m'dir. Kemer meydana getiren bloklar standart bir ölçüye sabit olmayıp değişkendir. Örneğin beşinci bloğun yüksekliği 0.80 m'dir. Üstte doğru genişleyen bir form gösteren bu bloğun alt genişliği 0.48 m, üst genişliği ise 0.63 m'dir. Kemerin yastık taşlarının yüksekliği 0.49 m, alt genişliği 0.40 m, üst genişliği ise 0.50 m'dir. Toplam yüksekliği 0.63 m olan üzengi taşlarının en üst bölümü yaklaşık 0.20 m yüksekliğinde bir plaka şeklinde işlenmiştir (**Res. 125**). Bu bölümün ardından blok dört yönden yaklaşık 0.20 m içbükey biçimde şekillendirilmiştir ve 0.05 m dışbükey bir profil ile sonlanmaktadır.

Alanın güneybatısında korunmuş olan kemer (**Res. 126**) küçük ölçü farklılıklarının dışında kuzeybatı kemer ile aynı mimari özellikleri göstermektedir. Kemer toplam on yedi kemer bloğundan meydana gelmektedir. Kemer üzerinde dokuzuncu blok kilit taşı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu kilit taşının yüksekliği 0.58 m, alt genişliği 0.35 m, üst genişliği 0.50 m, derinliği ise 0.65 m'dir. Kemer meydana getiren bloklar standart bir ölçüye sabit olmayıp kuzeybatı kemerde olduğu gibi değişkendir. Kemer bloklarını taşıyan üzengi taşlarının yükseklikleri 0.48 m olup formu ve ölçüleri kuzeybatı kemer ile aynı özellikleri göstermektedir (**Res. 127**).

Bugüne kadar herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiş olan 2. galeri bölümü bloklarla kapanmış durumda olduğu için üzengi taşlarının oturduğu payandalar ve alt bölümler hakkında bir bilgi elde edilememektedir.

Geniş mekanların daha kolay ve estetik bir şekilde örtülmesine imkan veren kilit taşı kemer ve tonoz örgü tekniğinin en önemli özelliği merkezden yayılan basıncı yanlara doğru yönlendirerek sağlamlığın artırılmasını sağlamaktadır. Mezarlar, tapınaklar, market yapıları ya da tiyatrolar gibi pek çok yapıda erken dönemlerden itibaren tercih edilerek kullanılmış²³⁰ olan ve estetik biçimde daha sağlam yapıların oluşturulmasına imkan veren bu yöntemin M.Ö. 4. yüzyıl ile birlikte gerçek amaçları doğrultusunda kullanıldığı; M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren

²³⁰ Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Boyd 1978, 83-100; Thorpe 2002, 105 vd.

kullanımlarının arttığı ancak en fazla uygulamanın Roma Dönemi'nde gerçekleştirildiği görülmektedir²³¹.

Lyrbe Agorası'nda kemer örgü tekniği kullanılarak inşa edilmiş kapıların yanı sıra mekanları ve galerileri hareketlendirmek için de hem kemer hem de tonoz tekniğinden yararlanılmıştır. Agora genelinde en dikkat çeken örneği dört kemerli F Kapısı oluşturmaktadır ve en yakın benzeri Perge Yuvarlak Kuleleri birbirine bağlayan kemerli kapıda karşımıza çıkmaktadır (**Çiz. 42**). Aralarında kasetler bulunan, birbirine paralel ve aralıklı yerleştirilmiş üç kemerden oluşan söz konusu kapı genel olarak Claudius Dönemi'ne tarihlendirilmektedir²³².

4. 8. Dor Düzeni

4. 8. 1. Agora Meydanı Dor Düzeni

Günümüze kadar gelmiş olan mimari parçalar, agora meydanının Dor düzenine sahip olduğunu göstermektedir (**Çiz. 43 Res. 127, 128**). Dört portikodan oluşan agora meydanında doğu ve batıda 16; kuzey ve güneyde 14 Dor sütunu kullanılmıştır (**Çiz. 2**). Dor sütunlarının üzerine oturduğu stylobat blokları uzunluk olarak sabit bir ölçüye sahip değildirler. Blokların genişlikleri de uzunlukları gibi sabit olmayıp 0.70 m ile 0.80 m arasında değişen ölçülere sahiptir. Blokların yüksekliği 0.24 m'dir. Ancak meydanın batı bölümünün zemin seviyesi, doğu bölümden daha düşük olduğu için bu bölümde stylobat iki krepisli şekilde düzenlenmiştir. Yüksekliği 0.15 m ile 0.20 m arasında değişen ikinci blok sırasının genişlikleri sabit olmayıp yaklaşık 0.90 m'dir.

Dor sütunlarının yüksekliği 4.28 m olup toplam üç tamburdan meydana gelmektedirler (**Res. 129**). Buna göre sütunların aşağıdan başlayarak üçüncü tamburları 1.78 m, ikinci tamburları 1.40 m, ilk tamburları 0.85 m iken başlıklar 0.25 m yüksekliğindedir. Söz konusu tamburların tam merkezine yaklaşık 0.08 m çapında ve 0.07 m derinliğinde yuvarlak formlu dübel yuvaları açılmıştır. Sütunların çapı aşağıdan yukarıya doğru 0.10 m azalmakta; en altta 0.63 m olan sütun çapı en yukarıda 0.53 m olmaktadır. Sütun gövdesi üzerinde yer alan 0.10 m genişliğindeki yirmi sütun yivi, oldukça yüzeysel olarak işlenmiştir. Dor sütunlarında herhangi bir taşı işareti kullanılmamıştır.

Agoranın kuzeydoğu ve kuzeybatısında yer alan ve günümüze sağlam olarak gelmiş sütunların yardımıyla portikolarda kalp şeklinde köşe sütunlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 130**). Buna göre kuzeydoğu köşede yer alan 0.97 x 0.97 m ölçüsündeki sütunun yan yüzleri en altta 0.65 m genişliğindedir. Toplam yedi tamburdan oluşan sütunda en alttan

²³¹ Boyd 1978, 83 vd.

²³² Söz konusu kapı hakkında geniş bilgi ve tarihlendirme konusunda bkz.: Bulgurlu 1999, 51-67.

başlayarak yedinci tambur 0.56 m, altıncı tambur 0.67 m, beşinci tambur 0.62 m, dördüncü tambur 0.52, üçüncü tambur 0.62 m, ikinci ve birinci tambur 0.52 m'dir. Köşe sütununun başlık bölümü diğer Dor başlıkları ile aynı ölçü ve özelliklere sahiptir (**Res. 131, 132**). Gövde üzerinde yer alan 0.10 m genişliğindeki sütun yivleri diğer sütunlar da olduğu gibi yüzeyseldir.

Sütun başlıkları 0.25 m yüksekliğindedir (**Çiz. 44 Res. 133, 134**). Başlıkların en alt bölümünde yer alan yirmi yiv 0.06 m yüksekliğindedir ve sütun gövdesindeki gibi yüzeysel olmayıp derinlikleri 0.02 m genişlikleri 0.08 m'dir. 0.06 m yüksekliğindeki anuli bölümü 0.02 m yüksekliğindeki üç silmeden meydana gelmektedir. 0.06 m yüksekliğindeki ekhinus, hafif belirgin dışbükey bir profil göstermektedir. 0.66 x 0.66 m ölçülerinde ve 0.08 m yüksekliğindeki abakus kenarlardan 0.01 m taşarak ekhinusa oturmaktadır. Söz konusu başlıkların alt bölüm merkezlerine yaklaşık 0.05 m çapında ve 0.05 m derinliğinde yuvarlak formulu dübel yuvaları açılmıştır (**Res. 135**).

Arşitrav blokları (**Çiz. 45 Res. 136**) 2 m uzunluğunda, 0.38 m yüksekliğinde ve 0.60 m genişliğindedir. Blokların en üst kısmında görülen taenia bölümü 0.04 m yüksekliğindedir ve dışarı 0.02 m çıkıntı yapmaktadır. Regularlar 0.01 m yüksekliğindedir ve her reguların altında yer alan 6 guttae 0.01 m yüksekliğinde ve 0.02 genişliğindedir.

0.47 m yüksekliğinde ve 0.52 m genişliğindeki friz blokları iki farklı tipte işlenmişlerdir. Birinci tip bloklarda iki metop ve bir triglif bulunmaktadır. 1.09 m uzunluğundaki bu bloklar sütun akslarına yerleştirilmişlerdir. Bu blokların her iki köşesinde, yanına gelen blokların düzgün bir biçimde oturtulmasını sağlayan 0.02 m genişliğinde oturtma tırnakları bulunmaktadır. 0.96 m uzunluğundaki ikinci tip bloklarda iki triglif ve bir metop bulunmaktadır. Söz konusu her iki tür blok üzerinde triglifler 0.47 m yüksekliğinde, 0.29 m genişliğindedir. Triglif başlıkları 0.08 m yüksekliğindedir. Bu bölümdeki glifler 0.05 m genişliğindedir ve aralarda yer alan 0.04 m genişliğindeki kanallar, V şeklinde 0.04 m derinleşmektedirler. 0.39 m yüksekliğe ve 0.38 m genişliğe sahip metoplara herhangi bir bezeme yapılmamıştır ve aksial aralığa üç metop denk gelmektedir.

Alan içerisinde 0.50 m yüksekliğinde, 1 m uzunluğunda ve yukarıda 0.65 m aşağıda 0.80 m genişliğinde olan üç geison bloğu bulunmaktadır (**Res. 136**). Düz bir geison bölümüne sahip olan blokların alt bölümünde mutulus levhaları bulunmamaktadır. Blokların arka yüzünde 0.30 x 0.30 m ölçülerinde ve 0.20 m derinliğinde hatıl yuvaları bulunmaktadır (**Res. 137**). Buna göre doğu portiko üst kat hatıllarının bu blokların arkasında yer alan söz konusu hatıl yuvalarına yerleştirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Blokların ileri doğru uzayarak sivrileşen ön yüzü aslan başları ile süslenmiştir. Ancak bu bezemeler oldukça yıpranmış

durumdadır. Söz konusu blokların üst bölümlerinde 0.15 m uzunluğunda, 0.02 m genişliğinde ve 0.03 m derinliğinde dübel yuvaları bulunmaktadır. Üst bölümünde su oluğu bulunmayan ve çörten vazifesi görmeyen aslan başları nedeniyle bu blokların dekoratif amaçla yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Ayrıca batı portikoya ait olan friz bloklarının arka yüzünde, çatının merteklerinin yerleştirildiği 0.27 x 0.27 m ölçülerinde ve 0.20 m derinliğinde yuvalar bulunmaktadır (**Res.138**).

4. 8. 2. Agora Meydanı Üst Kat Dor Düzeni

Agora içerisinde üst kata ait olabilecek herhangi bir sütun parçasına rastlanılmamış olsa da alanda yer alan Dor mimari parçaları, portikoların ikinci katında da Dor düzeninin kullanıldığını göstermektedir (**Res. 139**).

Tek bir bloğun işlenmesinden oluşan arşitrav - friz bölümlerinin yer aldığı söz konusu bloklar 0.62 m yüksekliğinde ve 0.50 m genişliğindedir. Arşitrav bölümü 0.27 m yüksekliğindedir. 0.04 m yüksekliğindeki taenia bölümü dışarı 0.02 m çıkıntı yapmaktadır. Regular 0.01 m yüksekliğindedir ve her regulanın altında yer alan altı guttae 0.01 m yüksekliğinde ve 0.01 m genişliğindedir.

Friz bölümünde triglifler 0.35 m yüksekliğinde ve 0.24 m genişliğindedir. Triglif başlıkları 0.07 m yüksekliğindedir. Glifler 0.04 m genişliğindedir ve aralarda yer alan 0.04 m genişliğindeki kanallar, V şeklinde 0.02 m derinleşmektedirler. 0.27 m genişliğe ve 0.28 m yüksekliğe sahip metoplar üzerlerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Alan içerisinde bulunan ve üst kata ait olan konsollu geison bloğu günümüze iyi durumda korunarak gelmiştir (**Çiz. 46 Res. 139**). 0.19 m yüksekliğindeki bloğun bu yüksekliği ön yüzde daha fazla olup 0.21 m'dir. Geisonun 0.04 m yüksekliğindeki cephesi üç profil ile hareketlendirilmiştir. Mutulus bulunmayan geisonun alt bölümünde Dor düzeninden farklı olarak 0.18 m'lik aralarla yerleştirilen 0.12 m derinliğinde, 0.08 m genişliğinde ve 0.05 m yüksekliğinde S profilli konsollar yer almaktadır (**Res. 140**).

4. 8. 3. A Kapısı Dor Düzeni

Agoranın kuzey portikosuna giriş sağlayan A Kapısı'nın her iki sövesi de yarım Dor sütunu biçiminde düzenlenmiş pilaster şeklindedir. Kapının sol sövesi ile üst kısımlar tamamen yıkılmıştır ancak 11 no'lu mekanın kuzey duvarına bitişik olan ve kapının sağ sövesini oluşturan sütun, yıpranmış olsa da kapının ve onu meydana getiren Dor sütunlarının mimarisi hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

Buna göre kapının sövelerini oluşturan sütunlar 3.27 m yüksekliğindedir ve üç tamburdan oluşmaktadır (**Res. 76**). Aşağıdan başlayarak üçüncü tambur 0.66 m, ikinci tambur 2.21 m, başlığı meydana getiren bölüm ise 0.40 m yüksekliğe sahiptir. Sütun gövdesi üzerinde görülen yivler diğer Dor sütunların da olduğu gibi yüzeyseldir.

Sütunun başlık bölümü oldukça yıpranmıştır ancak alanda bulunan ve sol sövenin başlık bölümü olduğu anlaşılan bir parçanın yardımı ile sütunların başlık yapısı rahatlıkla algılanabilmektedir (**Çiz. 29 Res. 79, 80**). Buna göre yarım Dor sütunu biçiminde şekillendirilmiş olan başlıklar 0.40 m yüksekliğinde, 0.68 m derinliğinde ve 0.65 m genişliğindedir. Sütunların duvar ile birleştiği noktalarda 0.11 m genişliğinde çerçeveler oluşturulmuş, Dor başlıkları bu çerçevelerin içerisine yerleştirilmiştir. Başlıkların en altında yer alan yivler 0.06 m genişliğinde ve 0.02 m derinliğindedir. 0.05 m yüksekliğindeki anuli bölümünde yer alan üç anuli 0.01 m yüksekliğindedir. Hafif dışbükey ekhinus, 0.06 m yüksekliğindedir. 0.09 m yüksekliğindeki abakus, ekhinusa kenardan 0.01 m çıkıntı yaparak oturmaktadır. Sütunların Dor düzenli ön bölümleri, birbirlerine dönük bir şekilde kapının kuzey cephesine yerleştirilmiştir.

4. 8. 4. 1 No'lu Mekan Dor Düzeni

1 no'lu mekanın dış cephesi de Dor düzenine uygun olarak şekillendirilmiştir. Buna göre cephe, kemerli kapının her iki yanında yer alan pilaster şeklindeki yarım Dor sütunları ile hareketlendirilmiştir. Girişin solunda yer alan sütun yıpranmış durumdadır ancak sağdaki sütun oldukça iyi durumda korunmuştur (**Res. 23**).

Sütunlar 3.27 m yüksekliğinde ve 0.52 m genişliğindedir. Sütun başlığı 0.52 m yüksekliğindeki bir bloğun işlenmesi ile oluşturulmuştur. Başlığın en alt bölümünde yer alan sekiz yiv 0.07 m yüksekliğindedir. 0.03 yüksekliğindeki anuli bölümü 0.01 m yüksekliğindeki üç anuliden meydana gelmektedir. Hafif dışbükey ekhinus 0.08 m yüksekliğindedir. 0.12 m yüksekliğindeki abakus 0.68 m genişliğindedir.

Tek bir blok üzerine işlenmiş olan arşitrav ve friz (**Res. 141**) 0.66 m yüksekliğinde ve 0.62 m genişliğindedir. Bloğun arşitrav bölümü 0.30 m yüksekliğindedir. 0.04 m yüksekliğindeki taenia altında 0.15 m genişliğinde ve 0.01 m yüksekliğinde on bir regula, her regulanın altında 0.01 m genişliğinde altı guttae yer almaktadır. Friz bölümünde toplam onbir triglif ile on metop yer almaktadır. 0.36 m yüksekliğinde ve 0.18 m genişliğindeki triglif başlıkları 0.05 m yüksekliğindedir. Glifler 0.03 m genişliğindedir ve aralarda yer alan 0.03 m genişliğindeki kanallar V şeklinde 0.02 m derinleşmektedirler.

0.29 m genişliğe ve 0.31 m yüksekliğe sahip olan metoplar çiçek şeklinde rozetlerle bezenmişlerdir. Cephede üç profil ile hareketlendirilmiş olan ve alt bölümünde mutulus

levhaları bulunmayan geison 0.20 m yüksekliğinde ve 0.96 m genişliğindedir. Geison üzerinde sırasıyla 0.47 m ve 0.30 m yüksekliğinde iki blok sırası daha gözlemlenmektedir. Bu son bölüm üzerinde ikinci katın hatıllarının yerleştirildiği 0.30 x 0.30 m ölçülerinde ve 0.26 m derinliğinde hatıl yuva sırası yer almaktadır.

4. 8. 5. Değerlendirme

Vitruvius'a göre²³³ antik mimarlıkta kullanılan en eski düzenlerden biri olan Dor düzeni genel olarak M.Ö. 7. yüzyılın sonları ile birlikte görülmeye başlamıştır. Erken dönemlerden itibaren bu düzende var olan çeşitli statik sorunlar kendi içinde çözülmüş, bunun sonucunda daha estetik ve bakışım kurallarına uygun yapılar inşa edilmeye başlamıştır. Hellenistik Dönem ile birlikte matematiksel sorunların tamamen çözüme kavuşturulduğu Dor düzeni, diğer düzenlere oranla daha ekonomik ve kolay uygulanabilir bir yapıda olması nedeniyle sadece tapınaklarda değil aynı zamanda stoa, çeşme yapısı, bouleuterion, tiyatro gibi kamu yapılarında ya da mezar cephelerinin şekillendirilmesinde de tercih edilmişlerdir²³⁴. Ancak Antik Dönem'de kullanılacak düzenin seçimi ekonominin yanında büyük oranda kültürel ve siyasi sebeplerle ilgilidir. Örneğin Pergamon ve etkisi altındaki kentlerde özellikle II. Eumenes ve II. Attalos zamanında inşa edilen yapıların büyük çoğunluğunda Dor düzeni tercih edilmiştir. Bu tercihte Pergamon'un elinde bulundurduğu siyasi ve ekonomik gücün etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

M.Ö. 5. yüzyıl ile birlikte Dor düzeninde gözlemlenen en önemli özellik İon ve Dor mimari elemanlarının bir araya getirilerek tek bir yapıda kullanılmasıdır²³⁵. İki nefli portikolarda dışta Dor içte İon sütunlarının kullanılması, Dor sütunlarına İon yivlerinin işlenmesi, ekhinus bölümüne yumurta dizisi eklenmesi, arşitravin faskialara ayrılması, geisona dış sıralarının eklenmesi ya da konsollu geisonlar belli başlı uygulamalardır²³⁶. Buna paralel olarak özellikle Pergamon mimarisinde, iki katlı yapıların Dor düzenli üst katlarında her zaman İon saçaklığı kullanılmıştır²³⁷.

Bu dönemde Dor düzeninde önceden var olan belli başlı kuralların, kendi içinde sistematik bir düzene oturtulduğu gözlemlenmektedir. Örneğin pek çok yapıda stylobat bloklarının ölçüsü aksial aralık ölçüsü ile doğrudan bağlantılıdır. Her bir blok uzunluğunun aksial aralığın yarı ölçüsünde olması en yaygın sistemdir ve sütunlar birbirini izleyen söz

²³³Vitruvius IV. I. 3.

²³⁴Dinsmoor 1975, 69-121.

²³⁵Robertson 1969, 106 vd.

²³⁶Coulton 1976, 119. Ayrıca Atina Parthenon (Knell 1980, 45 vd. Res. 21) ve Paestum Athena (Knell 1980, 93 vd. Res. 43)Tapınakları en iyi örnekleri sunmaktadırlar.

²³⁷Pergamon Aşağı Agora bu genellemenin dışına çıkmaktadır: Coulton 1976, 128.

konusu blokların tam merkezlerinde ya da birleşme noktalarına yerleştirilmektedirler ancak genel bir kural söz konusu değildir²³⁸. Krepislerin sayısı değişmekle birlikte genellikle tek sayı olacak şekilde düzenlenmişlerdir²³⁹. Sütun yükseklikleri, sütun alt çapının 6-7 katı olarak belirlenmiştir²⁴⁰. Genel olarak aksial aralığın sütun alt çapına oranı²⁴¹ tek neflilerde 3.04 - 4.25 m, iki neflilerde 3- 3.92 m'dir²⁴². Sütünü oluşturan tamburların sayısında standart bir uygulama olmamakla birlikte en çok dört ya da üç tamburlu örnekler söz konusudur. Sütunlar silindirik, poligonal ya da yivli olarak işlenmişlerdir. Sütun üzerinde yer alan yivlerin sayısı Arkaik Dönem'de on altı ile yirmi dört arasında değişirken Hellenistik Dönem'de ana kural yirmi yivin kullanılmasıdır²⁴³. Bu dönemde özellikle stoalarda, arrislerin insanlara vereceği zararı engellemek amacıyla²⁴⁴ sütunlarının alttan 3/1'lik bölümleri yivsiz ya da çok köşeli olarak yapılmıştır. Erken dönemlerde özellikle tapınaklarda karşılaşılan bu uygulamanın, Hellenistik Dönem'de sıkça görülmesi, Pergamonlu mimarlar tarafından kullanılarak yayıldığı düşüncesi ile açıklanmaktadır²⁴⁵. Söz konusu yivsiz bölümler ile sütun yükseklikleri arasındaki orantısal ilişki değişkendir ancak genellikle sütun yüksekliğinin 3/1'i olacak şekilde belirlenmişlerdir²⁴⁶. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka yenilik, *kalp sütun* olarak adlandırılan köşe sütunlarının kullanılmasıdır. Hem köşe probleminin çözümünde hem de çatının ağır yükünün daha rahat taşınmasında sıklıkla kullanılan²⁴⁷ ve bir İonia yaratacı olarak kabul edilen²⁴⁸ bu tür sütunlar özellikle L şekilli stoalar ile sütunlu galerilerde karşımıza çıkmaktadır²⁴⁹. İki yarım Dor sütununun belli bir açı ile birleştirilmesi sonucu oluşan bu sütunlar, köşede herhangi bir artırma olmadan iki yarım triglifin karşılaşması için yeterli alanı sağlamaktadır. En erken Miletos Kuzey Agora Güney L Şekilli Stoa'da karşımıza çıkan bu uygulama genel olarak Yunanistan ve Pergamon yapılarında tercih

²³⁸Coulton 1976, 110 vd.

²³⁹Vitruvius'un stylobat düzenlemesi konusunda bkz.: Vitruvius III. IV. 4

²⁴⁰Vitruvius IV. I. 6-8.

²⁴¹Vitruvius aksial aralığı 7. 5 modül olarak önermektedir. Vitruvius V, IX, 3.

²⁴²Ersay 1998, 176.

²⁴³Vitruvius IV. III. 9.

²⁴⁴Tersine bir düşünce ile insanların arrislere vereceği zararı engellemek amacıyla böyle bir uygulamaya gidildiğini belirten araştırmacılar da vardır. Coulton 1976, 112.

²⁴⁵Delphi Attalos Stoası, Delos Güney Stoa, Atina Attalos ve Eumenes Stoaları, Pergamon Yukarı Agora ve Aigai Athena Kutsal Alanı Kuzey Batı Stoa'da karşımıza çıkan benzer uygulamalar, Pergamon etkisi ile açıklanmaktadır. Bkz.: Coulton 1976, 112.

²⁴⁶Coulton 1976, 112 vd.

²⁴⁷Coulton 1977, 131 vd.

²⁴⁸Coulton 1966, 137.

²⁴⁹Söz konusu bu uygulama sadece Dor düzeninde değil İon düzeninde de kullanılmıştır. Aigai Athena Kutsal Alanı Kuzey Batı Stoa üst katı ve Aphrodisias Agorası bu uygulamanın en iyi örneğini sunmaktadır. Bohn 1889, 45 vd. Res. 38; Coulton 1976, 136.

edilmemiştir²⁵⁰. Söz konusu kalp sütunlarının en iyi örnekleri Miletos Güney Agora Kuzey L Şekilli Stoa, Magnesia Agorası ve Bouleuterionu, Aigai Athena Kutsal Alanı Kuzey Batı Stoa, Herakleia Agorası, Knidos Peristylli Alan ve Kos Limanı Kutsal Alanı'nda görülmektedir²⁵¹.

Hellenistik Dönem'e uygun olarak yüksekliği azaltılan sütun başlıklarında yer alan anuliler değişkenlik gösterirler. Profilde, basamak ya da alt alta sıkıştırılmış dışbükey bir yapıya sahip olan anulilerin sayısı genellikle üçtür. Bu dönemde anulilere alternatif olarak dekoratif bantlar da kullanılmıştır. Ekhinos bölümü sadece profilde değişmektedir. Örneğin erken dönemlerde ekhinos eğrisi oldukça yayvan iken Hellenistik Dönem'de daha dik bir görüntü içerisindedir ve özellikle Pergamon mimarisinde kyma-rektalı varyasyonlar sıklıkla görülmektedir. Abakus bölümü genellikle ince-uzun bir levha görünümündedir ve üst bölüme ince bir silmenin eklenmesi dışında nadiren değişiklik gösterir. Arşitrav blokları önceki dönemlerde olduğu gibi aksial aralık ile eşit ölçüye sahiptir. Bu dönemde Dor düzenindeki en çarpıcı ve önemli uygulama friz bölümünde gözlemlenmektedir. Önceki dönemlerde her aksial aralığa genellikle iki metop yerleştirilirken bu dönemde sıklıkla üç metop yerleştirilmektedir ancak daha geniş sütun aralıklarının tercih edildiği yapılarda, aksial aralığa dört metobun yerleştirildiği de görülmektedir²⁵². Metoplar trigliflerin 1,5 katı genişliğindedirler. Arkaik ve Klasik Dönem'de genellikle mitolojik konulu figüratif kabartmalar ile doldurulan metoplar, bu dönemde boyutların küçülmesi nedeniyle dekoratif motiflerle bezenmiş ya da çoğunlukla boş bırakılmıştır²⁵³.

Önceki dönemlerde olduğu gibi trigliflerin yükseklikleri genişliklerinden fazladır. Bu dönemde trigliflerin en üst bölümüne, yukarı doğru genişleyen ek bir profilin işlendiği gözlemlenmektedir²⁵⁴. Bu bölümde yer alan triglif kanallarının üst kısımları düz, yuvarlak, yassı ve hafif dışbükey olmak üzere çok farklı şekilde işlenmişlerdir bu nedenle üst kısımların

²⁵⁰Pergamonlu mimarlar Hellenistik Dönem boyunca köşelerde normal Dor sütunlarını kullanmalarının yanında üç yarım Dor sütununun belli bir açı ile birleşmesinden oluşan yeni bir formu da uygulamışlardır. Geniş bilgi için bkz.: Coulton 1966, 137-139 Res. 5b.

²⁵¹Kalp sütunlar konusunda geniş bilgi ve diğer örnekler için bkz.: Coulton 1966, 137-140; Coulton 1976, 136 vd.

²⁵²Örneğin Priene Zeus Tapınağı Kuzey ve Güney Stoa, Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzeydoğu Stoa, Asklepieionu Batı Stoa, Yukarı ve Aşağı Agora, Tiyatro Terası Doğu Stoa ile Miletos Batı Stoa örneklerinde aksial aralığa 4 metop düşmektedir. Coulton 1976, 117 vd.

²⁵³Örneğin Limyra Ptolemaion ve İlion Athena Tapınağı'nda figüratif bezekler; Letoon Tiyatrosu'na giriş sağlayan kemerli kapının Dor düzenine göre şekillendirilen doğu yüzünde trajik, komik ve satirik maskeler (Webb 1996, 123); Sagalassos Bouleuterionu ve Nymphaionun'da çelenk şeklinde motifler kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rumscheid 1994, 313; Webb 1996, 21 vd.

²⁵⁴Ek triglif başlığı olarak tanımlanabilecek söz konusu bu profil, Pergamonlu mimarlar tarafından yaratılmış ve pek çok yapıda kullanılmıştır. Pergamon Yukarı Agora, Aigai Athena Kutsal Alanı L Şekilli Stoa, Aigai Tiyatro Terası Batı Stoa, Kos Asklepieionu Yukarı ve Aşağı Teras II Şekilli Stoalar söz konusu uygulamanın en iyi örneklerini sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kidd 2003, 116-118.

şekillendirilmesinde genel bir kural söz konusu değildir²⁵⁵. Trigliflerin her iki köşesinde yer alan kanalların üst bölümünde herhangi bir bezeme bulunmaz ancak yüksekliği ortada yer alan kanallardan daha az olan köşe kanalları genellikle kanca benzeri bir süslemeye sahiptir²⁵⁶. Geison bölümünün altında yer alan mutuluslarda erken dönemlerde olduğu gibi üçer sıra halinde toplam on sekiz guttae yer alır. Ancak M.Ö. 2. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte geison bölümlerinde mutuluslardaki guttaeler çıkarılarak, mutulus aralarındaki boş alanların yüzeysel kutucuklar ile doldurulduğu ya da guttaesiz mutulusların S profilli konsollar şeklinde verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu dönemde simada kyma-rekta profili baskındır. Simada yer alan çörtlenlerin her triglif üzerinde denk getirilmesi ise ana kuraldır.

Lyrbe Agorası'nda kullanılmış olan Dor düzeni genel olarak değerlendirildiğinde yukarıda açıklanan Hellenistik Dönem'in en belirgin özelliklerini içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Örneğin yüksekliği 4.28 m olan sütunlar, alt çapın 6.8 katı yüksekliğindedir ve bu oran bu dönemde belirlenen kurala uygundur. Aynı şekilde üç tamburdan oluşan ve yüzeysel olarak işlenmiş yirmi yiv bulunduran sütun gövdeleri de yaygın uygulamanın bir örneğini sunmaktadır. Ayrıca sütun gövdeleri üzerinde yer alan arrislerin oldukça yüzeysel olarak işlenmesi, bu dönemde görülen arrislerin insanlara vereceği zararı engellemek amacıyla sütunun 3/1'lik kısmının yivsiz olarak yapılmasının farklı bir örneğini sunmaktadır. Üç anuli, hafif dışbükey ekhinos ve dörtgen formlu abakusları ile herhangi ek bir profil ya da bezeme içermeyen sütun başlıkları, genel Dor başlığı uygulamasına sahiptirler. Metoplar trigliflerin 1.3 katı genişliğindedir ve bu oranla triglif ve metoplarda da genel uygulamanın dışına çıkılmamıştır. Alt bölümlerinden mutulus levhaları çıkarılmış olan aslan başlı geison blokları ise Hellenistik Dönem'den itibaren görülmeye başlayan uygulamanın iyi birer örneğini sunmaktadırlar.

Portiko köşelerinde kullanılan kalp sütunlar, diğer sütunlarda olduğu gibi yüzeysel işlenmiş yivlere sahiptirler. Sütunların başlık düzenlemesi de hem işçilik hem de boyut olarak diğer başlıklar ile aynı özellikleri göstermektedir. İlk olarak Hellenistik Dönem'de İonia'da görülen ve köşe sorununa estetik bir çözüm sunmaları nedeniyle bu dönemde pek çok kentte ve yapıda tercih edilip kullanılmış olan kalp sütunların Lyrbe ve Perge'deki varlığı bu uygulamanın Pamphylia Bölgesi'nde de bilinerek uygulandığını kanıtlamaktadır.

²⁵⁵Kidd 2003, 115-118.

²⁵⁶Söz konusu bu bezeme Pergamon II. Eumenes Dönemi'nin bir özelliği olarak yorumlanmaktadır. Örneğin Kos Asklepieionu Yukarı ve Aşağı Teras II Şekli Stoalar, Aigai Athena Kutsal Alanı Stoası, Aigai Demeter ve Kore Tapınağı, Aigai Tiyatro Terası, Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzeydoğu Stoa ile Pergamon Hera Basileia Tapınağı en iyi örnekleri sunmaktadır. Kidd 2003, 117.

Bu verilerin yanı sıra agora meydanını dört yönden çeviren portikoların üst kat saçaklığında da Dor düzeninin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında bulunarak agoranın doğu mekanları önüne yerleştirilmiş olan iki arşitrav-friz bloğu konu ile ilgili yardımcı olmaktadır. 0.62 m yüksekliğindeki bu mimari parçalar, hem tek bir bloktan oluşmaları hem de alt kat arşitrav ve friz bloklarının toplam 0.85 m yükseklikte olması nedeniyle alt katın saçaklığına ait olamazlar. Bu nedenle söz konusu bu arşitrav-friz bloklarının üst katın saçaklığına ait olduğu kesinleşmektedir. Buna paralel olarak aynı yerde bulunan 0.19 m yüksekliğindeki geison bloğunun da üst kata ait olduğu kesindir. Çünkü iki katlı portikolarda, konsollu geison blokları her zaman üst katın saçaklığında tercih edilmişlerdir²⁵⁷. Ayrıca söz konusu bu blok, Dor düzeninde nadir görülen S profilli konsollara sahiptir.

Alt katın yanı sıra üst katında da Dor saçaklığı kullanılan Lyrbe Agorası bu özelliği ile pek çok örnekten ayrılmaktadır. Çünkü Hellenistik Dönem’de çok katlı yapıların üst katlarında her zaman İon saçaklığı kullanılmıştır. Söz konusu bu uygulama, yukarıda açıklandığı gibi Dor ve İon düzenlerinin birleştirilerek aynı yapıda kullanılmasının bir örneğini sunan ve hemen hemen her yapıda görülen genel bir uygulamadır. Bu genel uygulamanın dışına çıkan tek örnek Pergamon Aşağı Agora’dır. Bu agorada Dor düzenli üst katın saçaklığı alt katta olduğu gibi Dor düzenindedir²⁵⁸ (**Çiz. 16**), ancak Lyrbe, S profilli konsollu geisonun varlığı ile ondan farklılaşmaktadır.

Dor saçaklığı kullanıldığı kesin olan portikoların üst katında hangi düzende sütunların kullanılmış olduğu arkeolojik verilerin yetersizliği nedeni ile kesin olarak belirlenememektedir. Ancak Hellenistik Dönem uygulamalarına paralel olarak hem alt hem de üst katında Dor sütunlarının kullanılmış olması mümkündür²⁵⁹.

Doğu portikoya kuzeyden ulaşım sağlayan A Kapısı ile 1 no’lu mekanın cephesi Dor düzenine uygun olarak biçimlendirilmişlerdir. A Kapısı’nın sövelerini oluşturan yarım Dor sütunları ile 1 no’lu mekanın her iki köşesinde yer alan pilaster şeklindeki Dor sütunları, görüntüsel olarak bir birliktelik içerisindedir. Benzer şekilde köşelerde yer alan sütunlar ile taşınıyormuş izlenimi verilen 1 no’lu mekanın üst bölümünde Dor saçaklığı kullanılmıştır. Buna göre estetik bir düşüncenin ürünü olan A Kapısı ve 1 no’lu mekan cepheleri, agoranın

²⁵⁷Atina Attalos Stoası bu uygulamanın en iyi örneğini sunmaktadır. Bkz.: Coulton 1976, 128.

²⁵⁸Doerpfeld 1902, 21 Res. 2.

²⁵⁹Coulton 1976, 89 vd.

portikoları ile görsel bir birliktelik yakalayarak Dor düzeninin cepheye yansıtılmasının bir örneğini sunmaktadır²⁶⁰.

Pamphylia'nın diğer kentlerinde de benzer mimari parçaların varlığı söz konusudur. Örneğin Perge'de Peristylli Yapı I' de ele geçen kalp sütun, triglif ve geison parçaları ile sütunların alttaki 3/1'lik kısmın yivsiz, diğer kısımların yivli olduğunu düşündüren birkaç yivli sütun gövdesi yapının Dor düzeninde olabileceğini düşündürmüştür²⁶¹ (**Çiz. 4**).

Benzer şekilde Perge Güney Kapı'nın kulelerinde cephe Dor düzeninde bir saçaklık ile hareketlendirilmiştir (**Çiz. 47 Res. 142**). 0.73 m yüksekliğindeki friz bloklarında triglifler 0.45 m, metoplar 0.665 m genişliğindedir. Trigliflerin her iki köşesinde yer alan kanalların üst bölümünde herhangi bir bezeme bulunmamakta ve triglif kanallarının üst kısımları başlığa kadar devam ederek düz bir şekilde sonlanmaktadır. Geison blokları toplam 0.405 m yüksekliğindedir²⁶².

Söz konusu kuleler arasında yer alan kemerli kapının üst kat cepheleri de benzer şekilde Dor düzeninde şekillendirilmiştir (**Çiz. 48**). Söz konusu bölümde arşitrav blokları iki faskialı şekilde biçimlendirilmiştir. 0.45 m yüksekliğindeki friz blokları üzerinde yer alan triglif kanallarının üst bölümünde kule örneğinde olduğu gibi herhangi bir bezeme bulunmamakta ve kanallar üst başlık bölümüne kadar devam ederek düz bir şekilde sonlanmaktadır. 0.33 m yüksekliğindeki geison bloklarında kule örneklerinin aksine mutulus levhaları yer almamaktadır²⁶³. Buna göre geison bloklarında İon özellikleri vurgulanan kemerli kapının, paye başlıkları ve friz bloklarında Dor özelliklerinin ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Silyon kentinde Lanckoroński tarafından tanım ve ölçüm çalışması yapılan Dor düzenindeki sütunlu galeri konu açısından önemlidir. Kuzey-güney yönünde ilerleyen bu galeri iki yanında yarım Dor sütunları ile hareketlendirilmiş kemerli bir kapı ile başlamaktadır. Aksial aralığa üç metobun yerleştirildiği galeride arşitrav blokları 0.44 m, friz blokları 0.40 m yüksekliğindedir ve 0.27 m yüksekliğindeki geison bloklarında mutulus levhaları bulunmamaktadır²⁶⁴ (**Çiz. 49**).

Side'de Peristylli Ev'in XI no'lu odasında ele geçen yüzeysel yivli ve iki tamburdan oluşan sütunlar ile başlıkları, Dor düzeninin iyi birer örneğini sunmaktadır²⁶⁵ (**Çiz. 50 Res. 143**). Kentin Doğu Şehir Kapısı'nın duvarlarının avluya bakan cepheleri, Perge Güney Kapı'da

²⁶⁰ Örneğin Assos 21 numaralı sütunlu mezar yapısının cephesi 4 yarım Dor sütunu ile hareketlendirilmiştir. Clarke vd. 1902, 273 vd.

²⁶¹ Abbasoğlu-Martini 1998, 99.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bulgurlu 1999, 40 vd.

²⁶³ Kemerli Kapı'da kullanılan Dor unsurları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bulgurlu 1999, 51 vdd.

²⁶⁴ Lanckoroński 1890, 82 vd. Res. 66.

²⁶⁵ Mansel 1978, 249 vd. Res. 280-282.

olduğu gibi Dor saçaklığı ile çevrelenmiştir²⁶⁶ (**Çiz. 51**). Avlunun güneydoğu köşesinde *in situ* olarak duran arşitrav-friz bloğu 0.44 m yüksekliğinde, 0.70 m genişliğinde ve 0.96 m uzunluğundadır. 0.50 m yüksekliğindeki friz bloklarında iki triglif ve bir metopun yer aldığı bloklar (**Res. 144**) 1.15 m; iki metop ve bir triglifin yer aldığı bloklar (**Res. 145**) 1.30 m uzunluğunda olup triglifler 0.33 m, metoplar 0.49 m genişliğindedir. Mutulus levhası bulunmayan 0.32 - 0.36 m yüksekliğindeki geison-sima bloklarında (**Res. 146**) su oluklarının olmaması ve aslan başlarının çörtten vazifesi görmemesi söz konusu blokların dekoratif amaçla yapıldıklarını göstermektedir²⁶⁷.

Buna göre Lyrbe Agorası'nda kullanılan Dor düzenini, Hellenistik Dönem'de özellikle Pergamon ve İonia kentlerinde gelişen ve dönemin modasını oluşturan belli başlı teknik ve estetik uygulamaların örneklerini sunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Perge, Sillyon ya da Side gibi kentlerde gözlemlenen kalp sütunlar, mutulusu olmayan geison-sima blokları, aynı blok üzerinde yer alan arşitrav ve friz blokları ile İon ve Dor mimari elemanlarının bir arada kullanılması gibi benzer uygulamalar, bölgede bu dönemde kentler arasında mimari bir birlikteliğin bulunduğu ip uçlarını da vermektedir.

4. 9. İon Düzeni

4. 9. 1. 11 No'lu Mekan Alt Kat İon Düzeni

Agoranın kuzeyinde yer alan 11 no'lu mekanın cephesi İon düzeninde şekillendirilmiştir. Söz konusu mekanın cephesinde yer alan dört yarım İon sütunu, 0.76 m genişliğinde ve 0.05 m yüksekliğindeki bir stylobat üzerine oturmaktadır. Mekanın doğu köşesinde yer alan ve günümüze sağlam olarak gelen sütun yardımıyla sütun yapıları ve ölçüleri konusunda bilgi elde edilebilmektedir (**Res. 147**).

Buna göre 0.66 x 0.71 m ölçüsündeki plintelerin yüksekliği 0.09 m'dir. Attika-İon tipinde şekillendirilmiş olan kaidelerin toplam yüksekliği 0.17 m'dir. Toruslar 0.05 m, toruslar arasında kalan 0.07 m içbükey trokhiloslar 0.04 m yüksekliğindedir. Plinte ile birlikte kaidelerin toplam yüksekliği 0.26 m'dir (**Çiz. 52 Res. 148**).

Sütun gövdeleri 0.54 x 0.38 m ölçülerindeki dikdörtgen bir desteğe, 0.52 m yarı çapında yarım İon sütununun yerleştirilmesinden oluşmuştur (**Çiz. 52**). Toplam 4.08 m yüksekliğinde olan ve üç tamburdan meydana gelen sütunlarda, aşağıdan başlayarak üçüncü ve ikinci tambur 1.37 m, birinci tambur 0.82 m'dir. Sütunların alttan 1.37 m yüksekliğindeki bölümünde hatları belirlenmiş olan yivler işlenmeden dolu bırakılmıştır. İşlenmesine ikinci sütun

²⁶⁶ Mansel 1978, Res. 25.

²⁶⁷ Söz konusu saçaklık konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Mansel 1968, 132 vd. Res. 35 vd.

tamburlarından başlanan yivlerin genişliği 0.04 m derinliği 0.02 m'dir. Söz konusu tamburlarda herhangi bir dübel yuvası bulunmamaktadır.

Sütun başlıkları oldukça yıpranmış durumdadırlar, ancak mekanın önünde yer alan ve diğerlerine oranla daha iyi durumda korunmuş olan bir başlık, sütun başlıklarının yapısı ve ölçüleri konusunda yeterli bilgiyi vermektedir (**Res. 149, 150**). Buna göre İon başlıkları sütun gövdesine uygun olarak dikdörtgen bir bloğun ön yüzüne bir İon başlığının yerleştirilmesinden oluşur. 0.54 x 0.38 m ölçülerindeki söz konusu blok 0.26 m yüksekliğindedir. Başlığın en altında yer alan yivler 0.10 m yüksekliğindedir. Yivlerin üstünde yer alan 0.02 m yüksekliğindeki inci-boncuk dizisinde, iki incinin toplam genişliği 0.01 m, boncukların genişliği ise 0.02 m'dir. 0.08 m yüksekliğindeki yumurtaların üst genişlikleri 0.04 m olup yumurta çanakları 0.01 m genişliğindedir. Başlığın sol bölümü oldukça hasar görmüş ve volüt kırılmıştır. Ancak sağ volüt form ve ölçüler hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Buna göre volütler ortada yaklaşık 0.18 m, volütleri meydana getiren bantlar 0.02 genişliğindedir. Oldukça hasar görmüş durumda olan pulvinus bölümünde yer alan balteus üzerinde ise herhangi bir bezeme bulunmamaktadır (**Res. 149**).

Söz konusu sütunlar üzerinde İon düzenine uygun olarak faskialı arşitrav, friz ve geison blokları yer almaktadır (**Res. 147**). Tek bir bloğun işlenmesinden oluşan arşitrav-friz bölümünün yüksekliği 0.58 m olup genişliği 0.65 m'dir. 0.32 m yüksekliğindeki üç faskialı arşitrav bölümünde birinci faskia 0.05 m, ikinci faskia 0.08 m üçüncü faskia ise 0.19 m yüksekliğindedir ve her bir faskia 0.02 m ölçüsünde dışarı çıkıntılıdır. Bezemesiz friz 0.26 m yüksekliğindedir. Arşitrav-friz bloğunun üzerinde yer alan geison 0.28 m yüksekliğinde ve 0.85 m genişliğindedir. 0.12 m yüksekliğindeki geisipodesler 0.08 m yüksekliğinde, 0,035 m genişliğinde ve 0.07 m derinliğindedir. F Kapısı üzerinde yer alan ve 11 no'lu mekan ile aynı özellikleri gösteren bloklar söz konusu İon saçaklığının batıya doğru kesintisiz bir biçimde devam ettiğini göstermektedirler.

4. 9. 2. 11 No'lu Mekan Üst Kat İon Düzeni

Alt kat cephesi dört İon sütunu ile kuzey portikoya açılan 11 no'lu mekanın iki katlı olduğu mekanın kuzey duvarı üzerinde yer alan 0.38 m yüksekliğindeki hatıl yuvalarından ve ön cephe görünümünün mekanın arka bölümüne de yansıtılmış olmasından anlaşılmaktadır. Bu verilerin yanı sıra mekan önünde dağınık halde bulunan mimari parçalar, ikinci katın cephesinde tıpkı alt katta olduğu gibi yarım İon sütunlarının kullanıldığını göstermektedir (**Res. 151-153**).

Bu mimari parçalara göre üst kat sütunları, alt katta olduğu gibi dikdörtgen desteğe bağlı yarım İon sütunu biçiminde düzenlenmişlerdir. Boyutları, alt kata oranla daha küçük olan üst

kat sütunlarının plinteleri 0.50 x 0.70 m ölçüsünde ve 0.06 m yüksekliğindedir. Attika-İon tipinde şekillendirilmiş olan kaidelerin yüksekliği ise 0.19 m'dir. Toruslar 0.04 m, toruslar arasında kalan 0.07 m içbükey trokhilos 0.05 m yüksekliğindedir. Plinte ile birlikte kaidelerin toplam yüksekliği 0.25 m'dir.

Sütun gövdeleri 0.50 x 0.46 m ölçülerindeki dikdörtgen bir desteğe, 0.18 m yarı çapında yarım bir İon sütununun yerleştirilmesinden oluşmuştur. Alt katta olduğu gibi sütunlarda yiv hatlarının belirlendiği ve belli bir yüksekliğe kadar işlenmeden dolu bırakıldığı anlaşılmaktadır. Yivlerin genişliği 0.04 m derinliği 0.02 m'dir.

Toplam yüksekliği 0.28 m olan ikinci kata ait sütun başlıkları 0.50 x 0.61 m ölçülerindeki dikdörtgen bir bloktan oluşmaktadır. Hiçbir başlığın volüt ve pulvinus bölümü korunamamış olduğundan (**Res. 152, 153**) başlıkların bu bölümleri hakkında ölçüm ve tanımlama çalışması yapılamamaktadır, ancak üst kat başlıklarında en belirleyici özelliğin yan yüzlerde kullanılmış olan yuvarlak rozetler olduğu anlaşılmaktadır. Blokların üst bölümlerinde ayrıca 0.14 m uzunluğunda, 0.02 m genişliğinde ve 0.03 m derinliğinde dübel yuvaları bulunmaktadır (**Res. 153**).

4. 9. 3. Batı Bölüm İon Düzeni

Agoranın batısında yer alan mimari parçalar ve güneydeki *in situ* durumda korunmuş olan pilaster şeklindeki yarım İon sütununun yardımıyla stoanın orta bölümünde İon sütunlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 154**). Söz konusu sütunun plinthesi 1.01 x 0.66 m ölçüsünde ve 0.24 m yüksekliğindedir. Attika-İon tipinde şekillendirilmiş olan kaidenin toplam yüksekliği 0.17 m'dir. Toruslar 0.08 m, toruslar arasında kalan trokhilos 0.05 m yüksekliğindedir. Plinthe ile birlikte kaidenin toplam yüksekliği 0.52 m'dir. Sütun gövdesi yan yüzleri 0.66 m genişliğinde olan dikdörtgen bir desteğe, yarıçapı 0.35 m olan yarım bir İon sütununun yerleştirilmesinden oluşmuştur. Toplam 6.12 m yüksekliğinde olan ve dört bölümden meydana gelen sütunun alttan 1.67 m yüksekliğindeki bölümünde yiv hatları belirlenmiş ve işlenmeden dolu olarak bırakılmıştır. İşlenmesine 1.77 m yüksekliğindeki ilk bloktan sonra başlanan yivlerin genişliği 0.07 m derinliği 0.03 m'dir. Söz konusu sütunun başlık bölümü tamamen yıprandığı için gerekli ölçüm ve tanımlama çalışması yapılamamaktadır.

Batı stoanın ortasında yer alan güney-kuzey doğrultulu İon sütun sırasında kullanılmış olan sütun ve kaideler, küçük ölçü farklılıkları dışında pilaster şeklindeki sütun ile aynı özellikleri göstermektedirler (**Çiz. 53 Res. 155**). Buna göre 1.04 x 1.04 m ölçüsündeki plinthelerin yüksekliği 0.24 m'dir. Attika-İon tipinde şekillendirilmiş olan kaidelerin toplam yüksekliği

0.27 m'dir. Toruslar 0.09 m, toruslar arasında kalan trokhilos 0.06 m yüksekliğindedir. Plinte ile birlikte kaidelerin toplam yüksekliği 0.52 m'dir.

Sütun gövdelerinin yarı çapı 0.35 m'dir. Pilaster sütunda olduğu gibi hatları belirlenmiş olan yivlerin belli bir yüksekliğe kadar işlenmeden dolu olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yükseklik, tüm sütunlar yıkıldığı için tam olarak belirlenememektedir ancak ölçünün pilaster sütun ile aynı olması gerekmektedir. İşlenen yivlerin genişliği 0.07 m, derinliği 0.03 m'dir.

Stoanın ortasında yer alan sütunların başlıkları alışlagelen İon başlıklarından oldukça farklı olup üzerinde İon başlığı kabartması bulunan bloklar şeklinde düzenlenmişlerdir (**Çiz. 54 Res. 157, 158**). 1.82 m genişliğinde, 0.50 m yüksekliğinde ve 0.58 m derinliğindeki bu bloklar yukarıdan aşağı doğru giderek daralan bir form göstermekte ve en altta genişlikleri 1.20 m'ye kadar azalmaktadır. Söz konusu blokların orta bölümlerine kabartma şeklinde işlenmiş olan volüt ve İon kymationundan oluşan başlık şablonu bloğun tamamına yayılmamakta, blok üzerinde sadece 0.98 m genişliğinde ve 0.33 m yüksekliğinde bir alanı kaplamaktadır. Blokların en alt bölümünde yivlerin devamı şeklinde düzenlenmiş olan ve üç yivden oluşan bölümün yüksekliği ve genişliği eşit olup 0.22 m'dir. Bu bölüm üzerinde yer alan inci-bocuk dizisi 0.03 m yüksekliğindedir. Her yumurta ve ok ucunun altına iki inci gelecek şekilde düzenlenmiş olan bu bölümde iki incinin toplam genişliği 0.03 m, boncukların genişliği 0.02 m'dir. İon kymationu ortada üç tam, yanlarda birer yarım olmak üzere toplam beş yumurta ile bu yumurtalar arasında yer alan dört ok ucundan meydana gelmektedir. 0.09 m yüksekliğindeki yumurtaların üst genişlikleri 0.06 m olup yumurta çanakları 0.01 m genişliğindedir. Volütler 0.30 m genişliğinde olup volütleri meydana getiren bantların genişliği 0.02 m'dir.

Blokların 0.58 m genişliğindeki her iki yan yüzünde iki bereket boynuzu yer almaktadır (**Res. 158**). İki arasında 0.19 m'lik bir mesafe bulunan boynuzların en üst bölümü 0.10 m genişliğindedir. Aşağıya doğru giderek daralan bir form gösteren boynuzların en alt bölümünde genişlik 0.04 m'dir. Her bir boynuz gövdesi 0.02 m genişliğindeki dört dışbükey profil ile hareketlendirilmiştir. Söz konusu boynuzların yaklaşık 0.22 m genişliğindeki en üst bölümleri oldukça tahrip olmuş durumdadır ancak bu bölümün bitkisel bezemelerle süslenmiş olduğu rahatlıkla algılanabilmektedir.

4. 9. 4. Değerlendirme

Lyrbe Agorasi'nda İon düzeni, kuzey portikonun arkasında sıralanan yapılar ile stoanın iç sütun düzeninde kullanılmıştır. Dışta Dor sütunları ile taşınan kuzey portikonun hem alt hem

de üst kat iç bölümünde İon sütunlarının tercih edilmesi M.Ö. 4. yüzyıl ile birlikte standart bir uygulama olan iki düzenin bir arada kullanılmasının örneğini sunmaktadır. Dışta Dor içte İon sütunları ile taşınan batı bölüm ile paralellik yaratan bu uygulama, agora genelinde görsel bir birlikteliğin oluşmasını da sağlamıştır.

11 no'lu mekanda karşımıza çıkan dikdörtgen destekli yarım sütunlar üst katı daha fazla destekleyerek üst saçaklığın arkadan öne doğru daha derin olmasına ve geniş açıklıkların daha güçlü bir şekilde taşınmasına olanak sağlamaktadır. Bu uygulama ile ayrıca sütun aralarındaki korkuluklar daha kolay ve estetik bir biçimde yerleştirilebilmektedir. M.Ö. 4. yüzyıldan önce örneği bulunmayan²⁶⁸ ilk olarak tapınak mimarisinde karşımıza çıkan²⁶⁹ ve kullanımı Hellenistik Dönem ile birlikte giderek artan söz konusu bu uygulama hem İon hem de Dor düzeninde pek çok yapıda örneğin tiyatro proskenionları, sebasteionlar, çeşme yapıları ya da eksedraların cephe düzenlemesinde sıklıkla kullanılmışlardır²⁷⁰.

Bu uygulamanın farklı bir örneği Pergamon stoalarının özellikle üst katlarında karşımıza çıkmaktadır. İnce dikdörtgen bir desteğin ön ve arka bölümüne iki yarım sütununun eklenmesi ile oluşan ve *çift-yarım sütun* olarak adlandırılan bu uygulama Pergamon mimarlarının kullanarak geliştirdiği, Pergamon mimarlığının en belirgin özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir²⁷¹. En iyi örnekler Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzeydoğu Stoa, Pergamon Zeus Altarı, Pergamon Aşağı Agora, Atina Attalos Stoası, Assos Kuzey Stoa ve Alinda Agorası'nda görülmektedir. Tek yarım sütunlu örneklerde olduğu gibi saçaklığın daha güçlü bir şekilde taşınması ve korkulukların estetik bir biçimde yerleştirilebilmesinin yanı sıra söz konusu bu uygulama ön cephede olduğu gibi arka cephede de daha estetik bir görüntünün oluşmasını sağlamaktadır.

11 no'lu mekanın doğusunda sağlam durumda korunmuş olan sütun gövdesinde gözlemlenen hatları belirlenerek işlenmeden dolu bırakılan yivler, Dor sütunlarında sıklıkla karşımıza çıkan arrislerin insanlara vereceği zararı engellemek amacıyla alt bölümlerin düz bırakılması uygulamasının farklı bir örneğini sunmaktadır. Dor düzenin yanı sıra İon ve Korinth düzenlerinde de karşımıza çıkan, Anadolu'da özellikle Erken İmparatorluk Dönemi

²⁶⁸Yarım sütun uygulamalarının en erken örnekleri M.Ö. 6. yüzyılda Dor düzeninde görülmeye başlamıştır. Ancak söz konusu bu erken örnekler serbest duran sütunlar şeklinde değil pilaster şeklindedirler.

²⁶⁹Delphi Athena Pronaia Tapınağı (M.Ö. 370) ile Nemea Zeus Tapınağı (M.Ö. 330-320) erken örneklerin bulunduğu tapınaklardır. Söz konusu erken örnekler nedeniyle yarım sütun uygulamalarının kökeni Peloponnesos'a dayandırılmaktadır. Bkz.: Coulton 1976, 125.

²⁷⁰Epidaurus, Priene, Aphrodisias, Sikyon, Assos ve Delos Tiyatroları'nın proskenionları yarım sütunlardan oluşturulmuşlardır. Ayrıntılı bilgi ve diğer örnekler için bkz.: Coulton 1976, 125 vd. Yarım sütunlar konusunda en iyi örneği üç katlı Aphrodisias Sebasteionu sunmaktadır. Söz konusu yapının ilk katı Dor, ikinci katı İon ve üçüncü katı Korinth yarım sütunları ile hareketlendirilmiştir. Smith-Ratte 1997, 18. Ayrıca Sikyon'daki çeşme yapısında kullanılan yarım sütunlar konusunda bkz.: Orlandos 1934, Res. 3.

²⁷¹Coulton 1976, 126 vd. Res. 32.

yapılarında tercih edilen bu uygulamada sütunların alttan 3/1'lik bölümü tıpkı Dor sütunlarında olduğu gibi işlenmeden düz bırakılmış ya da yüzeysel olarak yivlendirilmişlerdir²⁷². Ancak söz konusu dönemde farklı bir uygulamanın daha kullanıldığı görülmektedir. *Dolu yiv* olarak adlandırılan bu uygulamaya göre sütunun alt bölümlerinde hatları belirlenen yivler işlenmeden dolu olarak bırakılmış böylece diğer örneklerden farklı bir uygulamaya gidilmiştir. Söz konusu bu uygulamaya Hellenistik Dönem içlerinde rastlanmadığı; Anadolu'da özellikle Erken İmparatorluk Dönemi ile birlikte görülmeye başladığı²⁷³ ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Magnesia Agorası propylonu sütunlarının²⁷⁴ bu uygulamanın en erken örneği olduğu kabul edilmektedir²⁷⁵ (**Çiz. 55**). Hierapolis kenti Güney Roma Hamamı apodyteriumu kazılarında bulunan sütunlar da benzer örneklerdendirler²⁷⁶. Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren giderek yaygınlaşan bu uygulamanın M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda pek çok kentte kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır²⁷⁷. Magnesia Agorası propylon sütunları ile ilişkilendirilmiş²⁷⁸ olan 11 no'lu mekan sütunları Erken İmparatorluk Dönemi ile birlikte karşımıza çıkan dolu yiv uygulamasının bir örneğini sunmaktadır. Aynı şekilde Side Mausoleumu'nun propylonunda kullanılan yarım İon sütunları, Lyrbe örneğinde olduğu gibi benzer dolu yiv uygulamasına sahiptirler²⁷⁹ (**Res. 159, 160**).

4. 10. Örtü Sistemleri

Agoranın sahip olduğu örtü sistemleri konusunda elimizde az sayıda veri bulunmakla birlikte bu konuda en iyi bilgiyi batı bölüm vermektedir. Agoranın büyük bir kısmı korunmuş olan güney duvarının en üst bölümünün üçgen şeklinde kalkan duvarı ile sonlanması, stoa'nın beşik çatı ile örtülü olduğunu kanıtlamaktadır (**Çiz. 11 Res. 31**). Buna göre çift galerili yapıya sahip olan stoa'nın mahya kirişi ortada sıralanan İon sütunları ile taşınmış olmalıdır. Ayrıca

²⁷²Örneğin Nysa Agorası (İdil 1999, Res. 51 vd.), Ephesos Divus Iulius ve Roma Kült Alanı (Alzinger 1974, Res. 62) ve Aphrodisias Tiberius Portikosu (Erim 1990, Res. 11) İon; Olba Zeus Tapınağı ise Korinth düzen için örnek yapılarıdır. Söğüt 2005, 96 vd.; Olba Zeus Tapınağı için ayrıca bkz.: Wannagat 1999, 355 vd. Lev. 115 vd.

²⁷³Rumscheid 1994, 300 vd.

²⁷⁴Humann 1904, 130 Res. 135.

²⁷⁵Rumscheid 1994, 300; Propylonun sütun gövdelerindeki dolu yiv kullanımı konusunda geniş bilgi için bkz.: Kökdemir 2009, 192 vd.

²⁷⁶Genel olarak Augustus ve Tiberius Dönemi'ne tarihlendirilen bu sütunlardan birinin üzerindeki yazıta göre Tiberius Dönemi'ne ait olması, bu tarihlendirmeyi kesinleştirmektedir. Bkz.: Şimşek 1997, 3 vd.; Söğüt 2005, 96 vd.

²⁷⁷Ephesos Hadrian Kapısı (Thür 1989, 90 Res. 25 vd.), Aphrodisias Hadrian Hamamı, Kommagene Direk Kale A Yapısı, Zeugma Dioysos ve Ariadne Evi, Aizonoi Zeus Kutsal Alanı, Tarsus sütunlu Cadde, Diokaisareia Sütunlu Cadde ve Korykos 2 No'lu Tapınak sütunları ise uygulamanın M.S. 2 ve 3. yüzyıla ait örnekleridirler.. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rumscheid 1994, 300 vd.; Söğüt 2005, 96 vd.; Kökdemir 2009, 192 vd.

²⁷⁸Rumscheid 1994, 170 vd.; Kökdemir 2009, 48 Kat no: 7-10.

²⁷⁹Yapı hakkında bkz.: Mansel 1978, 296 vd. Res. 369-374.

alanda bulunan mertek yuvalı friz bloklarının varlığı da bu düşünceyi desteklemektedir. Kuzey ve doğu bölümün nasıl kapatıldığı bilinmemektedir. Ancak hem her iki portiko arasındaki bölümlerin uygun bir biçimde kapatılması hem de görsel bir birlikteliğin sağlanabilmesi için düz çatı ile örtülmüş olmaları mümkündür. Ayrıca çatılarda hangi kiremit türünün²⁸⁰ kullanıldığı ise herhangi bir veri tespit edilemediği için şimdilik bilinmemektedir.

---

²⁸⁰Özyiğit 1990, 303-326.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİMARİ BEZEMELER

Rozet bezemeleri, oluk/yiv bezemeleri, S profilli konsollar ile İon kymationları agora genelinde görülen belli başlı mimari bezemelerdir.

Rozet bezemeleri 2, 6 ve 7 no'lu mekanların paye şeklindeki kapı sövelerinin başlık bölümlerinde kullanılmıştır. Söz konusu başlıkların 0.10 m yüksekliğindeki bölümleri ikisi ön yüzde, diğer ikisi yan yüzde olmak üzere toplam dört çiçek rozeti ile bezenmiştir (**Res. 161, 162**). Dört yapraklı çiçek şeklindeki bu rozetler yaklaşık 0.08 m çapında olup kendi içinde farklı biçimler göstermektedir. Buna göre 2 no'lu mekanın her iki sövesi üzerinde görülen rozetlerin yaprakları daha dolgun ve yuvarlak hatlara sahipken (**Res. 161**); 6 no'lu mekanın her iki sövesi ile 7 no'lu mekanın sol sövesi üzerinde görülen rozetler daha ince-uzun bir yapıya sahiptirler (**Res. 162**). Ayrıca söz konusu bu ince-uzun yapraklar kenarlarından yukarı doğru hafif katlanmış biçimde şekillendirilmişlerdir. Söz konusu rozetler alttan 0.02 m yüksekliğindeki dışbükey profiller ile çerçeve içerisine alınmıştır. 0.09 m yüksekliğindeki en üst bölüm 0.08 m ölçüsünde dışa doğru açılarak sonlanmaktadır.

Diğer rozet bezemeleri 10 no'lu mekanın metoplarında kullanılmıştır. Söz konusu bu rozetler, metopların tümünde değil bilinçli bir simetriklik yaratılarak sadece 1. ,3. ,5. ,6. ,8. ve 10. metop üzerinde kullanılmışlardır (**Res. 141**). Tüm rozetler oldukça tahrip olmuş durumda olmalarına rağmen bezeklerin biçimi rahatlıkla anlaşılabilir. Buna göre 1. ,5. ,6. ve 10. metop üzerindeki rozetler beş yapraklı iken (**Res. 163**) 3. ve 8. metoplarda yer alan rozetler dokuz yapraklıdır (**Res. 165**). Çapı yaklaşık 0.17 m olan ve beş yapraklı çiçek şeklinde düzenlenmiş olan rozetlerde her yaprak orta kısımlarından ikiye ayrılmakta, bu her iki bölüm en uç kısımda tekrar ikiye ayrılarak sivrileşmektedir. Dokuz yapraklı çiçek şeklinde düzenlenmiş olan rozetler ise boyut olarak daha küçük olup yaklaşık 0.12 m çapındadırlar. Yapraklarda herhangi bir ayrılma söz konusu olmayıp, her bir yaprak gövdesinin merkeze yakın bölümleri kazıma çizgiler ile hareketlendirilmiştir.

İlk olarak girlandlı frizlerde girland yayı içerisinde phiale şeklinde görülen söz konusu rozetler sonraki dönemlerde çiçek şeklinde görülmeye başlamışlardır²⁸¹. Ante başlıklarındaki kullanımlarının yanı sıra metoplarda, frizlerde, sütun gövdelerinde, pilaster başlıklarında hem tek başlarına hem de yan yana dizilerek friz şeklinde kullanılan bu bezemelerin süsleyici bir

²⁸¹Çiçek şeklindeki rozetler konusunda bkz.: Rumscheid 1994, 272-274.

öge olmalarının yanı sıra dinsel bir anlam içerdikleri de düşünülmektedir²⁸². Çiçek şeklindeki söz konusu bu rozetler Geç Klasik Dönem'den başlayarak herhangi büyük bir değişiklik olmadan Roma Dönemi içlerine kadar sıklıkla kullanılmışlardır. Birbirlerinden bağımsız doğal bir gelişme gösteren bu motif uygulamalarında kalıplaşmış bir bezeme örneği yoktur. Örneğin çiçekleri oluşturan yaprakların boyutu, biçimi ve sayıları değişkendir. Tek sıra halinde olabildikleri gibi iç içe geçmiş çelenk şeklinde de olabilmektedirler. Tek parça halinde olanların yanında çok parçaya ayrılmış örnekler de bulunmaktadır²⁸³. Genellikle tapınak antelerinde kullanılan bir uygulama olan bu rozetlerin en iyi örnekleri Pergamon Asklepeios Soter Tapınağı²⁸⁴, Aigai Apollon-Khresteros Tapınağı²⁸⁵, Herakleia Latmos Apollon Tapınağı²⁸⁶, Sagalassos Antonius Pius Tapınağı²⁸⁷ ve Termessos Zeus Tapınağı'nda²⁸⁸, görülmektedir²⁸⁹. Ayrıca Perge Akropolisinde yer alan ve Bazilika III olarak adlandırılan yapıda kullanılmış devşirme malzemeler arasında ele geçen ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen çiçek rozetli ante başlığı konu açısından oldukça önemlidir²⁹⁰ (**Res. 165**). Buna göre söveler üzerinde kullanılan rozet motiflerini Klasik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi sonlarına kadar devam eden genel süsleme anlayışının bir ürünü olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca Lyrbe dışında Perge Akropolisinde de benzer bezemeli parçaların ele geçmesi bölgede bir birlikteliğin olduğunu da düşündürmektedir.

Metopların rozetlerle süslenmesi²⁹¹ ise az sayıda örnekle bilinen bir uygulamadır ve Anadolu'da sadece Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Ephesos Tiyatrosu proskenionu²⁹² (**Res. 166**) ile Lyrbe Agorasında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre hem tekil olmaları hem de uygulama açısından büyük bir benzerlik içerisinde olmaları ile

²⁸²Girland yayı içerisinde görülen phialelerin, girland taşıyıcısı olarak kullanılan kurbanlık hayvan başları ile bağlantılı oldukları düşünülmekte; buna göre phialeler sunu kabı ya da tanrıya adak olarak yorumlanmaktadır. Bu düşünceye paralel olarak, ilerleyen dönemlerde çiçek şekline dönüşen bu betimlemelerin phialeler ile eş anlamlı olarak kullanıldıkları ve tanrıya sunu düşüncesinin bir ürünü oldukları düşünülmektedir. Bkz.: Rumscheid 1994, 280-282.

²⁸³Rumscheid'in konu ile ilgili olarak yapmış olduğu katalog için bkz.: Rumscheid 1994, Ek. 2.

²⁸⁴Rumscheid 1994, Res. 116-5.

²⁸⁵Bohn 1889, Res. 57.

²⁸⁶Peschlow-Bindokat 2005, 114.

²⁸⁷Lanckoroński 1892, Res. 122.

²⁸⁸Lanckoroński 1892, Res. 32-E, 36.

²⁸⁹Söz konusu rozetler tapınak cepheci Kaunos kaya mezarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Örnekler için bkz.: Roos 1985, Lev. 14-5, 15-1, 30-1. Karia Bölgesi örnekleri için ayrıca bkz.: Roos 2006, Lev. 17-1, 23-2, 26-2, 28-1-2.

²⁹⁰Bkz.: Martini 2003, Res. 33; Özdizbay 2008b, 851.

²⁹¹Söz konusu uygulama Anadolu dışında Geç Klasik Dönem Epidauros Tholosu (Seiler 1986, 77 Res. 34) ile Severuslar Dönemi Leptis Magna kentinde sütunlu caddeyi oluşturan portikolarda (Perkins 1993, 73 vd.) karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu örnekler hem Anadolu dışından olmaları hem de farklı tarihleri nedeniyle karşılaştırmaya dahil edilmemişlerdir.

²⁹²Rumscheid 1994, 313 Lev. 41-3.

Ephesos ve Lyrbe örnekleri, iki kent arasında bir etkileşimin olabileceğinin ip uçlarını vermektedir.

Oluk/yiv bezemeleri 8 no'lu mekanın iki büyük kapısı üzerinde kullanılmıştır (**Res. 52**). Faskialı bölüm üzerinde yer alan bu oluk/yiv bezemeli friz kuşağı 0.10 m yüksekliğindedir ve her bir oluk motifi 0.03 m; çerçeveleri ise 0.02 m genişliğindedir. Bu friz kuşağı, içbükey bir zemin üzerine oturmakta; her bir motifin çerçevesi, yanındaki motifin çerçevesini oluşturmaktadır.

İlk olarak Arkaik ve Klasik Dönem mimarlığında sütun ve payelerde kullanılmıştır ve bu tip bezemelerin friz kuşakları üzerinde ilk kez Roma İmparatorluk Dönemi'nde (Trajan Dönemi) kullanıldığı düşünülmektedir²⁹³. Söz konusu bezemenin tarihlendirilmesi genellikle üzerinde yer aldığı zeminin düzenlemesine göre belirlenmektedir. Buna göre erken örnekler düz bir zeminde yer almakta; en çok karşılaşılan S şeklinde zemin düzenlemesi ise genellikle M.S. 2. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmektedir²⁹⁴. Buna göre hafif içbükey bir zeminde yer alan Lyrbe frizlerinin erken örnekler arasında yer alması mümkündür.

S profilli konsolların yer aldığı geison bloğu günümüze oldukça iyi durumda korunarak gelmiştir (**Res. 139, 140**). Agoranın üst katına ait olan bu konsollu geison bloğu 0.19 m yüksekliğindedir ve bloğun bu yüksekliği ön yüzde daha fazla olup 0.21 m'dir. Geisonun 0.04 m yüksekliğindeki cephesi ise üç profil ile hareketlendirilmiştir. Mutulusu bulunmayan geisonun alt bölümünde Dor düzeninden farklı olarak 0.18 m'lik aralıklarla yerleştirilen 0.12 m derinliğinde, 0.08 m genişliğinde ve 0.05 m yüksekliğinde S profilli konsollar yer almaktadır.

Geisondan mutulusların çıkarılmasının ilk olarak Pergamon Tiyatro Terası Batı Stoa'da uygulandığı düşünülmektedir²⁹⁵. En iyi örnekleri Atina Attalos ve Eumenes Stoaları ile Aigai Tiyatro Terası Kuzey Batı Stoa'da karşımıza çıkan²⁹⁶ bu uygulamada mutuluslardaki guttaeler çıkarılarak, mutulus aralarındaki boş alanlar yüzeysel kutucuklar ile doldurulmakta ve geison İon düzeninde bir görüntüye sahip olmaktadır. Erken dönemde sadece Dor düzeninde karşımıza çıkan bu uygulama M.Ö. 2. yüzyıl ortalarından itibaren Dor ve İon düzenlerinin bir arada olduğu yapılarda da kullanılmıştır. Konumuz açısından önemli olan guttaesiz mutulusların S profilli konsollar şeklinde verilmesi ise M.Ö. 1. yüzyıl ile birlikte görülmeye başlamıştır²⁹⁷. Söz konusu bu uygulamanın ilk örnekleri Atina Rüzgar Kulesi, Pergamon Athena Kutsal Alanı'nın güneydoğusundaki Kule Yapısı (**Çiz. 56**), Miletos Kuzey Agora

²⁹³ Anabolu 1992, 1 vd.

²⁹⁴ Örnekler ve ayrıntılı bilgi için bkz.: Erön 2007, 7 vdd.

²⁹⁵ Bu uygulama konusunda geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Coulton 1976, 128 vd.

²⁹⁶ Coulton 1976, Res. 33.

²⁹⁷ Coulton 1976, 129; Rumscheid 1994, 318-320.

Güney L Şekli Stoa ile Aigai Agorası kuzeybatı portikoda²⁹⁸ (**Çiz. 57**). karşımıza çıkmaktadır. Dor ve İon mimari özelliklerinin bir arada kullanılması uygulamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan²⁹⁹ ve Roma korniş tipine öncülük ettiği düşünülen söz konusu bu uygulama Anadolu'da Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi yapılarında özellikle Korinth ve İon düzenlerinde sıklıkla kullanılmışlardır. Ephesos kentinde bu döneme tarihlendirilen pek çok yapıda söz konusu S profilli konsol örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Ephesos Tiyatrosu proskenionu (**Res. 166**) ya da Oktagon Yapısı'nda (**Res. 167**) benzer konsollar kullanılmıştır³⁰⁰.

11 no'lu mekanda kullanılan İon başlıklarında 0.08 m yüksekliğindeki İon kymationu ortada üç tam, yanlarda birer yarım olmak üzere toplam beş yumurta ile bu yumurtalar arasında yer alan dört ok ucundan meydana gelmektedir (**Res. 150**). Bu bölümde üst kesimi hafif yuvarlatılmış ve sık bir biçimde dizilmiş yumurtalar, ince-uzun bir yapı gösterirler. Doldurduğu çanağa büyük oranda bağımlı olan bu yumurtalar, onlardan ince bir oygu ile ayrılmaktadırlar. Çanaklar sık dizimlidir ve yumurtalara uygun olarak hafif içe eğik kenarlıdır. Çanaklar arasında yer alan ve onlara kısa kanatlar ile bağlanan ok uçlarının üst bölümleri, çanaklar ile bir bütün halindedir ve sadece yüzeysel bir hat ile belirginleştirilmişlerdir. Yumurta dizisinin altında yer alan ince silme, çanak alt uçları ve ok uçları ile bütünleşmektedir. Kymationun alt bölümünde yer alan 0.02 m yüksekliğindeki inci-boncuk dizisi her yumurta ve ok ucunun altına iki inci gelecek şekilde düzenlenmiştir.

Stoada kullanılan İon başlıkları ise üzerinde bir İon başlığı kabartması bulunan bir başlık bloğu olmaları ile diğer başlıklardan tipolojik olarak ayrılmaktadırlar. Yukarıdan aşağıya doğru giderek daralan bir form gösteren bloklar üzerine kabartma şeklinde uygulanmış olan İon başlık şablonunun, bloğun tamamına yayılmayan yapısı ile iki yan yüze pulvinus şekillenmesi yerine iki bereket boynuzunun işlenmesi, bu başlıkları normal İon başlıklarından ayırmaktadır. Başlık üzerinde yer alan volüt ve kymation bezemeleri, 11 no'lu mekânın bezemeleri ile benzerdir. Aralarındaki tek fark, İon kymationunda çanaklar arasında yer alan ok bezemelerinde gözlemlenmektedir. Çanaklardan ayrılarak daha belirgin işlenmiş olması ile ayrılan ve yukarıdan aşağıya doğru düz bir biçimde uzanan bu ok bezemelerinin

²⁹⁸R. Bohn, Aigai ile ilgili eserinde agoranın kuzeybatısında ele geçen mimari parçalara dayanarak bu bölümde bir portiko olması gerektiğinden bahseder. Söz konusu S profilli konsollu geison parçası da bu alanda ele geçmiştir. Bkz.: Bohn 1889, 37 vd. Res. 29.

²⁹⁹Bazı araştırmacılar tarafından Rhodos Tipi konsollar olarak da tanımlanan özellikle Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi'nde pek çok örneği bulunan S profilli bu konsolların en erken örneği konusu tartışmalıdır (Rumscheid 1994, 318-32). Örneğin bir Pergamon yaratası olduğu da düşünülmektedir (Coulton 1976, 128 vd. Res. 33). Ancak bu konuda en kabul gören düşünce Dor ve İon mimari özelliklerinin bir arada kullanılması uygulamasının bir sonucu olarak ortaya çıktıklarıdır. Bkz.: Strong 1963, 75-78.

³⁰⁰Örnekler için bkz.: Alzinger 1974, 87; Rumscheid 1994, 318-320.

uçları iki yanındaki çanaklara benzer şekilde kısa kanatlar şeklinde bağlanmaktadır (**Res. 156**) ve söz konusu bu durumu farklı ustaların çalışması olarak düşünmek mümkündür.

Buna göre hem 11 no'lu mekan hem de stoda kullanılmış olan İon başlıklarındaki çanakları büyük oranda doldurmuş ince-uzun yumurtalar ve çanaklar ile bir bütünlük içerisinde olan okların biçemi Augustus Dönemi sonrası M.S. 1. yüzyılın erken dönem özelliklerini işaret etmektedirler³⁰¹. Dönemin en önemli örnekleri arasında olan Ephesos Augustus ve Torunu Anıtı antemion bandı³⁰² (**Res. 168**), Mazaeus ve Mithridates Kapı frizleri (**Res. 169**) ve Memmius Anıtı kapı lentosu³⁰³ (**Res. 170**) gibi örneklerde kullanılan İon kymationlarının Lyrbe ile biçimsel bir benzerlik içerisinde olduğu görülebilmektedir. Örneğin birbirinden iyice ayrılmış seyrek dizili çanaklardan derin ve geniş bir oygu ile ayrılan yumurtalara sahip M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen Perge Macellumu Güney Stoası (**Res. 171**) ile Side Palastrası İon kymationları (**Res. 172**) ile yapılacak karşılaştırmalarda Lyrbe örneğinin daha erken bir tarihten olması gerektiği rahatlıkla algılanabilmektedir³⁰⁴. Çanaklar arasında mızrak yerine ince ok uçlarının kullanılması ise farklı bir uygulamadır. Anadolu'da ilk kez M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Miletos Capitol Hamamı İonik Avlu'nun geison bloğunda kullanıldığı düşünülen³⁰⁵ bu uygulamanın ilerleyen dönemlerde kullanımının arttığı anlaşılmaktadır³⁰⁶. Örneğin Tiberius Dönemi'ne tarihlendirilen Aphrodisias Tiberius Portikosu ya da Hierapolis Apollon Kutsal Alanı³⁰⁷ (**Res. 173**) içerisinde bulunan İon sütun başlıkları ile yapılan karşılaştırmalarda örneklerin Lyrbe ile benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Stoda başlık bloklarının yan yüzlerinde yer alan bereket boynuzu motifleri de farklı bir uygulama sunmaktadır. Antik Dönem'de yan yüzleri çeşitli figürler ile bezenmiş çok farklı tipte ve sayıda başlık örneği bulunmaktadır. Bunlar arasında boğa, koç ve fil başları³⁰⁸ ya da protomları en çok karşılaşılan örnekler arasında yer almakta Magnesia³⁰⁹ (**Res. 174**) ve

³⁰¹ Söz konusu bu özellikler Tiberius-Claudius Dönemleri'nin özelliği olarak kabul edilmektedirler. Konu ile ilgili genel bilgi ve örnekler için bkz.: Karaosmanoğlu 1996, 30 vdd.

³⁰² Alzinger 1974, 115 Res. 165

³⁰³ Eichler 1971, Res. 28 c-d

³⁰⁴ Başaran 1990, 237 vd. Res. 25.

³⁰⁵ Karaosmanoğlu 1996, 31 Lev. 10a. Yapının mimari bezemeleri konusunda geniş bilgi için bkz.: Köster 2004, 42 vdd. Lev. 24-4.

³⁰⁶ Karaosmanoğlu 1996, 30 vdd.

³⁰⁷ Söğüt 2005, 96 vd. Res. 18.

³⁰⁸ Ayrıca Petra'da ele geçen fil başı şeklinde düzenlenmiş İon başlıkları için bkz.: Blagg 1990, 131-137 Res. 1-3. Side Nymphaeum'u boğa başlı kompozit sütun başlıkları konusunda bkz.: Mansel 1978, 103 Res. 109 vd.

³⁰⁹ Magnesia Agorası'nda kullanılan boğa başlı köşe sütunları konusunda bkz.: Humann 1904, 121 vd. Res. 128. 130; Mercklin 1953/54 188 vd. Lev. 81-1; Mercklin 1962, 194 vd. Res. 912; Ayrıca Side Nymphaeum'u boğa başlı kompozit sütun başlıkları konusunda bkz.: Mansel 1978, 103 Res. 109 vd.

Ephesos³¹⁰ (**Res. 175**) örnekleri en belirgin örnekleri oluşturmaktadır³¹¹. Araştırmacılar genel olarak başlıklar üzerinde kullanılan figür ya da motiflerin kendi içinde belli bir anlam içerdiklerini düşünmektedirler. Örneğin boğa başları bir güç simgesi olarak³¹² fil başları ise hem zafer hem de krali gücün bir simgesi olarak³¹³ yorumlanmışlardır. Ancak üzerinde İon başlığı şablonu bulunan geniş bir bloktan meydana gelmesi nedeniyle Lyrbe başlıkları söz konusu bu örneklerle hem form hem de uygulama açısından benzeşmemekte; yan yüzlerde yer alan bereket boynuzları ile de onlardan tamamen farklılaşmaktadır. Şematik olarak İon başlıklarına benzese de tipolojik bir benzeri bulunmayan ve sahip olduğu özelliklerle İon düzeninde olduğu gibi salt estetik bir nitelik taşımayan bu başlıkların alışılmışın dışındaki büyük boyutları, az sayıda sütun ile geniş alanların kapatılması için uygundur³¹⁴. Buna göre bu başlık formu çatının daha rahat taşınmasına olanak sağlamaktadır. Yan yüzlerde kullanılan bereket boynuzlarının seçim nedenini ve figürlü başlıklarda olduğu gibi özel bir anlam içerip içermediklerini tam olarak saptamak ise herhangi bir karşılaştırma örneği bulunmadığı için şimdilik mümkün değildir. Hellenistik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi sonlarına kadar bereket ve zenginliğin simgesi olarak kullanılan bereket boynuzlarının benzer bir ifade ile agorada kullanılmış olması mümkündür³¹⁵. Ayrıca bereket boynuzlarının sahip olduğu form, başlıkların geniş yan yüzlerinin olabildiğince estetik bir biçimde şekillendirilmesi için uygun bir yapı göstermektedir.

³¹⁰ Ephesos Market Bazilikası'nda kullanılan boğa başlı başlıklar konusunda bkz.: Mercklin 1953/54, 188 Lev. 80-4; Mercklin 1962, 194 Res. 913-918; Alzinger 1974, 76 vd Lev. 86-90.

³¹¹ Figürlü başlıklar konusunda geniş bilgi için bkz.: Mercklin 1962.

³¹² Başlıklarda kullanılan boğa başları ve anlamları konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Mercklin 1953/54, 184-199; Mercklin 1962, 194 vdd.

³¹³ Blagg 1990, 131-137 Res. 1 vd.

³¹⁴ Pergamon ve Pisidia'da ele geçen konsol başlık örnekleri de benzer bir düşüncenin ürünüdürler. Pergamon örneği için bkz.: Radt 1989, 455-462; Pisidia örneği için bkz.: Alp 2013, 382 vd.

³¹⁵ Bereket boynuzları ilk olarak M.Ö. 5. yüzyılda yer altı dünyası ile ilişkilendirilerek kithonik tanrısallığın bir atribütü olarak kullanılmıştır. Bkz.: Bemmann 1994, 165. Hellenistik Dönem ile birlikte bu özelliğini yitiren boynuz motifi bereket ve bolluğun bir simgesi olmuş; Tykhe, Demeter ve İsis gibi bereket ve zenginlik ile doğrudan ilişkili tanrı ve tanrıçaların atribütü olarak kullanılmıştır. Bkz.: Arya 2002, 70-75. Hellenistik Dönem'de görülen bu güçlü anlatım Roma Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönemde tanrıların ya da imparatorların bereket sembolü olarak taşıdıkları bereket boynuzları imparatorluğun sonuna kadar bereket ve zenginliğin açık bir ifadesi olmuşlardır. Bereket boynuzları bu dönemde imparatorun çocuklarını simgelemek ya da onların doğumlarını kutlamak; kent ya da nehir gibi bir olguyu kişiselleştirmek için de kullanılmışlardır. Bkz.: Bemmann 1994, 167; Arya 2002, 74.

ALTINCI BÖLÜM

MOZAIKLER

Agora genelinde kuzey portiko, F Kapısı ve galerilerin zemininde küçük boyutlarda kesilmiş siyah beyaz çakıl taşlarından oluşturulmuş olan geometrik ve bitkisel motifli mozaiklerin yanı sıra 10 ve 11 no'lu mekanlarda figüratif mozaikler kullanılmıştır.

F Kapısı ile kuzey portikonun zemini mozaikler ile kaplanmıştır (**Res. 176**). Siyah ve beyaz renkte çakıl taşından yapılmış olan tesseralar küçük boyutlarda kesilmişlerdir. Mozaiklerin zemin rengi siyah renkli tesseralar ile oluşturulmuştur. Bu koyu renk zemin üzerine beyaz tesseralar ile orta bölümlere baklava, kenarlara ise bitkisel motifler yapılmış ve bu motifler birbirinden kalın bordürler ile ayrılmıştır (**Res. 177**). Bu bölümde yer alan ve ziyaretçiler tarafından açılmış olan mozaikler insan ve doğa tahribatının önlenmesi amacıyla Side Müzesi tarafından 2010 yılında jeotekstil ve kumla kapatılmıştır.

1. galerinin zemininde kuzey portiko ile F Kapısı zemininde görülen mozaikler ile benzer özelliklere sahip küçük boyutlarda kesilmiş siyah ve beyaz renk tesseraların kullanıldığı görülmektedir (**Res. 178**). Beyaz renk kullanılarak oluşturulan zemin rengi üzerine tek sıra siyah tessera ile geometrik şekiller oluşturulmuş; bu bölüm iki sıra siyah tessera ile çerçeve içerisine alınmışlardır. Yıkıntılar nedeni ile 2. galerinin zemin oluşumu hakkında kesin bir bilgi elde edilememektedir, ancak 1. galeri gibi bu bölümünde mozaikler ile kaplı olduğu düşünülebilir.

6. 1. Bilgeler Mozaïği

10 no'lu mekanın zemininde yer alan Bilgeler Mozaïği³¹⁶ 3.90 x 3.95 m ölçülerindedir ve ortada üç figürün bulunduğu ana sahne ile bu sahne etrafında yer alan toplam on altı panodan oluşmaktadır (**Res. 181**). Mozaïğin ortasında ana sahnenin yer aldığı bölüm 1.46 x 1.46 m ölçülerinde kare bir pano şeklinde düzenlenmiştir. Ana sahnenin büyük bir kısmı zarar görmüş olmasına rağmen üst kısımda yazılı olan isimler yardımıyla, bu bölüm üzerine betimlenen figürlerin kimliği hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Yazıtlara göre ana sahnede Homeros'un iki önemli destanının kişileştirilmiş betimlemeleri *İlyada* ve *Odyseia*, her iki figürün ortasında ise Homeros yer almaktadır.

³¹⁶ Lyrbe Mozaïği daha önce pek çok araştırmacı tarafından yayınlanmıştır. Bu konuda bkz.: İnan 1980, 13 vd.; Stupperich 1982, 231 vd.; Bingöl 1997, 123-125 Res. 88; Schefold 1997, 392; İnan 1998, 86-91 Res. 78-87; Mitchell 1998-1999, 171 vd. Res. 60-63.

Bu ana panonun etrafında, yan yana beş pano gelecek şekilde toplam on altı pano bulunmaktadır. Panolar basit burgu motifi ile çerçeveslendirilmiş olup 0.42 x 0.42 m ölçülerindedir. Her bir panonun içerisine Antik Dönem'in ünlü tarihçileri, filozofları, şair ve devlet adamlarının portreleri yerleştirilerek, figürlerin kimlikleri yazıtlar ile belirtilmiştir. Yazıtlara göre sağdan sola sırasıyla: Anaksagoras, Pythagoras, Pherekydes, Demosthenes, Herakleitos, Hesiodos, Lykourgos, Solon, Thukydidés ve Herodotos yer almaktadır (**Res. 181**). Mozağin güney bölümü oldukça hasar görmüş durumdadır ancak yazıtlar ile ilk iki panoda yer alan figürün kimliğini saptayabiliyoruz. Buna göre ilk pano üzerinde yer alan (...)phon harflerinden bu panoda Ksenophon'un; onu izleyen panoda yer alan Di(...)nes harflerinden ise Diogenes'in betimlenmiş olduğu anlaşılmaktadır³¹⁷. Mozağin kuzey ve güney bölümlerinde yer alan beş portre ile doğu ve batıdaki üç portrenin yönü, duvarın kenarında yürüyen seyirciye göre belirlenmiştir. Adı geçen bölümler dışında, ana sahnenin yer aldığı orta panonun büyük bir kısmı ile mozağin güneydoğu bölümündeki dört pano tamamen yok olmuştur. Birbirlerine basit burgu motifi ile bağlanarak büyük bir kare oluşturan bu panolar, sırasıyla basamaklı piramit, örgü, basamaklı piramit, meander ve yıldız motiflerinden oluşan geniş bir bordür ile çerçeve içerisine alınmıştır (**Res. 179, 180**).

Mozağin işçiliği oldukça kalitelidir. Sert çevre çizgileri ile belirlenmeyen figürler açıklı koyulu değişen renk tonları ile hacimlendirilerek belirgin bir derinlik yaratılmıştır (**Res. 182**). Panoların etrafını kuşatan geniş bordür, düzenli kesilmiş siyah tesseralar ile oluşturulmuştur. Bu bordürden iç kısımlara doğru ilerledikçe tesseralar gittikçe küçülmekte ve kullanılan renklerin sayısı artmaktadır. Örneğin örgü motifinden itibaren oldukça canlı siyah, gri, beyaz, sarı ve kırmızı renkler kullanılmıştır.

Mozağin konusunu oluşturduğu düşünülen Yedi Bilge konusunda ilk bilgi Platon'un Protagorası'ndan elde edilmektedir³¹⁸. Platon'a göre Yedi Bilge: Thales, Pittacus, Bias, Solon, Kleobulus, Myson ve Khilon'dan oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda Myson yerine Periander ya da Anacharsis isimleri görülebilmektedir³¹⁹. Sonraki dönemlerde Plutarch, Dicaearchus, Hermippos ve Hippobotos gibi farklı isimlerin de gruba dahil edildiği anlaşılmaktadır³²⁰. Tüm bu isim çeşitliliğine rağmen ilk olarak Platon tarafından aktarılan isimler genel geçer Yedi Bilge olarak kabul edilirler. Üzerinde Yedi Bilge ikonografisi barındıran³²¹ toplam beş

³¹⁷ Günümüzde bu harfler silinmiştir.

³¹⁸ Plato Protagoras, 70.

³¹⁹ Babbitt 1962, 356 vd.

³²⁰ Richter 1984, 196; Betz 1978, 56. Yedi Bilge konusunda bkz.: Hanfmann 1951, 209 vd.

³²¹ Üzerinde filozof, şair ve devlet adamlarının betimlendiği çok sayıda mozaik bulunmaktadır. Hippokrates ve Anaximander'in betimlendiği örnekler için bkz.: Schefold 1997, 382 Res. 249 vd.; Thukydidés, Alkman ve Homeros için bkz.: Schefold 1997, 384 vd. Res. 251 vd.; Joyce 1980, 307-325 Lev. 100. 109-2, 111-1; Anakreon, Sappho, Alkman ve Alkibiades için bkz.: Schefold 1997: 386-389 Res. 253-256; Hesiodos,

mozaik bulunmaktadır. Bu mozaikler Pompeii (M.S. 1. yüzyıl)³²², Sarsina (M.S. 2. yüzyıl)³²³, Köln (M.S. 3. yüzyıl)³²⁴, Baalbek (M.S. 3. yüzyıl)³²⁵ ve Apamea (M.S. 4. yüzyıl)³²⁶ Mozaikleri'dir.

Bu mozaiklerden Pompeii (**Res. 183**), Sarsina (**Res. 184**) ve Apamea (**Res. 185**) örnekleri, işleniş bakımından benzer özelliklere sahiptirler. Ortadaki ana figürün sağında ve solunda gruplar halinde figürlerin yer aldığı her üç örnek genel olarak symposium sahnesi olarak yorumlanmaktadır³²⁷.

Köln ve Baalbek Mozaikleri'nde figürlerin işlenişi diğer örneklerden tamamen farklıdır. Söz konusu bu mozaiklerde figürler bir symposium sırasında resimsel bir anlatımla değil panolar içerisinde portresel olarak betimlenmişlerdir. Her iki mozaikte de panolar içerisinde kimlerin yer aldığı yazıtlar ile belirtilmiştir. Köln Mozaığı'nda yer alan panolar altıgen olup birbirlerinden basit burgu motifiyle ayrılmışlardır (**Çiz. 58**) Mozaığın ortasındaki ana panoda Diogenes, Diogenes'in sağında sırasıyla Sokrates, Kleoboulos ve Sophokles, üst bölümündeki panoda ise Khilon betimlenmiştir. Khilon'un her iki yanında yer alan panolar tahrip olduğu için kimlerin betimlendiği bilinmemektedir. Günümüze kadar sağlam olarak gelebilen Baalbek Mozaığı (**Res. 186**) üzerinde Platon tarafından isimleri aktarılan Yedi Bilge'nin tümü betimlenmiştir. Mozaığın ortasındaki ana panoda Kalliope, Kalliope'nin üzerindeki panoda Sokrates yer almaktadır. Sokrates'ten başlayarak saat yönünün tersine sırasıyla Solon, Thales, Bias, Kleoboulos, Periander, Pittakos ve Khilon betimlenmiştir.

Yedi Bilge Mozaikleri genel olarak değerlendirildiğinde Pompeii ve Sarsina örnekleri dışında aralarında tipoloji, etkileşim ve tarihlendirme konusunda herhangi bir bağlantının olmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle villalar içerisinde yer alan ve M.S. 1. ile 4. yüzyıl arasına verilen mozaikler işçilikleri ve buluntu alanlarına göre tarihlendirilmişlerdir. Lyrbe Mozaığı portrelerin birbirinden basit burgu motifi ile ayrılmış panolar içerisine yerleştirilmesi ile Köln ve Baalbek Mozaikleri'ne benzemektedir, ancak ortada yer alan ana sahnesi ve bu sahne etrafında yer alan yediden fazla figürün varlığı ile yukarıda sözü edilen örneklerden farklıdır.

Cicero, Vergil ve Menander için bkz.: Parlasca 1959, 41-48 Lev. 43-3, 44-2, 46-2-3; Schefold 1997, 390 Res. 258; Menander ve Vergil için bkz.: Schefold 1997, 398 Res. 268 vd.; Sokrates, Sappho ve Chilon için bkz.: Strocka 1977, 12 vd. Res. 194. 263.

³²²Richter 1984, 198; Elderkin 1935, 92-111 Lev. XXII- A; Schefold 1997, 294-296 Res. 172; Höricht 1986, 53 Res. 1.

³²³Richter 1984, 198; Elderkin 1935, 92-111 Lev. XXII- B.

³²⁴Richter 1984, 197 vd.; Parlasca 1959, 80-82 Res. 10 Lev. 80-82; Schefold 1997, 394 Res. 262-266.

³²⁵Donderer 1989, 53 vd. Lev. 2; Richter 1984, 198 Res. 158; Schefold 1997, 396 Res. 267; Höricht 1986, 53 Res. 9.

³²⁶Richter 1984, 198 Res. 159; Hafmann 1951, 207 vd. Res. 1-2; Höricht 1986, 89 Res. 32.

³²⁷Betz 1978, 56 vd.

Araştırmacılar tarafından hatalı bir biçimde *Yedi Bilgeler Mozaïği* olarak adlandırılan³²⁸ bu mozaik üzerindeki figürlerden sadece Solon, Yedi Bilge arasında yer almakta onun dışındaki figürler alışılmamış isimlerden oluşmaktadır. Söz konusu kişilerin seçiminde nelere dikkat edildiği ya da herhangi özel bir gruptandırmanın var olup olmadığı bilinmemektedir, ancak mozaikteki bazı özellikler dikkat çekicidir. Örneğin mozaïğin sol alt köşesine önemli tarih yazarları olan Thukydides, Herodotos ve Ksenophon yan yana yerleştirilmiştir. Aynı şekilde sağ üst köşede üç önemli doğa filozofu olan Pherekydes, Pythagoras ve Anaksagoras yan yana yer almaktadır. Günümüze kadar korunamamış olan dört panoda kimlerin betimlendiği bilinmemektedir, ancak diğer örnekler göz önüne alındığında Thales, Aristoteles, Sophokles, Sokrates ya da Euripides'in betimlenmiş olabileceğini düşünmek mümkündür³²⁹.

On ikisi bilinen toplam on altı ünlü ismin varlığı ile bugün bilinen en fazla bilge sayısına sahip mozaik durumunda olan Lyrbe Mozaïği bir epik şair (Hesiodos), beş filozof (Pherekydes, Pythagoras, Anaksagoras, Herakleitos ve Diogenes), üç savaş tarih yazarı (Thukydides, Herodotos ve Ksenophon), bir hatip (Demosthenes), bir devlet adamı (Solon) ve bir kanun koyucunun (Lykourgos) varlığı ile oldukça geniş bir meslek grubunu içerisinde barındırması ve alışılmamış ana sahnesi ile diğer bilge mozaiklerinden farklılaşmaktadır. Ayrıca 11 no'lu mekan içerisinde yer alan Orpheus Mozaïği ile yapılan karşılaştırmalarda her iki mozaik arasında işçilik ve anlatım açısından benzerliklerin var olduğu da anlaşılmaktadır.

6. 2. Orpheus Mozaïği

3.38 x 6.39 m ölçülerindeki Orpheus Mozaïği³³⁰ oldukça hasar görmüş bir durumdadır (**Çiz. 59 Res. 187**). Mozaïğin ortasında ana figür olarak yer alan ve belden aşağı kısmı korunmuş olan Orpheus bir kaya üzerinde oturmakta; sol elinde bir lir, yana doğru açılmış olan sağ elinde ise bir pena tutmaktadır. Söz konusu ana figür etrafında yer alan hayvanlar ile çevrelenmiştir. Mozaïğin sağ bölümü kısmen daha iyi korunduğu için bu bölümde betimlenen panter, ayı, geyik, karaca, akbaba ile bir maymun figürleri algılanabilmektedir. Sahne her iki yanda betimlenen bir ağaç ve kadın figürleri ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu kadın figürlerinin kimlikleri yazıtlar ile belirtilmiştir. En sağ bölümde, kişileştirilmiş bir vadi betimlenmesi olan *Nape* ağacın önünde oturur biçimde yer almaktadır. Mozaïğin sol bölümü oldukça tahrip olmuş durumdadır. Bu bölümde başının küçük bir bölümü korunmuş olan orman kişileştirmesi *Hyle* yer almaktadır. Orpheus'un hayvanlar arasında lir çalarken betimlendiği bu büyük pano sırasıyla siyah ince şerit, beyaz ince şerit, basamaklı piramid,

³²⁸İnan 1998, 86-91.

³²⁹Parlasca 1959, 81 vd.

³³⁰İnan 1998, 84-86; Tülek 1998, 50 vd.

boru çiçeklerinden stilize edilmiş sarmal bordürü ile basamaklı piramid motiflerinden oluşan geniş bir bordür ile çerçeve içerisine alınmıştır (**Res. 188**). Mozaik oldukça ince kesilmiş siyah, gri, beyaz, sarı ve kırmızı renkte tesseralar kullanılarak oluşturulmuştur.

Lyrbe örneği dışında Kudüs (**Res. 191**), Adana (**Res. 192**), Tarsus (**Res. 193**), Miletos (**Res. 194**) ve Kos (**Res. 195**) Mozaikleri bilinen en iyi örneklerdir³³¹. Söz konusu tüm mozaikler benzer şemaya sahiptirler. Buna göre çevresi hayvanlar tarafından çevrelenmiş olan ve bir elinde müzik aleti bulunan Orpheus oturur pozisyonundadır. Tüm örneklerde Orpheus bir Frig başlığı taşımaktadır. Ana figürü oluşturan Orpheus'un etrafında yer alan hayvanların türleri ve sayıları değişkenlik göstermektedir ve tüm mozaiklerde evcil hayvanlar Orpheus'un hemen yanında betimlenirken vahşi hayvanlar alt bölümlerde ya da uzak çevresinde yer almaktadır. Söz konusu tüm mozaikler karşılaştırıldığında Lyrbe örneği en erken örnek olarak kabul edilmektedir³³². Mozağin tek bir panodan oluşması, doğal görünümlü ve sert çevre çizgileri kullanılmamış figürlerin açık koyulu değişen renk tonlarıyla hacimlendirilmesi gibi özellikleri Hellenistik üsluba uymaktadır³³³. Mozaik üzerinde gözlemlenen derinlik ve üç boyutluluk ile sahnenin her iki yanında yer alan ağaçlarla belirgin bir simetrisinin oluşturulması Lyrbe Orpheus Mozaığı'nın sahip olduğu diğer erken özelliklerdir.

Orpheus Mozaığı ile Bilgeler Mozaığı arasındaki benzer özellikler ise dikkat çekicidir. Örneğin Orpheus Mozaığı üzerinde *Nape* ve *Hyle*; Bilgeler Mozaığı üzerinde *İlyada* ve *Odysseia* aynı şekilde kişileştirilerek her iki mozaikte de benzer bir anlatımla kullanılmışlardır. Bunun dışında Orpheus Mozaığı üzerindeki *Nape* ile Bilgeler Mozaığı üzerindeki *İlyada* figürlerinin yüz işlenişleri ve ifadeleri arasındaki benzerlikler (**Res. 189, 190**) figürlerdeki doğal görünüm ve farklı renk tonları kullanılarak yaratılan derinlik olgusu ve mozaikleri çerçeveleyen bordürlerin benzer işçiliğe sahip olması her iki mozaığın aynı zamanda, olasılıkla Erken Roma Dönemi'nde aynı ustalarca yapıldığı düşüncesini güçlendirmektedir.

Ayrıca kentin doğu yamacı üzerindeki seyir terasında kente gelen ziyaretçilerin yaptığı tahribatlar sonucu açığa çıkan ve antik villalara ait olabileceği düşünülen figürlü ve geometrik motifli mozaiklerin varlığı (**Res. 196-198**) kente gelişmiş bir mozaik sanatının olduğunun ip uçlarını ayrıca vermektedir. Söz konusu mozaikler 2010 yılında Side Müzesi tarafından kapatılmıştır.

³³¹ Orpheus Mozaikleri konusunda geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Tülek 1998, 14 vdd.

³³² Tülek 1998, 27.

³³³ Tülek 1998, 20.

SONUÇ

Bir tepe üzerinde yer alması nedeniyle araziye bağlı kalan şehircilik anlayışı ile kurulmuş olan Lyrbe kenti Pergamon, Assos, Aigai, Alinda ya da Termessos gibi dağ ve tepe kentleri ile benzeşmektedir. Söz konusu kentlerin yanı sıra Pamphylia Bölgesi ve yakın çevresinde de dağ ya da tepe yerleşimleri bulunmaktadır. Sillyon, Aspendos ve Perge Akropolisi Pamphylia Bölgesi'nde; Termessos, Pednelissos ve Selge ise yakın bölgelerde yer alan benzer yerleşimlerdir. Bölge kentlerinden Perge, Sillyon ve Aspendos kentin erken yapılarının düzlük bir tepe üzerinde yer aldığı tepe yerleşimleridir. Bu örneklerden Perge'de kent, Hellenistik Dönem sonrasında ovaya doğru yayılmıştır³³⁴. Sillyon ve Aspendos örneklerinde de yamaçlarda görülebilen pek çok yapı kalıntısı Perge'de olduğu gibi ilerleyen dönemlerde kentlerin ovaya doğru yayılmış olabileceğini düşündürmektedir³³⁵. Lyrbe ise bir dağ kenti görünümündedir. Buna göre Pamphylia Bölgesi'nin kentsel yapılaşması -en azından erken dönemlerde- korunaklı dik yamaçlı bir tepe ile bağlantılıdır ve bu yönüyle bölgede erken dönemlerden itibaren geleneksel bir şehircilik anlayışının bulunduğu söylenebilir. Söz konusu genellemenin dışında kalan tek kent Side'dir. Perge gibi ovalık düz bir arazide yer alan ve en erken mimari yapıları Hellenistik Dönem'e³³⁶ tarihlendirilen bu kentin bir tepe ile bağlantısı konusunda herhangi bir veri yoktur. Bir yarımada üzerinde yer alan ve yakın çevresinde herhangi bir tepelik alan bulunmayan Side kentine, en yakın tepe yerleşimi Lyrbe'dir. Perge ve diğer Pamphylia kentleri ışığında, Lyrbe kentinin Side'nin erken dönem yerleşimi olabileceği düşüncesi ortaya atılabilir, ancak bu düşünceyi kanıtlayacak hiçbir arkeolojik veri şimdilik söz konusu değildir. Ancak Lyrbe kenti araştırmalarında ele geçen Sidece yazıtlı eserler³³⁷ ve agora örneğinde olduğu gibi mimari açıdan benzerliklerin varlığı, Side ile Lyrbe kentleri arasında bir ilişkinin ya da etkileşimin bulunduğu ip uçlarını vermektedir. Ayrıca Lyrbe'de kamu yapılarının yanı sıra yamaçlarda nitelikli mozaiklere sahip, olasılıkla villa olarak kullanılmış yapıların varlığı, kentin Side'nin zengin vatandaşları için bir sayfiye kenti olarak kullanılmış olabileceğini de düşündürmektedir. Bir liman kenti olan Side'nin Roma

³³⁴ Özdzibay 2008a, 7 vdd.

³³⁵ Nitekim Aspendos'da son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, kentin düz arazilerde de genişlediğini ve kentin bir limanı olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Köse 2011, 146 vd. Res. 2.

³³⁶ Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen bazalt kraterin yanı sıra sikke ve yazıtlar ile bu tarih M.Ö. 8. yüzyıla kadar çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Mansel 1978, 4-19. Bazalt krater konusunda ayrıca bkz.: Mansel 1958, 1 vd.; Özhanlı 2007, 17 vd.

³³⁷ Darga 1983, 401 vd.; İnan 1993, 73 vd. Ayrıca kentte Sidece yazıtlı bir mezar steli daha bulunmuştur. Söz konusu eser çalınma ve kaybolma olasılığı nedeniyle 2010 yılında Side Müzesi 'ne taşınmıştır.

Dönemi'nde bölgenin ticari başkenti durumda olduğu³³⁸ da göz önüne alındığında bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Lyrbe'nin kendi içine kapalı yapısı, elverişli iklim ve doğası da bu olasılığı ayrıca güçlendirmektedir, ancak kesin sonuçlar için kent genelinde kapsamlı araştırmalara ve özellikle yamaçlarda yer alan yapılarda ayrıntılı kazı çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Araziye bağlı kalan şehircilik anlayışı ile kurulmuş olan Lyrbe kentinin yapıları zorunlu olarak arazinin topografik ve jeolojik özelliklerine göre konumlandırılmışlardır ve bu uygulamaların gözlemlendiği en iyi yapı kentin agorasıdır. Hem konumu hem de şekli arazinin yapısı ile birebir uyumlu olan ve doğudan batıya doğru eğimin azaldığı bir arazi üzerine yerleştirilmiş olan Lyrbe Agorası *düzenli dörtgen planlı ve çok katlı agoralar* arasında yer almaktadır. Agoranın hem düzenli dörtgen planlı hem de çok katlı oluşu onu hem İonia hem de Pergamon mimarlığı ile olabilecek olan ilişkiyi incelemeye yöneltmektedir.

Engelibeli arazi şartları nedeniyle teraslar halinde yapılaşma gösteren kentlerde hem araziye desteklemek hem de agora meydanını genişletmek için yamaçlara iki ya da çok katlı stoalar yapılmış; bunun sonucunda çok katlı agora planları ortaya çıkmıştır. M.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiş olan Priene Agorası'nın U şekilli stoası, Anadolu'da özellikle Hellenistik Dönem'de sıkça uygulanan teras kenarlarına inşa edilen çok katlı agoraların ilk denemesi olarak düşünülse de³³⁹ engelibeli bir arazi üzerine kurulmuş olan ve agoralar yanında kentin hemen her yapısında bu uygulamayı tercih eden Pergamon, çok katlı planlamacılığın Antik Dönem'deki en önemli uygulayıcısı ve temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Kentin mimarları tarafından geliştirilerek uygulanan pek çok mimari unsurun hem siyasal hem de kültürel anlamda Pergamon'un etkisi altında kalan kent yapılarında kullanıldığı düşünülmektedir³⁴⁰. Örneğin çok katlı inşa edilmiş I şekilli stoalar, çift katlı stoalarda üst katta her zaman İon saçaklığının kullanılması, çift yarım sütunlar ya da palmiye başlıklar gibi uygulamalar Pergamon mimarlığının en belirgin özellikleri olarak kabul edilmektedir³⁴¹. Buna göre çok katlı Lyrbe Agorası ile Pergamon mimarlığı arasında herhangi bir etkileşimin olup olmadığı düşüncesi oluşmaktadır. Ancak her iki kent arasında bir iletişim ya da etkileşim olduğunu kanıtlayacak herhangi bir veri şimdilik söz konusu değildir. Bergama Krallığı'nın bölgede anıldığı ilk tarih M.Ö. 188 yılıdır. M.Ö. 213 yılında Pamphylia ve Kilikia'yı ele geçiren Seleukos Kralı III. Antiokhos, M.Ö. 188 yılında Roma ve Pergamon müttefik ordularına Magnesia'da yenilerek geri çekilmiş ve Perge'nin doğusundaki kentler dışında bölge

³³⁸ Mansel 1978, 2 vdd.

³³⁹ Coulton 1976, 278 vd.; Doruk 1987, 1136.

³⁴⁰ Geniş bilgi için bkz.: Coulton 1978, 55-74.

³⁴¹ Coulton 1976, 66 vd.

Pergamon hakimiyetine girmiştir. II. Attalos tarafından inşa ettirilen Attaleia kenti ile Termessos'da yine II. Attalos tarafından inşa ettirilen Attalos Stoası, bölgede Pergamon etkisinin en kesin örnekleri olarak bilinmektedir. Ancak Attaleia kentinin kesintisiz olarak günümüze kadar yerleşim görmüş olması, Pergamon mimarisinin kentteki izlerini ne yazık ki silmiştir³⁴². Aynı şekilde arkasında oda sırası bulunduran iki nefli ve tek katlı olduğu bilinen Termessos Attalos Stoası ile ilgili bilgilerimiz de sınırlıdır³⁴³. Bu nedenle Pergamon'un mimari açıdan bölgeye nasıl bir etkide bulunduğunu kesin olarak belirlemek bugünkü araştırmalar ve arkeolojik verilerle mümkün görünmemektedir. Ayrıca bölgenin siyasi durumu ile ilgili yapılan araştırmalar da Doğu Pamphylia kentlerinin siyasi olarak hiçbir zaman Pergamon hakimiyetine girmediğini göstermektedir³⁴⁴. Bu bilgiler ışığında Lyrbe Agorası'nın Pergamon mimarlığından etkilenerek yapıldığını gösterecek hiçbir kanıt yoktur ve çok katlılık dışında iki kent arasında kesin bir birliktelikten de söz edilemez. Örneğin agoranın batısını oluşturan iki katlı ve iki nefli stoa, plan ve işlev açısından hiçbir Pergamon ve onunla bağlantılı stoa örneği ile benzeşmemektedir. Aşağıdan yukarıya mekan-galeri/depoportiko şeklinde bir sıralamaya sahip olan ve en alt katta yer alan mekan sıraları dükkan olarak kullanılan Pergamon etkili stoa örnekleri ile galeri/depo(?) - galeri şeklinde bir düzenlemeye sahip olan Lyrbe Stoası arasında hem işlevsel hem de mimari anlamda mantıklı bir bağlantı kurmak da oldukça zordur. Çünkü agora içerisinde dükkan olarak kullanılmış olabilecek mekan sıraları Lyrbe'de stoda değil doğu bölümde yer almaktadır. Ayrıca Pergamon mimarlığının en belirgin özelliği olarak kabul edilen ve Pergamon ile birebir bağlantılı kent yapılarında gözlemlenen üst katta her zaman İon saçaklığının kullanılması, çift yarım sütunlar ya da palmiye başlıklar gibi ayırt edici hiçbir mimari unsur Lyrbe Agorası'nda karşımıza çıkmamaktadır. Benzer şekilde bölge içerisinde yer alan Aspendos Agorası'nın çok katlılığı da Pergamon etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır³⁴⁵, ancak Lyrbe Agorası'nda olduğu gibi Aspendos ile Pergamon mimarisi arasındaki bağlantıyı kanıtlayacak hiçbir kesin mimari unsur bulunmamaktadır. Buna göre Pamphylia Bölgesi'nde uygulanan çok katlılığı - herhangi bir kültürün birebir etkisinden bağımsız olarak- zorunlu arazi şartlarının akılcı bir biçimde çözümlendirebilme düşüncesinin bir ürünü olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

³⁴²Varkivanç 2009, 395. Pergamon Kralı II. Attalos tarafından, donanmaya ait bir üs olarak kurulan Attaleia kentinin şehirciliği konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Kentin eski bir yerleşimin uzantısı olması ya da önceden var olan bir kent üzerine kurulup kurulmadığı bilinemediğinden Attaleia kenti bu değerlendirmenin dışında bırakılmıştır.

³⁴³Coulton 1976, 287, Res. 113-1.

³⁴⁴Söz konusu bu durum Side gibi gelişmiş bir liman varken Attalos'un donanması için Attaleia kentini kurmasından da anlaşılabilir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Bosch 1957, 5 vd.; Mansel 1978, 9 vd.; Özdizbay 2008b, 848 vd.

³⁴⁵Lauter 1970, 77-101.

Nitekim arazi yapısı nedeniyle diğerlerinden farklı olarak güney portikosu iki katlı yapılmış olan Perge Macellumu'nda da -Priene'de olduğu gibi- bu uygulamaya benzer şekilde Pergamon mimarlığından bağımsız olarak sadece arazi şartları nedeniyle başvurulmuştur.

Her ne kadar zorlayıcı bir arazi yapısına sahip olsa da planında düzgün dörtgen planı yakalama eğiliminde olan Lyrbe Agorası'nın bu yönüyle *İonia Tipi Agoralar* ile bir benzerlik içerisinde olduğu açıktır. Lyrbe'nin yanı sıra bölgedeki benzer yapı örnekleri de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Örneğin Perge Akropolis'i'nde yer alan Peristylli Yapı I ve II, düzenli agora planlamacılığının bölgede Erken Hellenistik Dönem'den itibaren bilindiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca düzenli agoraların ardılları olarak kabul edilen macellumların Perge ve Side kentlerindeki varlığı, agora planlamacılığı açısından Anadolu'nun genelinde ve özellikle İonia'da görülen sistematik gelişimin Pamphylia Bölgesi'nde de takip edilerek kesintisiz bir biçimde uygulandığını göstermektedir. Buna göre Perge, Sillyon ve Aspendos kentlerinin agora ve yapıları hem dörtgen planlı hem de çok katlı agora planlamacılığının diğer bölge kentleri ile paralel olarak uygulandığını, Lyrbe Agorası'nın bu örneklerin bir devamı olduğunu düşüncesini güçlendirmektedir. Perge ve Side Macellumları ise söz konusu mimari gelişimin en son basamağını oluşturmaktadır.

Yapısı ve mimari özellikleri dışında Lyrbe Agorası'nın hangi işlevlere sahip olduğu; bu bağlamda agoranın hangi amaçlar için yapıldığı da çok önemlidir. Agoranın genelinde yer alan tüm mekanlar birlikte değerlendirildiğinde agoranın içerisinde tek bir faaliyetin gerçekleştirildiği, *pazar yeri* ya da *market* gibi sadece ticari özelliği olan bir yapı olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre iki katlı düzenlenmiş ve yan yana sıralanmış dükkanlarıyla agoranın doğu bölümü kentin temel ihtiyaçlarını karşılarken, alt katında muhtemelen depo üst katında gezinti alanı bulunduran iki katlı ve iki nefli batı bölümü hem ticari hem de sosyal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde planlanmıştır. Agoranın kuzey bölümü muhtemelen kütüphane ya da arşiv olarak kullanılmış olan mekanları ile sosyal bir özelliğe sahiptir. Tüm bu mekanların yanı sıra dükkan sırasına bitişik bir biçimde inşa edilmiş olan yarı dairesel 8 no'lu mekan siyasi ve sosyal sunumların yapılabileceği, kentin hem sosyal hem de siyasi ihtiyaçlarına cevap verecek bir toplantı yapısı şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre Lyrbe Agorası sadece ticari bir agora olmayıp, kentin hem kültürel hem de siyasi ihtiyaçlarına cevap verecek mekanları da içinde barındıran, çok amaçlı bir yapı kompleksidir. Ayrıca kuzey bölüme Bizans Dönemi'nde eklenen şapel ile agora sonradan dini bir işleve de sahip olmuştur.

Agora genelinde kullanılan mimari düzen ve tercih edilen uygulamalar da oldukça önemlidir. Hem Dor hem de İon düzenin kullanıldığı agora, iki düzenin bir arada kullanılmasının en iyi örneklerinden birini sunmaktadır. Öyle ki sadece portikolar ile stoa

arasında değil agora genelinde kapılar ve mekanların cephe düzenlemelerinde bile görsel bir birlikteliğin olduğu rahatlıkla algılanabilmektedir.

Söveleri ahşap ile kaplanmış kapılar, bosajlı bloklar, dolu yiv, dikdörtgen destekli yarım sütunlar, kalp sütunlar, ikinci katta Dor düzeni kullanımı, konsollu geisonlar, rozet bezeli metoplar ve bereket boynuzlu İon başlıkları agora içerisinde en dikkat çeken mimari uygulamalardır. Söz konusu uygulamaların benzerleri Perge, Sillyon ve Side kentlerinde de gözlemlenmektedir ve bu durum bölgede mimari bir birlikteliğin olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Örneğin Perge Peristylli Yapı I'de kullanılan kalp sütunlar, akropolis kazılarında ele geçen çiçek rozetli ante başlığı, Perge ve Side şehir kapılarında Dor ve İon düzenlerinin birlikte kullanımı, mutulusu olmayan geison-sima blokları, payeler ve açık su kanalları kentler arasındaki benzer mimari uygulamalardır. Bunun yanı sıra Side'de Peristylli Ev'in XI no'lu odasında ele geçen yüzeysel yivli Dor sütunları, Doğu Şehir Kapısı'nda arşitrav ve friz bloklarının düzenlenişi, Side Mausoleumu'nda kullanılan dolu yivli yarım İon sütunları ile bosajlı bloklar bölgede aynı atölye ya da ustaların varlığına işaret eden benzer uygulamalardır.

Planlama ve işlev bölümünde de değinildiği gibi hem bölge kentlerindeki yapılar hem de Lyrbe Agorası'nda tespit edilen bazı mimari uygulamalar, Pamphylia ile İonia kentleri arasında bir bağlantı olabileceği düşüncesinin oluşmasına neden olmaktadır. Araştırmacılar tarafından özellikle mimari bezemeler konusunda yapılan çalışmalarda M.S. 2. yüzyıldan itibaren Pamphylia Bölgesi'nin Hellenistik Dönem öncülüğünde kurulmuş İonia sanat merkezleri ve okullarının etkisinde kaldığından sıkça söz edilmektedir³⁴⁶. M.S. 2. yüzyıldan sonraya ait çok fazla veri aracılığıyla bölgeler arasındaki etkileşim rahatlıkla tespit edilmesine rağmen söz konusu yüzyıldan önceye tarihlenen verilerin sınırlı oluşu, İonia sanat merkezi ve okulları ile olan ilişkinin başlangıcını ve biçim gelişiminin takibini zorlaştırmaktadır. Bu konuda yapılabilen en erken karşılaştırma M.S. 1. yüzyıldan Side Vespasian Anıtı ile Ephesos Memmius Anıtı bezemeleridir ve bu tek örnekle bile çok güçlü bir etkileşimin var olduğu tespit edilmiş; İonia okulunun Pamphylia'nın sanat anlayışının oluşumunda çok önemli bir rol üstlendiği sonucuna varılmıştır³⁴⁷. Ancak bezemelerde görülen çeşitlilik ve serbestlik nedeniyle İonia'dan aldığı özellikleri kendi sanat anlayışı ile birleştiren bölgede, özgün bir sanat anlayışının var olduğu da belirtilmiştir³⁴⁸. Bu nedenle M. S. 2. yüzyıldan önce bölgede var olan sanat ve mimari anlayışının çözümlenmesinde hem Lyrbe hem de diğer kentlerin erken yapılarının birlikte değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

³⁴⁶Ayrıntılı bilgi için bkz.: Başaran 1990, 231-238; Can 2005, 89-106; Young 2003, 171-188.

³⁴⁷Söz konusu karşılaştırma ve geniş bilgi için bkz.: Başaran 1990, 236 vd.

³⁴⁸Başaran 1990, 236-238; Young 2003, 181-183.

Perge Peristylli Yapı I-II, Sillyon ve Aspendos Agoraları ve Meclis Yapıları, Perge ve Side şehir kapıları, Side Peristylli Ev ve Side Mausoleumu bölgenin tespit edilebilen en erken yapılarıdır ve bu yapılar önceden belirtildiği gibi bölgede aynı atölye ya da ustaların varlığına işaret eden benzer uygulamalara sahiptirler. Lyrbe Agorası'nda tespit edilen mimari uygulamalar ise kendi başına bile bu etkileşimin izlerini sunmaktadır. Örneğin 11 no'lu mekanda kullanılan dikdörtgen desteğe bağlı yarım İon sütunları, Magnesia Agorası propylon sütunları ile ilişkilendirilmektedir³⁴⁹. Aynı mekanın iki kapısında yer alan ve kapı sövelerinin ahşap ile kaplı olduğunu gösteren eşik taşları -kentte C2 Yapısı'nda da kullanılan- sık rastlanan bir uygulama değildir ve bu yöntemin Anadolu'daki diğer örneği Priene'de tespit edilmiştir. Benzer şekilde sık karşılaşılan bir uygulama olamayan çiçek şeklinde rozetlerle bezenmiş metop uygulaması Lyrbe dışında Anadolu'da Ephesos Tiyatrosu proskenionunda karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra S şeklinde konsollu geison özellikle Erken Roma Dönemi'ne tarihlenen Tiyatro proskenionu, Oktogon Yapısı ve Panayırdağ Anıtı gibi Ephesos yapılarında sık karşılaşılan bir uygulamadır. Memmius ve Panayırdağ Anıtları'nda bosajlı blokların kullanılması da bölgeler arasında mimari uygulamalar anlamında bir etkileşim olduğunun ipucunu ayrıca vermektedir. Ancak araştırmalarda da tespit edildiği üzere uygulamalardaki farklı işçilik ve biçem farklılığı nedeniyle her iki bölgede aynı sanatçıların çalışmış olduğunu savunmak zor görünmektedir. Örneğin stoda kullanılan bereket boynuzlu İon sütun başlıkları tipolojik olarak herhangi benzeri olmayan tekil örneklerdir. Her ne kadar Magnesia Agorası ve Ephesos Market Bazilikası'nda İon başlıklarının yan yüzlerinde benzer bir düşünce ile boğa başları kullanılmışsa da Lyrbe örneği hem form hem de uygulama açısından adı geçen örneklerle benzeşmemekte; bu haliyle özgün bir mimari yorum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre Pamphylia'da tespit edilebilen erken dönem yapılarında -şimdilik en erken Hellenistik Dönem'de- gözlemlenen mimari uygulamalar bölgede yerel bir atölyenin bulunduğunu ve bu atölyenin İonia -özellikle Ephesos- ile güçlü bir etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pamphyliyalı ustalar İonia'dan aldığı özellikleri birebir uygulamak yerine kendi yerel sanat anlayışı ile birleştirerek özgün bir sanat anlayışı ortaya koymuşlardır. Bir başka deyişle bölgeler arasında düşünce aynı ancak uygulayış biçimleri farklıdır. Genel olarak M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen mimari bezemelerle ortaya konduğu gibi erken dönemlerde bölgeler arasındaki bu etkileşim herhangi bir kesintiye uğramadan geç dönemlere kadar devam etmiştir. Söz konusu sürekliliğin varlığı, bezemelerin yanı sıra bölgede macellum gibi mimari yapıların olması ile de rahatlıkla algılanabilmektedir.

³⁴⁹Rumscheid 1994, 170 vd.

Günümüze çok iyi durumda gelen Lyrbe Agorası'ndaki mimari ve bezeksel uygulamalar ise tek başına bu etkileşimli sanatın en belirgin izlerini sunmaktadır. Söz konusu etkileşim konusunda daha net bilimsel verilerin ortaya konması, Pamphylia kentlerinde özellikle Hellenistik Dönem öncesi mimari uygulamaları açığa çıkaracak olan sistemli araştırma ve kazıların artması ile mümkün olacaktır.

Bugüne kadar yapılmış olan kazılar ve araştırmalar Lyrbe Agorası'nın yapım tarihinin belirlenmesinde kesin veriler ortaya koyamamıştır. Kazıyı gerçekleştiren araştırmacılar, agoranın Hellenistik Dönem etkilerini kabul etmektedir, ancak bazı mimari bezeme ve uygulamaların³⁵⁰ yanı sıra doğu portikte bulunan ve Bean-Mitford tarafından yayınlanmış olan yazıtın üzerindeki "Claudio..." kelimesine dayanarak yazıtın İmparator Claudius'un Pamphylia Eyaleti'ni, Galatia Eyaleti'nden ayırıp, Lykia-Pamphylia Eyaleti'ni kurduğu M. S. 43 yılından sonraya ait olduğunu belirterek iyi durumda korunmuş olan kalıntıların M. S. 1. yüzyılın ikinci yarısı ile 2. yüzyılın başlarına ait olduğunu belirtmektedirler³⁵¹. Ancak kazılar sırasında ele geçen buluntularla agoranın kesin olarak tarihlendirmesi oldukça zordur. Örneğin yukarıda adı geçen yazıtta dayanarak agoranın kesin olarak tarihlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü hem yazıtın nereden taşındığı ve hangi yapıya ait olduğu belirgin değildir, hem de eksik kısımları çok olduğu için tercümesi tartışmalıdır³⁵². Kazılar sırasında ele geçen ve genel olarak Hellenistik Dönem'den M.S. 7. yüzyıla kadar geniş bir tarih aralığına sahip seramik buluntuları da³⁵³ konu hakkında yardımcı olmamaktadır. Bu nedenle agora genelinde gözlemlenen mimari bezeme ve uygulamaların stil kritiği, şimdilik tarihlendirme için en güvenilir yöntemdir.

Buna göre *düzenli dörtgen planlı ve çok katlı agoralar* sınıfında yer alan yapının mimari açıdan çok güçlü bir Hellenistik etkiye sahip olduğu açıktır. Figürlü mozaikler, bosajlı bloklar, kalp sütunlar, aksial aralığa üç metop yerleştirilmesi, üç tamburdan oluşan ve yüzeysel olarak işlenmiş yirmi yiv bulunduran Dor sütunları ile Dor ve İon mimari elemanlarının birlikte kullanılması gibi uygulamalarla söz konusu Hellenistik etkiler rahatlıkla anlaşılabilir. Ancak bu Hellenistik özelliklerin yanı sıra agorada gözlemlenen bazı mimari uygulamalar yapım tarihi konusunda Erken Roma Dönemi'ni işaret etmektedir. Örneğin İon başlıklarında kullanılan İon kymationlarının biçemi bu konuda en önemli verilerden birini sunmaktadır. Doldurduğu sık dizimli çanaklara büyük oranda bağımlı olan ve

³⁵⁰ Eğimli bir arazi üzerine kurulan agoranın çok katlı oluşu, bosajlı blok ve Dor sütun başlıklarının kullanımı, aksial aralığa üç metop yerleştirilmesi ile agoranın şehrin bir ana caddesine teğet olarak planlanması söz konusu uygulamalardır. Agoranın tarihlendirilmesi konusunda ayrıca bkz.: İnan 1998, 36 vd.

³⁵¹ İnan 1998, 36 vd.

³⁵² Bean-Mitford 1965, 6; İnan 1998, 73 vd.

³⁵³ İnan 1998, 92-103 Çiz. 34-42.

onlardan ince bir oygu ile ayrılan yumurtalar, Roma İmparatorluğu'nun erken dönem özelliklerini göstermektedir. Lyrbe örneğindeki tek fark, çanak aralarında mızrak yerine ok uçlarının kullanılmasıdır ve bu uygulama ile Lyrbe örneği benzer Hellenistik örneklerden ayrılmaktadır. S profilli konsollu geisonlar, dikdörtgen destekli yarım sütunlar ve dolu yiv uygulamaları da bu tarihlendirmeyi destekler biçimdedir. Metoplarda kullanılan çiçek şeklinde rozetler ise bu konuda en önemli ip ucunu vermektedir. Anadolu'daki en erken örneği Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Ephesos Tiyatrosu proskenionunda karşımıza çıkan bu uygulama benzer şekilde sadece Lyrbe'de karşımıza çıkmaktadır. Uygulama açısından büyük benzerlik içerisinde olan ve iki kent arasında bir etkileşimin olduğunun ip uçlarını ayrıca veren bu durum aynı zamanda Lyrbe örneğinin Ephesos ile yakın bir tarihten olabileceğini de düşündürmektedir. Bu uygulamaların yanı sıra agora genelinde kemer ve tonoz sisteminden fazlaca yararlanılmış olması da agoranın yapım tarihini Hellenistik Dönem sonrasına götürmektedir. Örneğin birbirine paralel ve aralıklı yerleştirilmiş dört kemerden oluşan F Kapısı, Perge'de Yuvarlak Kuleleri birbirine bağlayan kemerli kapı ile işçilik olarak büyük bir benzerlik içerisinde ve Perge örneği Claudius Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

Tüm bu özellikler topluca değerlendirildiğinde –ve farklı zamanlarda gerçekleştirilen onarımlar ve küçük eklemeler göz ardı edildiğinde- tek bir inşa evresine sahip olduğu anlaşılan agorayı genel olarak Hellenistik Dönem'in gelenekselci özelliklerini içinde barındıran İmparatorluğun erken dönemlerine; **M. S. 1. yüzyılın ilk çeyreğine** tarihlemek mümkündür.

Şapel, 10 no'lu mekan, F Kapısı'nın kuzey duvarı, 9 ve 13 no'lu mekanlar, doğuda yer alan mekanların üst kat, arka ve yan duvarları, aynı bölümün en üst terasında yer alan ve olasılıkla işlik olarak kullanılmış olan mekanlar ile 1. ve 2. galeriyi birbirinden ayıran duvar üzerinde gözlemlenen benzer mimari detaylar agorada sonraki dönemlerde çeşitli ekleme ve onarımların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu uygulamaların ne zaman gerçekleştiğini kesin olarak belirleyebilmek zor olmakla birlikte şapel bu konuda yardımcı olmaktadır, çünkü adı geçen bölümlerde gözlemlenen benzer mimari detaylar, şapel ile onarım ve eklemelerin aynı zamanda gerçekleştirildiğinin ip uçlarını vermektedir. Buna göre agoranın kuzey portişini bozarak büyük olasılıkla 10 no'lu mekandan elde edilen mimari parçalar ile inşa edilmiş olan bu yapının, Hristiyanlığın önem kazanmaya başladığı bir dönemde yapılmış olması muhtemeldir. Agoranın çevresinde yer alan D, E ve H yapıları ile Mezarlık Kilisesi'nin varlığı da kentte önemli bir Hristiyan topluluğun yaşamış olduğunu kanıtlamaktadır³⁵⁴. Konu

³⁵⁴ Konu ile ilgili olarak bkz.: İnan 1998, 40-65.

ile bağlantılı olarak Side'de özellikle M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli Hristiyan topluluklarının yaşadığı; kentin M.S. 4. yüzyıl ile birlikte Hristiyan şehri görünümü aldığı da³⁵⁵ göz önüne alınacak olursa agorada onarım ve eklemelerin M.S. 4. ya da 5. yüzyıllarında gerçekleştirilmiş olabileceğini düşünmek mümkündür³⁵⁶.

Tüm bu tarihlendirme önerilerinin yanı sıra agorada yapım tarihinin belirlenmesi konusunda en zorlayıcı ve karışık bölüm C Kapısı'nın da yer aldığı güney bölümdür. 9 ve 13 no'lu mekanların varlığı ile bu bölümde M.S. 4. ya da 5. yüzyıllarda bazı ekleme ve onarımların gerçekleştirildiği belirgindir ancak özellikle C Kapısı'nın yapım tarihinin belirlenmesi zordur. Çünkü tonozlarla hareketlendirilmiş bir alt yapıya sahip olduğu kesin olan agoranın güney bölümde herhangi bir kazı çalışmasının yapılmamış olması agoranın güney duvarının nereye kadar devam ettiğini belirlemeyi zorlaştırmakta; böylece C Kapısı'nın agoranın ilk inşa evresinde mi yoksa sonraki bir tarihte mi eklendiği sorusunun yanıtını bulmayı engellemektedir. Güney portikonun sütun düzenini bozması nedeniyle agoraya sonradan eklenmiş olduğu düşünülen kapının malzeme ve duvar işçiliğinin diğer bölümlerle büyük benzerlik içerisinde olması ise ilk inşa evresine ait olduğunu düşündürmektedir ve eğer agoranın ilk inşa evresine ait ise söz konusu kapı en erken tetrapylon örneklerinden birini oluşturmaktadır. İleriki yıllarda gerçekleştirilecek kazı çalışmaları ile söz konusu bölümün hem alt hem üst yapısı ile C Kapısı'nın yapım tarihi hakkında daha geniş bilgiler elde edilebilecektir.

Bu bölüm dışında agoranın batı bölümünde 1. galerinin güneyindeki küçük bir alan ile 2. galeride herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. 2. galerinin yer aldığı bölümde pek çok blok ve mimari parça rahatlıkla algılanabilmektedir, ancak agoranın batıdaki en dış duvarını da oluşturan bu bölümün görünüşü ve mimari detaylarının algılanabilmesi için mutlaka kazı çalışması yapılmalıdır. Benzer şekilde olasılıkla geç dönemde işlik olarak kullanılmış olan mekanlara sahip doğu bölümün üst terasında da herhangi bir çalışma bugüne kadar gerçekleştirilmemiştir.

---

³⁵⁵ Mansel 1978, 15 vd.

³⁵⁶ İnan 1998, 37.

KAYNAKÇA KISALTMALARI

Antik Kaynakça

- Platon Platon's Protagoras (Çev. B. Jowett 2009).
 Vitruvius Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap (Çev. S. Güven 2005).

Modern Kaynakça

- Akarca 1972 A. Akarca, Şehir ve Savunması (1972).
 Abbasoğlu 1982 H. Abbasoğlu, Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları (Doçentlik Tezi, İstanbul 1982).
 Abbasoğlu 2000 H. Abbasoğlu, "Seleukeia (?) – Lyrbe Kenti Kurtarma Kazısı", bkz.: Oktay Belli (Ed.), Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (2000) 248-250.
 Abbasoğlu-Martini 1998 H. Abbasoğlu- W. Martini, "Perge Akropolisinde 1996 Yılında Yapılan Çalışmalar", KST 19-2, 1998, 93-105.
 Alanyalı 2011 H. S. Alanyalı, "Side 2010. Excavations at Side in 2010", ANMED 2011-9, 2011, 100-112.
 Alanyalı 2011 H. S. Alanyalı, "Side 2010", KST 33-2, 2011, 521-543.
 Alanyalı 2012 H. S. Alanyalı, "Side 2011 Yılı Çalışmaları", KST 34, 2012, 205-220.
 Alp 2013 A. O. Alp, "Burdur Arkeoloji Müzesinden İki Sütun Başlığı", bkz.: B. Hürmüzlü-M. Fırat- A. Gerçek (Ed.), I. Pisidia Araştırmaları Sempozyum Bildiri Kitabı (2013) 378-394.
 Alzinger 1974 W. Alzinger, Augusteische Architektur in Ephesos (1974).
 Anadolu 1965 M. Anadolu, "Alinda Karpuzlu", TAD XIV-1-2, 1965, 87-91.
 Anadolu 1992 M. U. Anadolu, "Batı Anadolu'da Bulunan Yiv (Oluk) Frizli Yapılar", Arkeoloji-Sanat Dergisi VI, 1992, 1-5.

- Aran 1971 B. Aran, Anadolu'da Roma Devri Mimarisi. Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma (1971).
- Arya 2002 D. A. Arya, The Goddess Fortuna in Imperial Rome: Cult, Art, Text (The University of Texas, Austin 2002).
- Atik 2002 S. Atik, Anadolu Macellumları. Pamphylia ve Pisidia Macellumları Işığında Bir Tipoloji Denemesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002).
- Atik 2003 S. Atik, "Anadolu Macellumları", AST 21-2, 2003, 45-54.
- Atik 2007 S. Atik, "The Commercial Buildings in Anatolia: Tetragonos Agora, Biothike Agora and Macellum", bkz.: B. Avunç (Ed.), Patronvs. Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı (2007) 55-60.
- Babbitt 1962 F. C. Babbitt, Plutarch's Moralia in Fifteen. Vol. II (1962).
- Başaran 1990 C. Başaran, "Mimari Bezemeler Işığında II. y. y. İonia ve Pamphylia'sı", TTK X -1, 1990, 231-238.
- Başgelen 1993 N. Başgelen, Çağlar Boyunca Anadolu'da Duvar (1993).
- Başgelen 2009 N. Başgelen, Antikçağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekanları ve Anadolu Gymnasiumları (2009).
- Bean-Mitford 1965 G. E. Bean-T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963. DenkschrWien 85 (1965).
- Bean-Mitford 1970 G. E. Bean T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia 1964-1968. DenkschrWien 102 (1970).
- Bean 1985 E. Bean, Kleinasien 2. Türkische Südküste von Antalya bis Alanya (1985).
- Bellido 1972-74 A. G. Bellido, "El Tetrapylon de Capera (Cáparra, Cáceres)." Archivo español de argueologia 45-47, 1972-74, 45-90.
- Bemmann 1994 G. K. Bemmann, Füllhörner in klassischer und hellenistischer Zeit (1994).

- Berns 1999 C. Berns, "Der Hellenistische Grabturm von Olba", *Olba II-I*, 1999, 111-129.
- Betz 1978 D. Betz, *Plutarch's Ethical Writings and Early Christian Literature* (1978).
- Bingöl 1997 O. Bingöl, *Malerei und Mosaik der Antike in der Türkei. Kulturgeschichte der antiken Welt 67* (1997).
- Blagg 1990 T. F. C. Blagg, "Column capitals with Elephant-Head Volutes at Petra", *Levant* 22, 1990, 131-137.
- Bohn 1889 R. Bohn, *Altertümer von Aegae* (1889).
- Bohtz 1981 C. H. Bohtz, *Das Demeter Heiligtum. Altertümer von Pergamon XIII* (1981).
- Bosch 1957 C. E. Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler. Antalya Bölgesinde Araştırmalar I* (1957).
- Boyer 1995 J. E. Boyer, *The Roman Tetraklion at Ancient Aphrodisias: An analysis, Documentation and Reconstruction Program* (University of Pennsylvania, Philadelphia 1995).
- Boyd 1978 T. D. Boyd, "The Arch and the Vault in Greek Architecture", *AJA* 82, 1978, 83-100.
- Börker 1983 C. Börker, *Festbankett und griechische Architektur. Xenia, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 4* (1983).
- Broneer 1954 O. Broneer, *The South Stoa and Its Roman Successors. Corinth I-IV* (1954).
- Bracke 1993 H. Bracke, "Pisidia in Hellenistic Times (334-25 BC)", bkz.: M. Waelkens (Ed.), *Sagalassos I. First General Report on Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)*. *ActaALovMono5* (1993) 15-28.
- Bulgurlu 1999 S. Bulgurlu, *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999).

- Cáceres 2006 E. Cerrillo Martín de Cáceres, "El tetrapylon de cáparra visión histórico y gráfica." *Zephyrus* 59, 2006, 305-316.
- Can 2005 B. Can, "Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu", *Adalya VIII*, 2005, 89-119.
- Carpenter 1970 J. R. Carpenter, *The Propylon in Greek and Hellenistic Architecture* (1970).
- Chamonard 1924 J. Chamonard, *Le Quartier du théâtre. III. Construction et technigue. Délos VIII* (1924).
- Chéhab 1983 M. H. Chéhab, *Fouilles de Tyr. La Nécropole I L'arc de Triomphe. BMusBeyrouth XXXIII* (1983).
- Clarke v.d. 1902 J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered During the Excavations of 1881-1882-1883* (1902).
- Conze v.d. 1912 A. Conze - O. Berlet - A. Philippson - C. Schuchhardt - F. Gräber, *Stadt und Landschaft. AvP I-II* (1912)
- Coulton 1966 J. J. Coulton, "The Treatment of Re-Entrant Angles", *BSA* 61, 1966, 132-146.
- Coulton 1976 J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa* (1976).
- Coulton 1977 J. J. Coulton, *Ancient Greek Architects at Work. Problems of Structure and Design* (1977).
- Coulton 1986 J. J. Coulton, "Oinoanda: The Agora", *AnatSt* 36, 1986, 61-90.
- Çevik v.d. 2005 N. Çevik - B. Varkıvaç - E. Akyürek (Ed.), *Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası/Its History, Archaeology and Natural Environment. ADALYA Ekyayın Dizisi 1 / Supplementary Series 1* (2005).
- Darga 1983 M. Darga, "Seleukeia Grekçe-Sidece Çift Dilli (Bilinguis) Yazıtı", *AnadoluAraş IX*, 1983, 401-410.

- Dinsmoor 1975 W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece. An Account of Its Historic Development* (1975).
- Doerpfeld 1902 W. Doerpfeld, "Die 1900-1901 in Pergamon gefundenen Bauwerke", *AM* 27, 1902, 16-26.
- Donderer 1989 M. Donderer, *Die Mosaizisten der Antike und ihre wirtschaftliche und soziale Stellung* (1989).
- Doruk 1988 S. Doruk, "Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı", *Belleten* 201, 1987, 1117-1137.
- Dunbabin 1999 K. M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World* (1999).
- Eichler 1971 F. Eichler, *Das Monument des C. Memmius. FiE VII* (1971).
- Elderkin 1935 G.W. Elderkin, "Two Mosaics Representing the Seven Wise Men", *AJA* 39, 1935, 92-111.
- Erön 2007 A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler* (Yayınlanmamış YL Tezi, Aydın 2007).
- Erim 1990 K. T. Erim, "Recent work at Aphrodisias 1986-1988", bkz.: C. Rouechè- K. T. Erim (Ed.), *Aphrodisias Papers. Recent work on architecture and sculpture. JRA Suppl. I* (1990) 9-36.
- Ersoy 1998 A. Ersoy, *Batı Anadolu Hellenistik Dönem Stoaları Işığında Metropolis Stoası* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998).
- Fowler-Stillwell 1932 H. N. Fowler- R. Stillwell, *Introduction, Topography, Architecture. Corinth I-I* (1932).
- Ginouvès 1992 R. Ginouvès, *Dictionnaire Méthodique de L'architecture Greque et Romaine II* (1992).
- Gneisz 1990 D. Gneisz, *Das antike Rathaus. Das griechische Bouleuterion und die frührömische Curia* (1990).

- Hanfmann 1951 G. M. A. Hanfmann, Socrates and Christ. *Harvard Studies in Classical Philology* 60 (1951) 205-233.
- Harrison 1965 E. B. Harrison, *Archaic and Archaistic Sculpture*. *Agora XI* (1965).
- Hederbey-Wilhelm 1896 R. Hederbey - A. Wilhelm, "Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892". *DenkschrWien* 44 (1896).
- Herzfeld 1943 E. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture: II", *Ars Islamica* 10, 1943, 13-70.
- Hoepfner 1976 W. Hoepfner, *Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten*. *Kerameikos X* (1976).
- Hoepfner- Schwandner 1986 W. Hoepfner - E. L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland* (1986).
- Hoepfner 2002 W. Hoepfner, "Eine Ausstellung mit nachgebauten griechischen Bibliotheksmöbeln", bkz.: W. Hoepfner (Ed.), *Antike Bibliotheken* (2002) 5-8.
- Höricht 1986 L. A. S. Höricht, *Il Volto Dei Filosofi Antichi* (1986).
- Humann 1904 C. Humann, *Magnesia am Maeander*. Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre 1891-1893 (1904).
- Işın 1998 G. Işın, "The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos", *Adalya III*, 1998, 111-127.
- İdil 1999 V. İdil, *Nysa ve Akharaka* (1999).
- İnan 1993 J. İnan, "Neue Forschungen zum Sebasteion von Boubon", bkz.: *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums 1990* (1993), 213 vdd.
- İnan 1994 J. İnan, *Boubon Sebasteionu ve Heykelleri Üzerine Son Araştırmalar* (1994).

- İnan 1998 J. İnan, Toroslarda Bir Antik Kent - Eine antike Stadt im Taurusgebirge LYRBE ? - SELEUKEIA ? (1998).
- Joyce 1980 H. Joyce, "A mosaic from Gerasa in Orange, Texas and Berlin", RM 87, 1980, 307-326.
- Kader 1966 I. Kader, "Romanisierende Tendenzen in der früh kaiserzeitlichen Architektur des syrischen Raums im Spiegel der Bogenmonumente. Dargestellt am Tetrapylon von Latakia", bkz.: B. Funck (Ed.), Hellenismus: Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters: Akten des Internationalen Hellenismus-Kolloquiums, 9. - 14. März 1994 in Berlin (1966) 255-268.
- Karaosmanoğlu 1996 M. Karaosmanoğlu, Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Yumurta Dizisi (1996).
- Khouri 1986 R. Khouri, Jerash. A Frontiers city of the Roman East (1986).
- Kleiner 1968 G. Kleiner, Die Ruinen von Milet (1968).
- Koch 2007 G. Koch, Erken Hristiyan Sanatı (2007).
- Koenigs 1993 W. Koenigs, "Planung und Ausbau der Agora von Priene", IstMitt 43, 1993, 381-396.
- Korkut-Grosche 2007 T. Korkut- G. Grosche, Das Boluleuterion von Patara. Versammlungsgebäude des Lykischen Bundes. Patara II. 1 (2007).
- Kökdemir 2009 G. Kökdemir, Menderes Magnesiası Propylonu (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009).
- Köse 2005 V. Köse, "The Origin and Development of Market Buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor", bkz: S. Mitchell- C. Katsari (Ed.), Patterns in the Economy of Roman Asia Minor (2005) 139-166.

- Köse 2011 V. Köse, "Aspendos Yüzey Araştırması", ANMED 2011-9, 2011, 142-148.
- Köster 2004 R. Köster, Die Bauornamentik von Milet. Die Bauornamentik der frühen und mittleren Kaiserzeit. Milet VII (2004).
- Kienlin 2004 A. von Kienlin, Die Agora von Priene (2004).
- Kidd 2003 B. Kidd, The Doric Revival Under The Attalids of Pergamon (2003).
- Knackfuss 1908 H. Knackfuss, Das Rathaus von Milet (1908).
- Knell 1980 H. Knell, Grundzüge der griechischen Architektur (1980).
- Krischen 1941 F. Krischen, Antike Rathäuser (1941).
- Küpper-Böhm 1996 A. Küpper-Böhm, Die römischen Bogenmonumente der Gallia Narbonensis in ihrem urbanen Kontext. KSARP 3 (1996).
- Küpper 1999 M. Küpper, "Silyon, Bericht über die Arbeiten 1996", AST 16-2, 1999, 475-496.
- Lanckoroński 1890 K. Lanckoroński, Pamphylia ve Pisidia Kentleri I. Pamphylia (1890) (Çev. S. Bulgurlu 2005).
- Lanckoroński 1892 K. Lanckoroński, Städte Pamphyliens und Pisidiens II. Pisidien (1892).
- Lauter 1970 H. Lauter, "Die Hellenistische Agora von Aspendos", BJB 170, 1970, 77-101.
- Lauter 1986 H. Lauter, Die Architektur des Hellenismus (1986).
- Machatschek -Schwarz 1981 A. Machatschek - M. Schwarz, Bauforschungen in Selge (1981).
- Mansel 1956 A. M. Mansel - G. Bean - J. İnan, Side Agorası ve Civarındaki Binalar (1956).

- Mansel 1958 A. M. Mansel, "Ein Basaltkessel aus Side", *Anadolu (Anatolia)* 11, 1958, 1-13.
- Mansel 1968 A. M. Mansel, "Side'nin Doğu Şehir Kapısı. 1966 Kazısına Dair Ön Rapor." *Belleten XXXII*, 1968, 127-138.
- Mansel 1970 A. M. Mansel, "1970 Yılı Perge Kazısına Dair Ön Rapor", *TAD* 19-2, 1970, 169-184.
- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları* (1978).
- Martini 2003 W. Martini, "Topographie und Architektur", bkz.: H. Abbasoğlu-W. Martini (Ed.), *Die Akropolis von Perge: Survey und Sondagen 1994-1997 Band 1* (2003) 11-78.
- Mercklin 1953/54 E. von Mercklin, "Antike Stierkapitelle", *RM* 60/61, 1953/54, 184-199.
- Mercklin 1962 E. von Mercklin, *Antike Figuralkapitelle* (1962).
- Mert 1993 İ. H. Mert, *Anadolu Gymnasiumları ve Stratonikeia Gymnasiumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara 1993).
- Mitchell 1998-1999 S. Mitchell, "Archaeology in Asia Minor 1990-98", *ARepLond* 45, 1998-1999, 125-192.
- Mühlenbrock 2003 J. Mühlenbrock, *Tetrapylon. Zur Geschichte des viertorigen Bogenmonumentes in der römischen Architektur* (2003).
- Naumann 1998 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* (1998).
- Nolle 1986 J. Nolle, "Pamphyliche Studien", *CHIRON* 16, 1986, 199-212.
- Nolle 1988 J. Nolle, "Forschungen in Selge und Ostpamphylien", *AST VI*, 1988, 257-259.
- Norman 2000 A. F. Norman, *Antioch as a Centre of Hellenistic Culture as Observed by Libanus* (2000).

- Orlandos 1934 A. C. Orlandos, "La Fontaine de Sicyone", AJA 38, 1934, 153-157.
- Özdizbay 2008a A. Özdizbay, Perge'nin M. S. 1. - 2. Yüzyıllardaki Gelişimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008).
- Özdizbay 2008b A. Özdizbay, "Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel Bir Değerlendirme", bkz.: İ. Delemen - S. Ç. Kepçe - A. Özdizbay - Ö. Turak (Ed.), Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı (2008) 839-871.
- Özhanlı 2007 M. Özhanlı, "Side'de Bulunan Bir Yeni Hitit Eserinin Düşündürdükleri", Adalya X, 2007, 17-30.
- Özkaya v.d. 1999 V. Özkaya - O. San - G. Barın, "Alinda (Karpuzlu)", AST XVI-II, 1999, 229-323.
- Özyiğit 1990 Ö. Özyiğit, "Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları", X. TTK, 1990, 303-326.
- Parlasca 1959 K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland (1959).
- Bindokat 2005 A. Peschlow Bindokat, Herakleia. Şehir ve Çevresi (2005).
- Praschniker 1979 C. Praschniker- M. Theuer, Das Mausoleum von Belevi. FiE VI (1979).
- Radt 1989 W. Radt, "Ungewöhnliche Kapitelle von der Unteren Agora in Pergamon", IstMitt 39, 455-462.
- Radt 1999 W. Radt, Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole (1999).
- Ratzka 1990 T. Ratzka, "Atrium und Licht", bkz.: W. D. Heilmeyer - W. Hoepfner (Ed.), Licht und Architektur (1990) 95-106.
- Reber 1980 K. Reber, Die klassischen und hellenistischen Wohnhäuser im Westquartier. Eretria. Ausgrabungen und Forschungen X (1980).

- Richter 1967 G. M. A. Richter, *A Handbook of Greek Art* (1967).
- Richter 1984 G. M. A. Richter, *The Portraits of the Greeks* (1984).
- Robertson 1969 D. S. Robertson, *Greek and Roman Architecture* (1969).
- Roos 1985 P. Roos, *Survey of Rock-Cut Chamber-Tombs in Caria 1. South-Eastern Caria and the Lyco-Carian Borderland. SIMA LXXII-1* (1985).
- Roos 2006 P. Roos, *Survey of Rock-Cut Chamber-Tombs in Caria 2. Central Caria. SIMA LXXII-2* (2006).
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus* (1994).
- Schazmann 1923 P. Schazmann, *Das Gymnasion. Der Tempelbezirk der Hera Basileia. AvP VI* (1923).
- Schefold 1997 K. Schefold, *Die Bildnisse der Antiken Dichter, Redner und Denker* (1997).
- Scherrer-Trinkl 2006 P. Scherrer- E. Trinkl, *Die Tetragonos Agora in Ephesos. FiE XIII-2* (2006).
- Schrammen 1906 J. Schrammen, *Der Grosze Altar, Der Obere Markt. AvP III-I* (1906) .
- Scranton 1941 R. L. Scranton, *Greek Walls* (1941).
- Segal 1997 A. Segal, *From Function to Monument. Urban Landscapes of Roman Palestine, Syria and Provincia Arabia* (1997).
- Seiler 1986 F. Seiler, *Die Griechische Tholos* (1986).
- Smith-Ratte 1997 R. R. R. Smith - C. Ratte, "Archaeological Research at Aprodiasias in Caria, 1995", *AJA* 101, 1997, 1-22.
- Söğüt 2005 B. Söğüt, "Hierapolis Arkeoloji Müzesi Bahçesinde ve Güney Roma Hamamı'nda Bulunan İonik Mimari Elemanlar ile İlgili Bir Değerlendirme", *Anadolu* 28, 2005, 91-106.

- Strocka 1977 V. M. Strocka, Die Wandmalerei Der Hanghauser In Ephesos. FiE VIII/1 (1977).
- Strong 1963 D. E. Strong, "Some Observations on Early Roman Corinthian", JHS 53,1963, 73-84.
- Stupperich 1982 R. Stupperich, "Das Statuenprogramm in den Zeuxippos-Thermen", IstMitt 32, 1982, 210-235.
- Şahin 1988 S. Şahin, "Pamphylia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları", AST VI, 1988, 253-254.
- Squarciapino 1966 M. F. Squarciapino, Leptis Magna (1966).
- Şimşek 1997 C. Şimşek, "IV. Dönem Hiarapolis Roma Hamamı Kazısı", VII. MKKS, 1997, 1-27.
- Thür 1989 H. Thür, Das Hadrianstor in Ephesos. FiE XI-1(1989).
- Thompson 1954 H. A. Thompson, "The Agora at Athens and the Greek Market Place", The Journal of the Society of Architectural Historians 13, 1954, 9-14.
- Thompson-Wycherley 1972 H. A. Thompson - R. E. Wycherley, The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center. Agora 14 (1972).
- Thompson 1992 H. A. Thompson, The Stoa of Attalos II in Athens. Excavation of the Athenian Agora Picture Book 2 (1992).
- Thorpe 2002 M. Thorpe, Roma Mimarlığı (2002).
- Tülek 1998 F. Tülek, Efsunsu Orpheus. Orpheus, The Magician. The Transition of orpheus theme from Paganism to Christianity in late Roman-Early byzantine Mosaics (1998).
- Vallois 1912 R. Vallois, " Attiques déliens". Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 56-2, 1912, 105-115.

- Vandeput-Köse 2004 L. Vandeput - V. Köse, “ Pisidya Yüzey Araştırması: 2002 Pednelissos Sezonu”, AST 21, 2004, 350-360.
- Varkıvanç 1999 B. Varkıvanç, "Das Tumulusgrab von Kuştur bei Ephesos", Lykia 3, 1999, 102-114.
- Varkıvanç 2007 B. Varkıvanç, “Zum Fenster des sog. hellenistischen Baues in Sillyon”, Adalya X, 2007, 49-61.
- Varkıvanç 2008 B. Varkıvanç, "Kaunos Tiyatrosu'nda Deneysel Arkeoloji: Kuzeydoğu Tonozu Kapısı", bkz.: B. Can- M. Işıklı (Ed.), Doğudan Yükselen Işık - Arkeoloji Yazıları. Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı (2008) 109-121.
- Varkıvanç 2009 B. Varkıvanç, “Antalya Kaleiçi'nde Taş Mimarideki Sürekliliğe İlişkin Bir Gözlem”, Adalya XII, 2009, 389-401.
- Wannagat 1999 D. Wannagat, "Zur Säulenordnung des Zeustempels von Olba-Diokaisareia", Olba II-II, 1999, 355-368.
- Ward-Perkins 1993 J. B. Ward-Perkins, The Severan Buildings of Lepcis Magna. An Architectural Survey (1993).
- Warwick 1999 B. Warwick, Rome in the East: The Transformation of an Empire (1999).
- Webb 1992 P. A. Webb, Hellenistic Architectural Sculpture. Figural Motifs in Western Anatolia and The Aegean Islands (1996).
- Wiegand-Schrader 1904 T. Wiegand - H. Schrader, Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in der Jahren 1895-1898 (1904).
- Wycherley 1942 R. E. Wycherley, “The Ionian Agora”, JHS 62, 1942, 21-32.
- Wycherley 1993 R. E. Wycherley, Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu? (1993).

- Yıldız 2003 N. Yıldız, Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri (2003) .
- Young 2003 S. Young, "Pamphylian Architectural Decoration in the Second Century AD: Purely Derivative or an Independent Tradition?", Adalya VI, 2003, 171-188.

RESİMLER ve ÇİZİMLER

Res. 1 (Google Earth)

Çiz. 1 (İnan 1998, Çiz. 3)

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

Res. 6

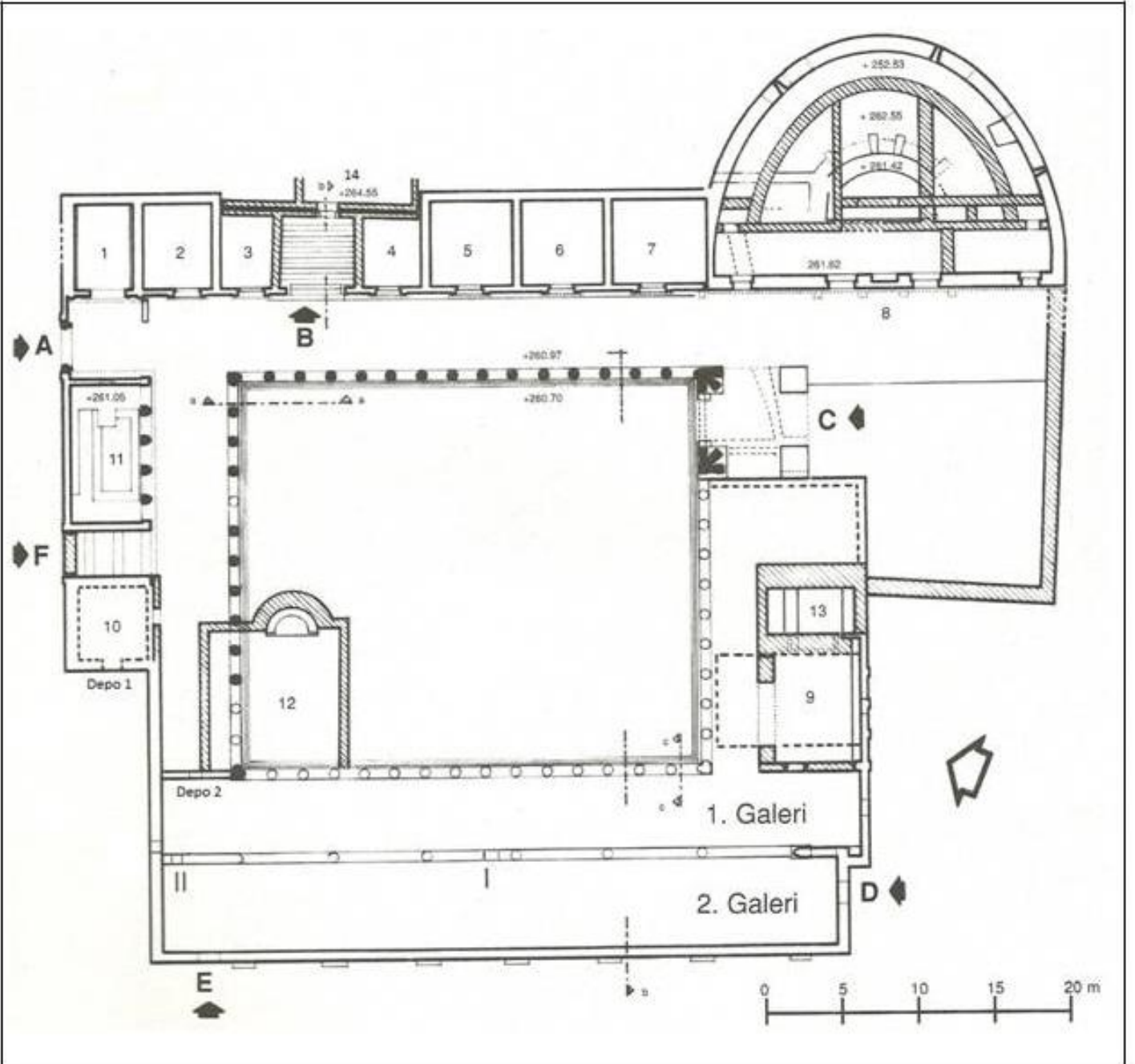

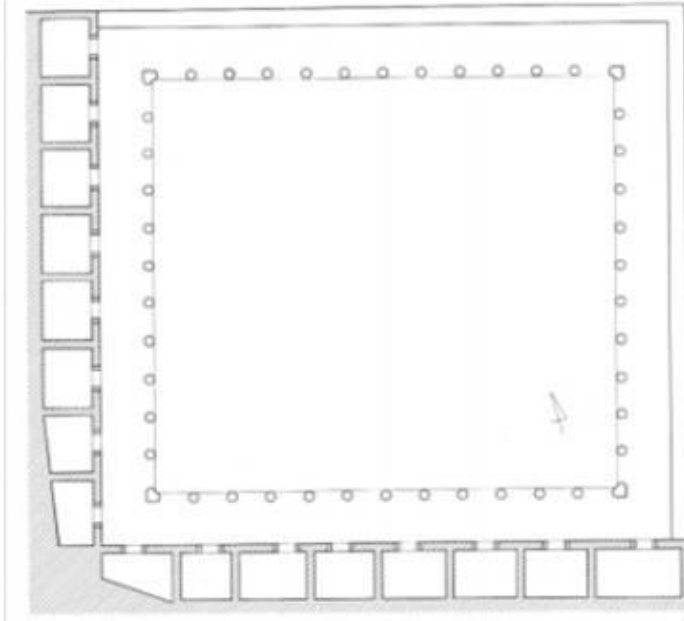
Res. 7

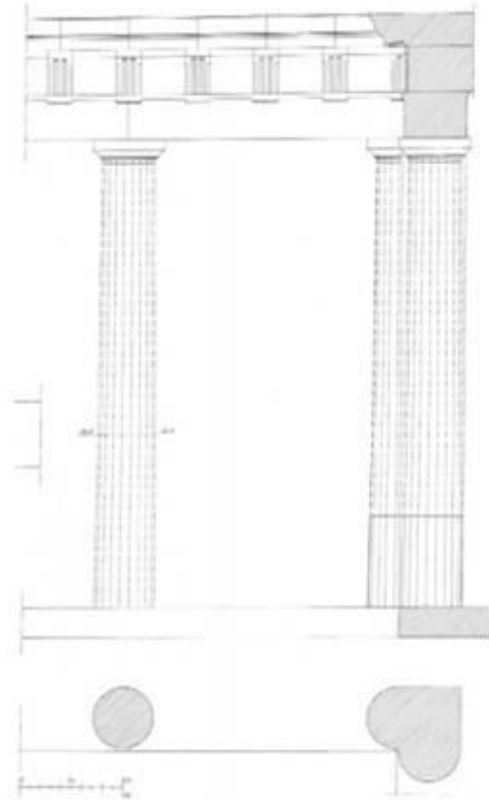
Res. 8

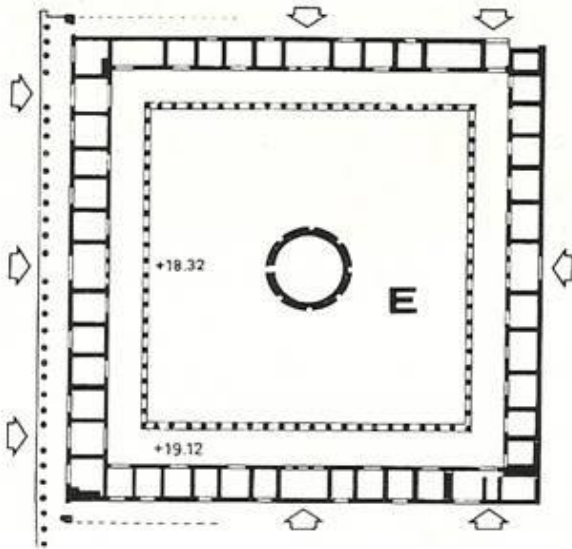
Çiz. 2 (İnan 1998, Çiz. 5)

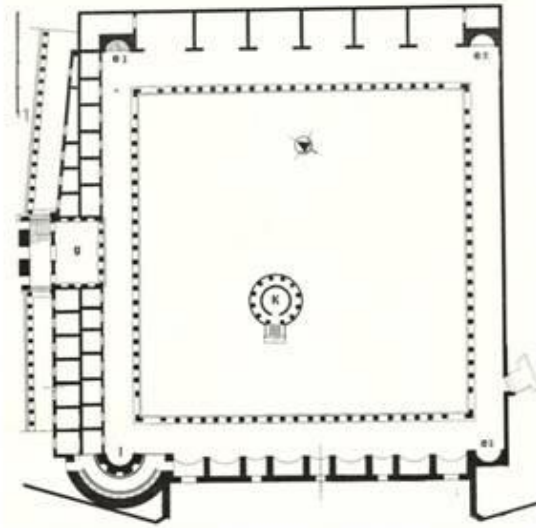
Çiz. 3 (Abbasoğlu-Martini 1998, Abb. 55)

Çiz. 4 (Abbasoğlu-Martini 1998, Abb. 56)

Çiz. 5 (Özülizbay 2008A, Lev. 14 Plan 4)

Çiz. 6 (Mansel 1978, Res. 162)

Res. 9

Res. 10

Res. 11

Res. 12

Res. 13

Res. 14

Res. 15

Res. 16

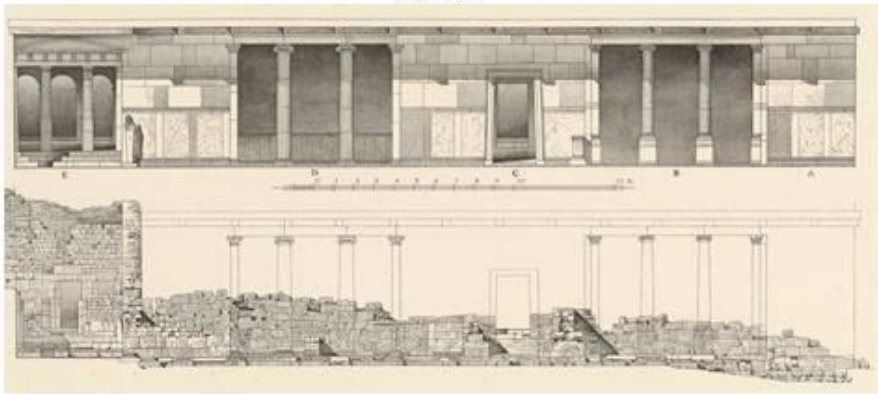
Res. 17

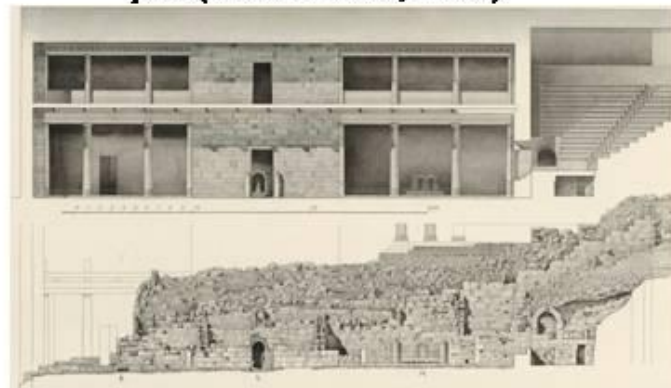
Res. 18

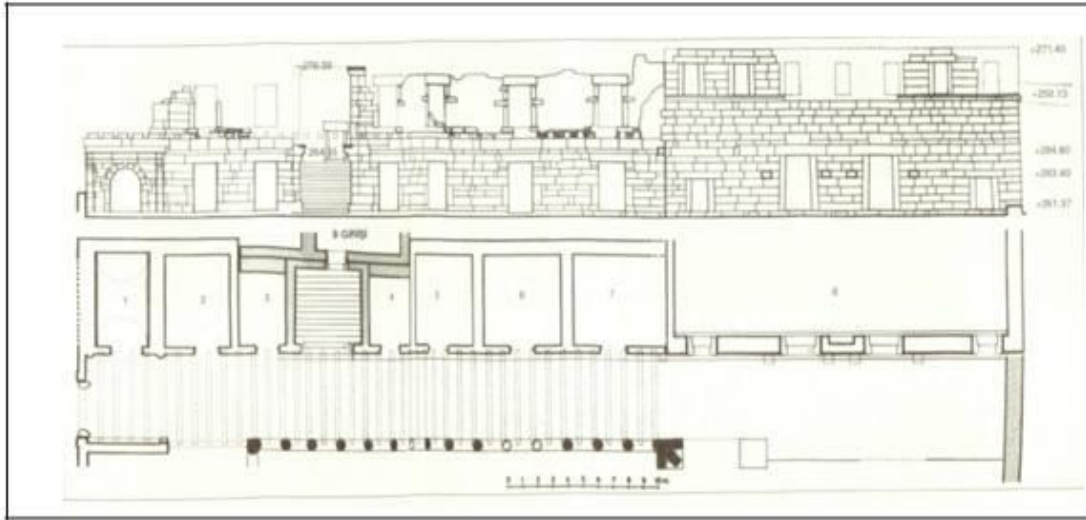
Res. 19

Çiz. 7 (Schazmann 1923, Taf. 16)

Çiz. 8 (Schazmann 1923, Taf. 17)

Çiz. 9 (inan 1998, Çiz. 13)

Res. 20

Res. 21

Res. 22

Res. 23

Res. 24

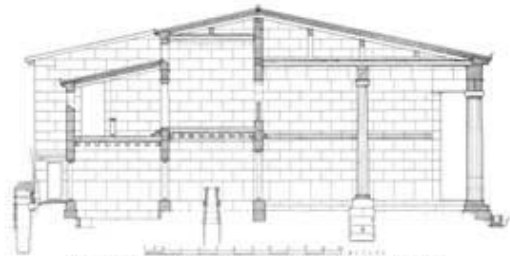
Res. 25

Res. 26

Res. 27 (Bean-Mitford 1965, Pl. 4)

Çiz. 10 (Brouner 1954, Pl. 14-b)

Res. 28 (Thompson 1992, Res. 5)

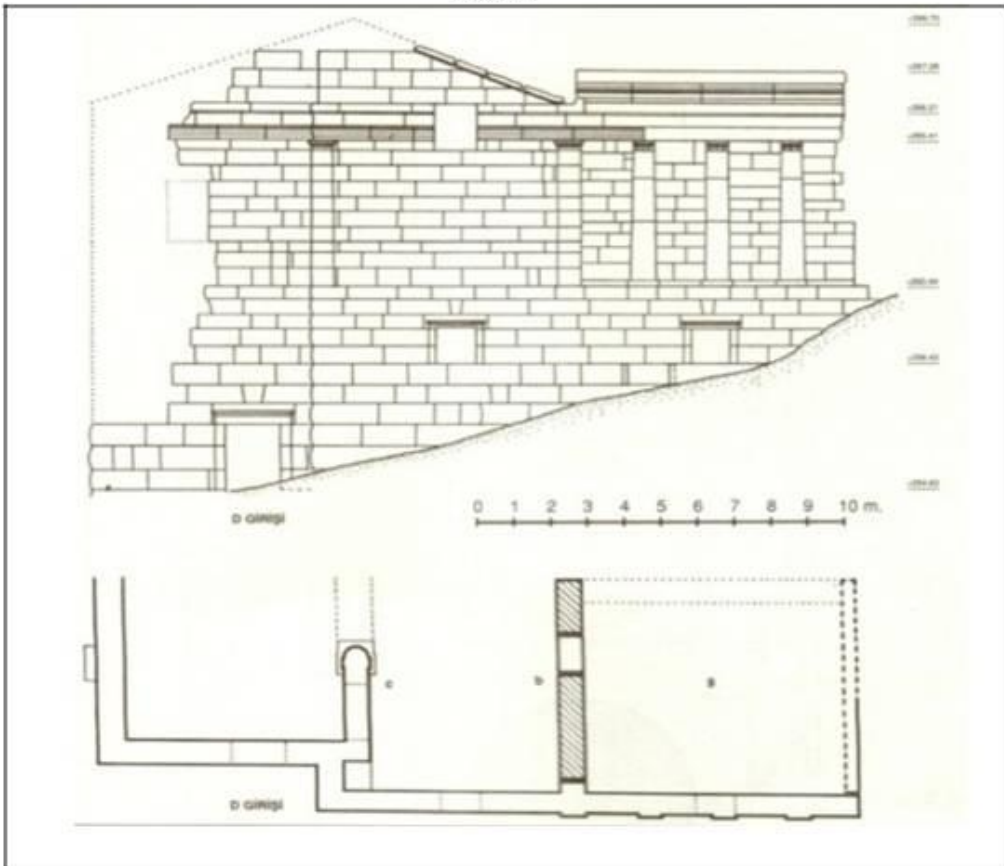
Res. 29

Res. 30

Res. 31

Çiz. 11 (İnan 1998, Çiz. 6)

Res. 32

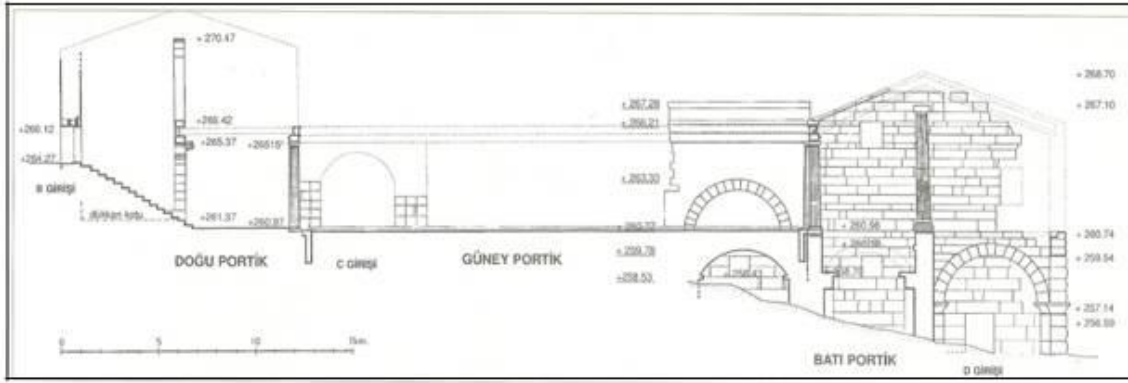
Res. 33

Res. 34

Res. 35

Çiz. 12 (İnan 1998, Çiz. 8)

Res. 36

Res. 37

Res. 38

Res. 39

Res. 40

Res. 41

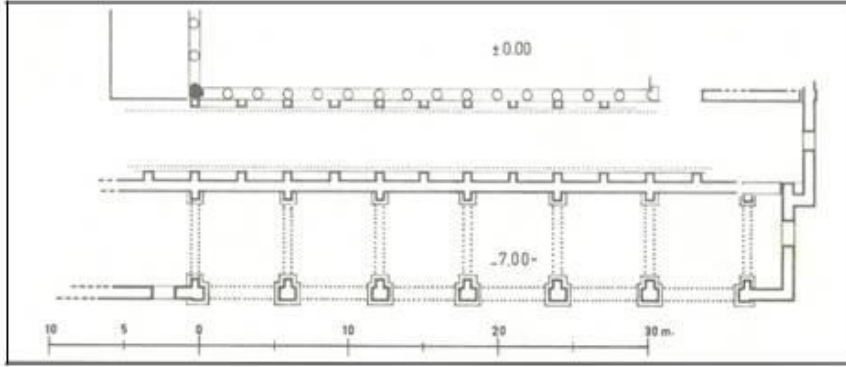
Res. 42

Res. 43

Res. 44

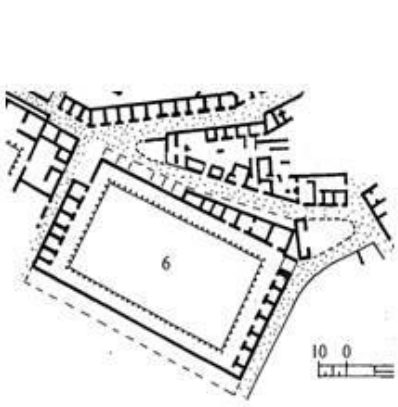
Çiz. 13 (İnan 1998, Çiz. 8)

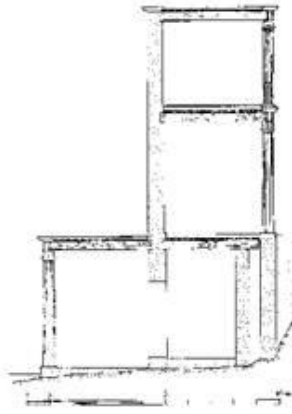
Res. 45

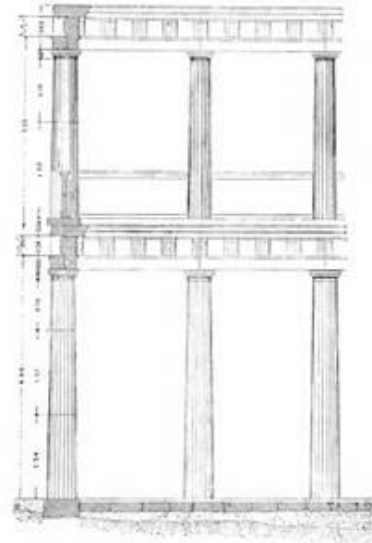
Res. 46

Çiz. 14 (Coulton 1976, Fig. 101)

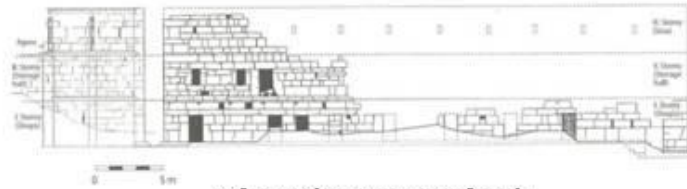
Çiz. 15 (Coulton 1976, Fig. 14)

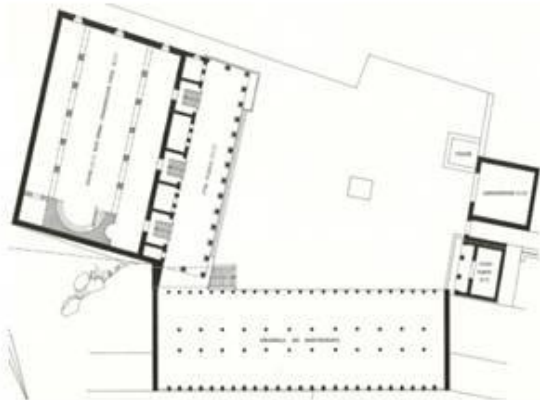
Çiz. 16 (Doerpfeld 1902, Fig. 2)

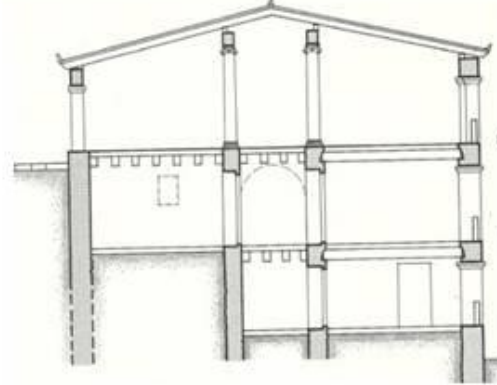
Çiz. 17 (Köse 2005, Fig. 1)

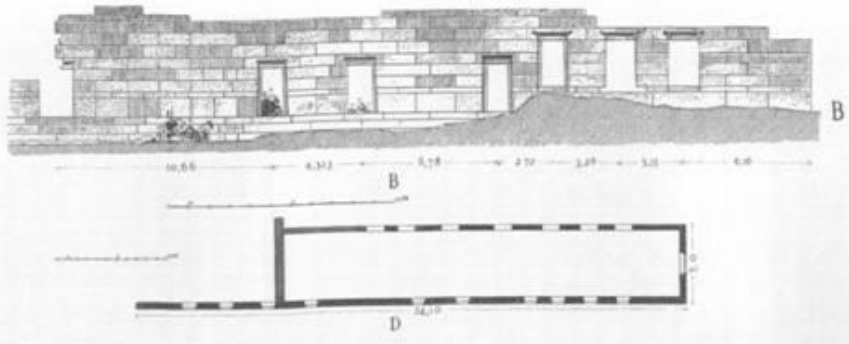
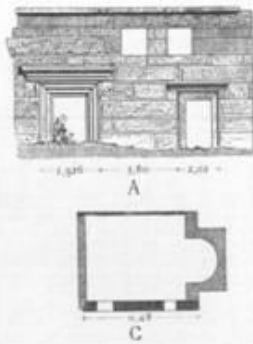
Çiz. 18 (Köse 2005, Fig. 2)

Çiz. 19 (Machatschek-Schwarz 1981, Taf. 4)

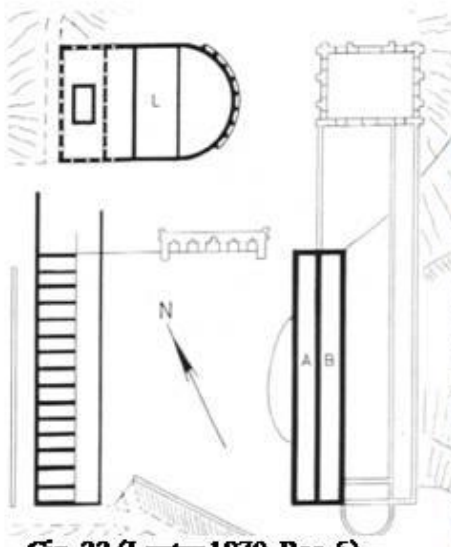
Çiz. 20 (Machatschek-Schwarz 1981, Taf. 8-1)

Çiz. 21 (Lanckoronski 1892, Fig. 58, 59)

Res. 47

Çiz. 22 (Lauter 1970, Res. 5)

Res. 48

Res. 49

Res. 50

Res. 51

Res. 52

Res. 53

Res. 54

Res. 55

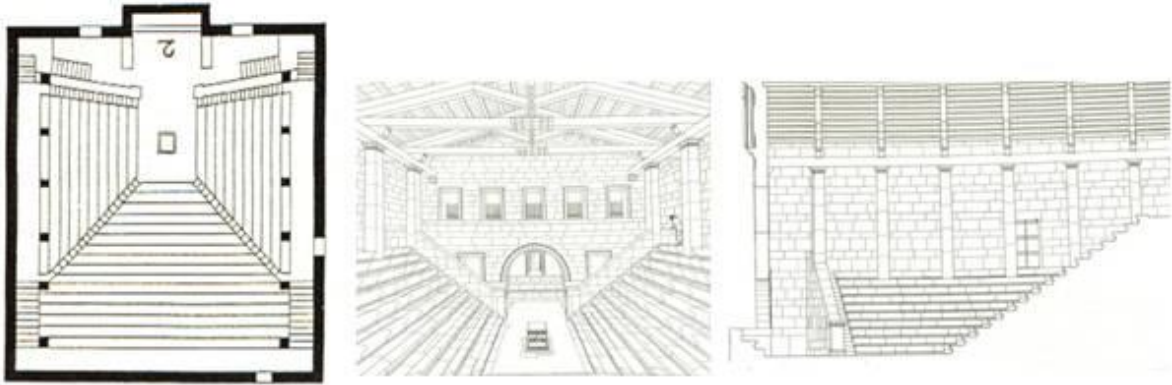
Res. 56

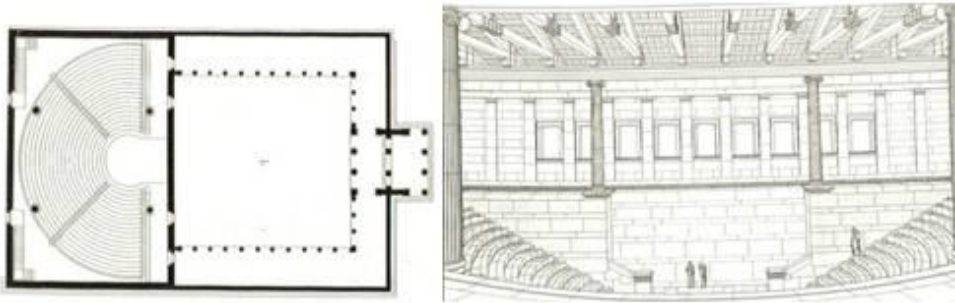
Res. 57

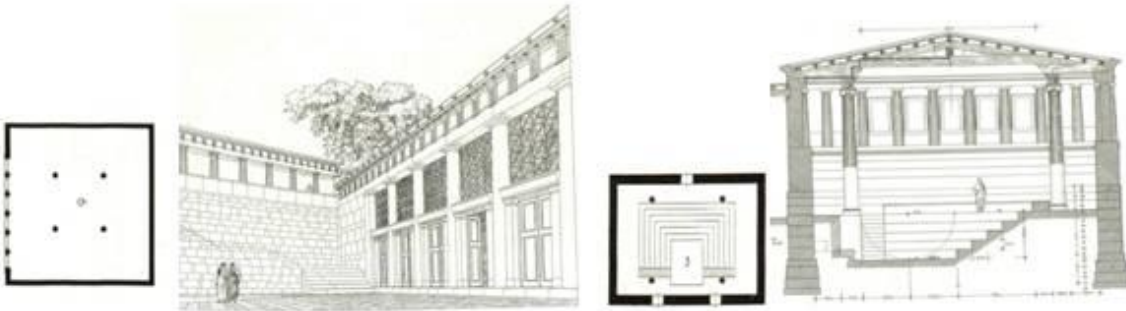
Res. 58

Çiz. 23 (Krischen 1941, Taf 15, 18, 25-2)

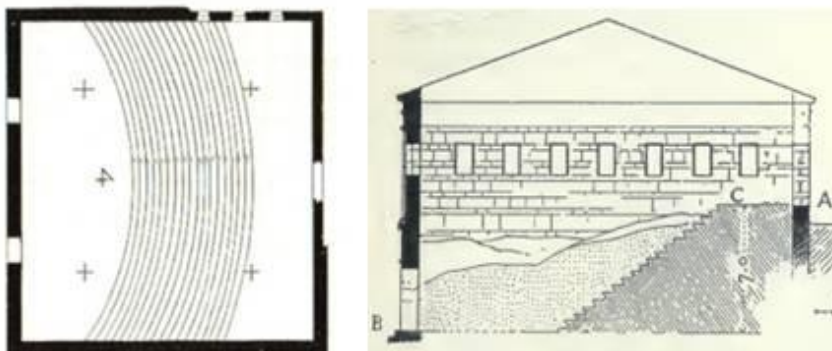

Çiz. 24 (Krischen 1941, Taf 25-1, 5)

Çiz. 25 (Krischen 1941, Taf 22, 25-6)

Çiz. 26 (Krischen 1941, Taf 25-3, 29)

Çiz. 27 (Lanckoronski 1892, Fig. 58, 59)

Res. 59

Res. 60

Res. 61

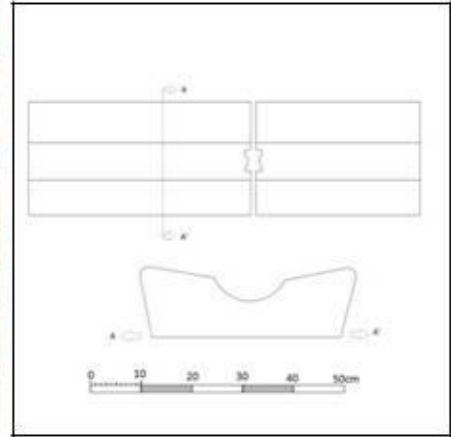
Res. 62

Res. 63

Res. 64

Çiz. 28 (N. Yıldırım-E. Can)

Res. 65

Res. 66

Res. 67

Res. 68 (Mansel 1970, Res. 12)

Res. 69 (Mansel 1978, Res. 186)

Res. 70

Res. 71

Res. 72

Res. 73

Res. 74

Res. 75

Res. 76

Res. 77

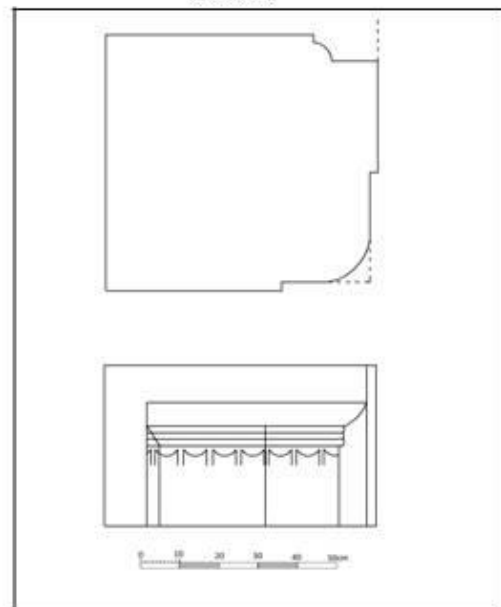
Res. 78

Res. 79

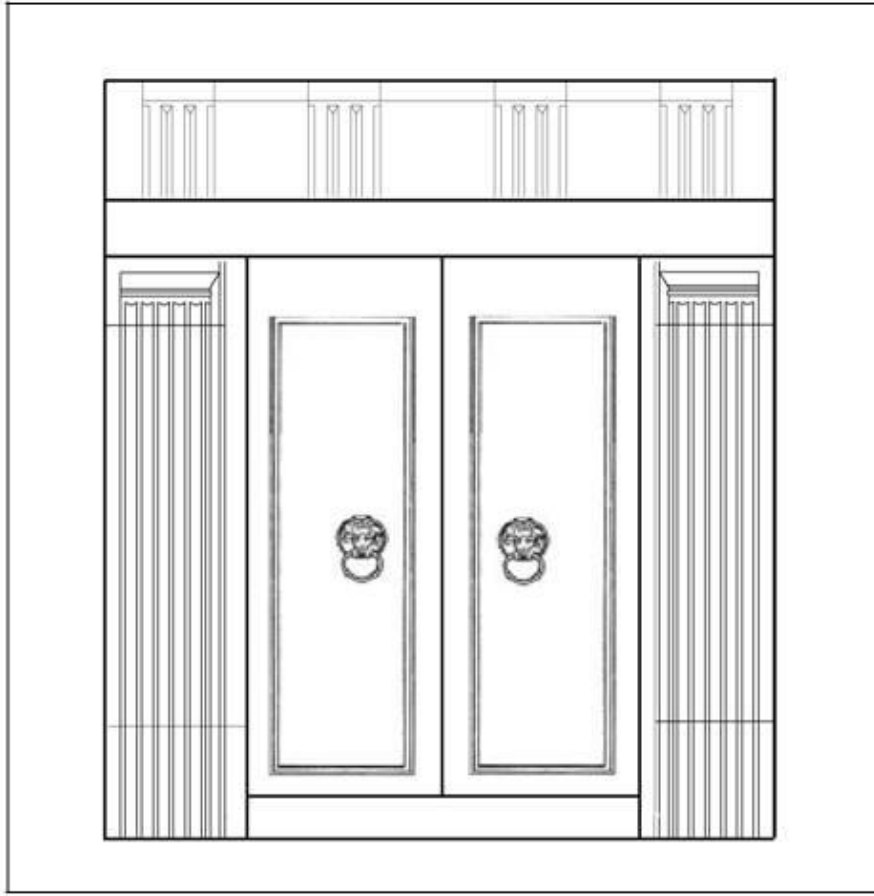

Res. 80

Çiz. 29 (N. Yıldırım-E. Can)

Çiz. 30 (N. Yıldırım-Emrullah Can)

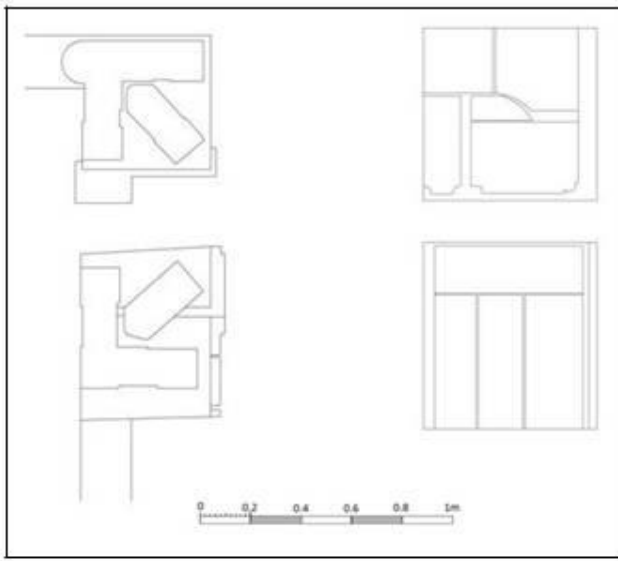
Res. 81

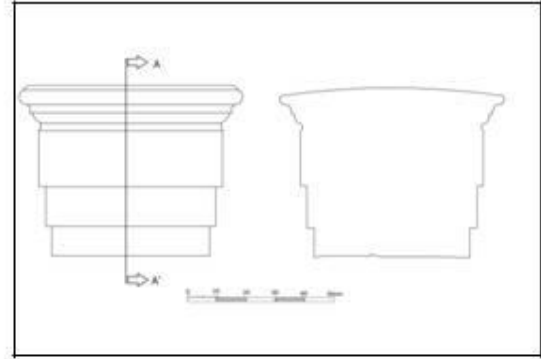
Res. 82

Res. 83

Çiz. 31 (N. Yıldırım-E. Can)

Çiz. 32 (N. Yıldırım-E. Can)

Res.84

Res.85

Res. 86

Res. 87

Res. 88

Res. 89

Res. 90

Res. 91

Res. 92

Res. 93

Res. 94

Res. 95

Res. 96

Res. 97

Res. 98

Res. 99

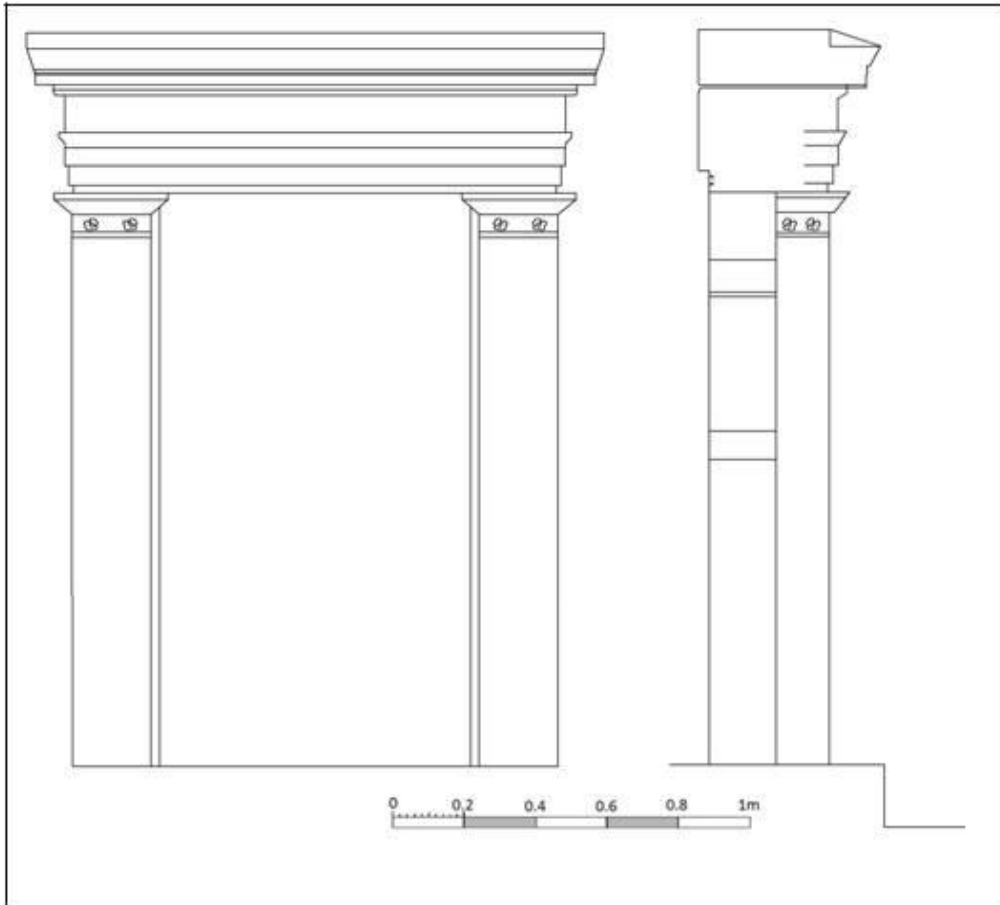
Res. 100

Res. 101

Res. 102

Çiz. 33 (N. Yıldırım-E. Can)

Res. 103

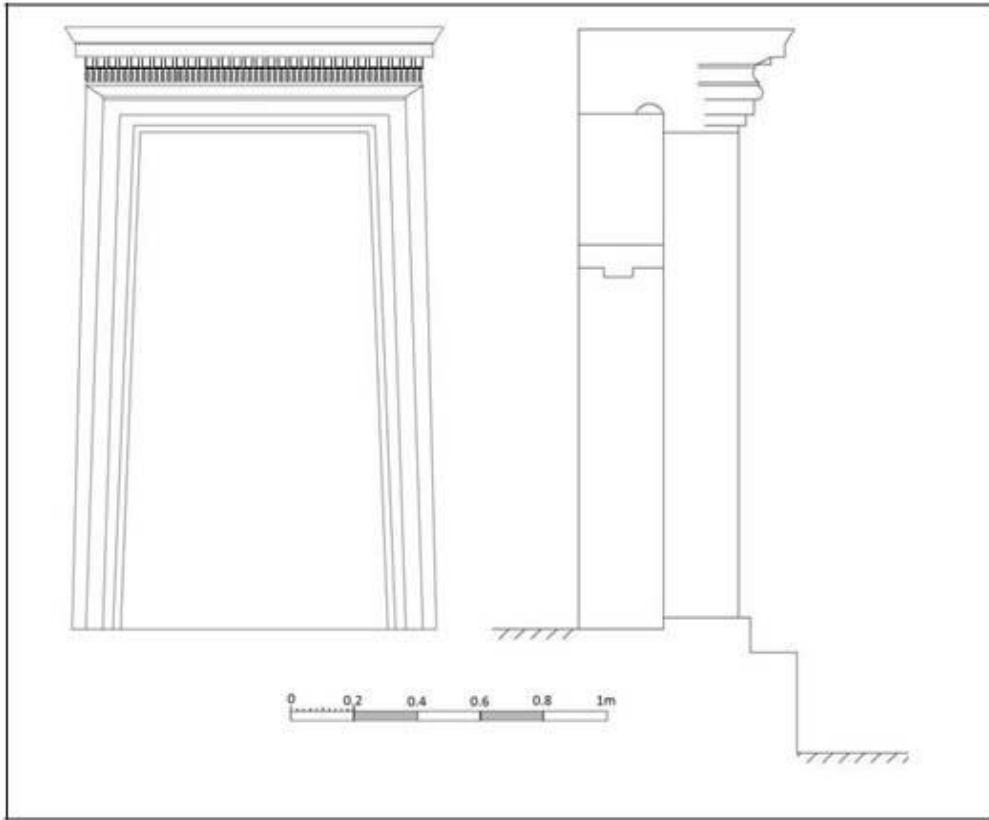
Res. 104

Res. 105

Res. 106

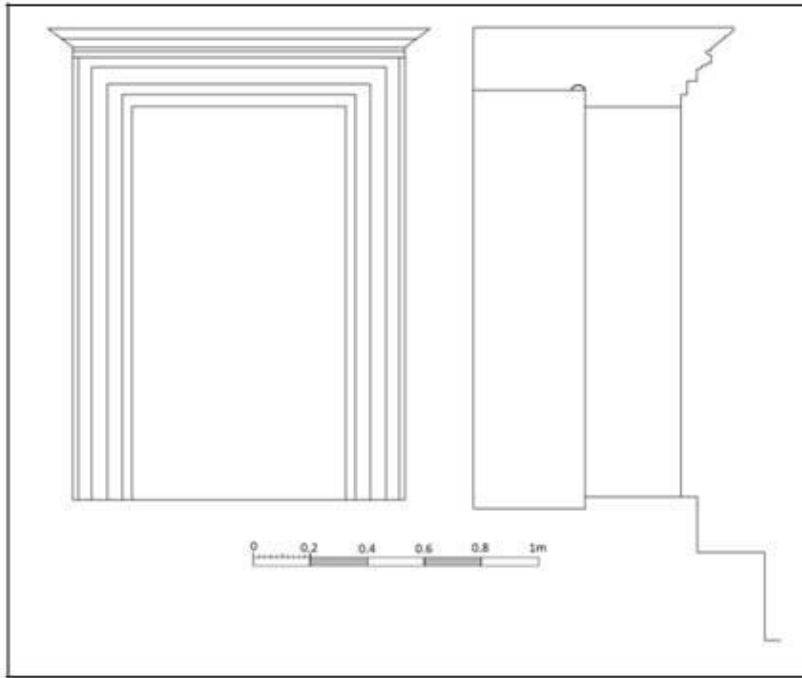
Çiz. 34 (N. Yıldırım-E. Cam)

Res. 107

Res. 108

Çiz. 35 (N. Yıldırım-E. Can)

Res. 109

Res. 110

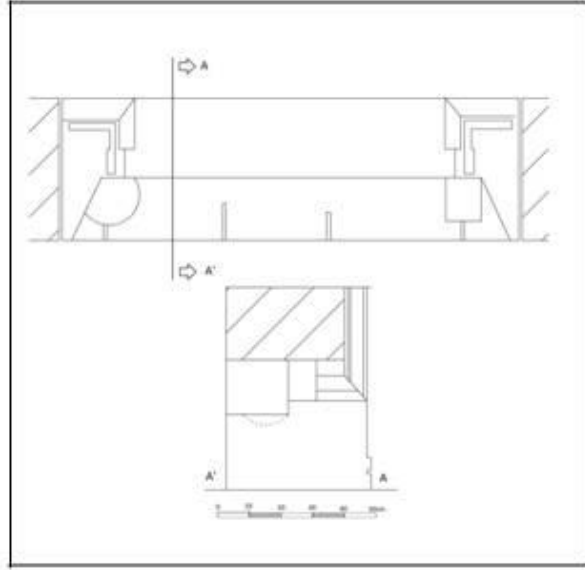

Res. 111

Res. 112

Çiz. 36 (N. Yıldırım-E. Can)

Res. 113

Res. 114

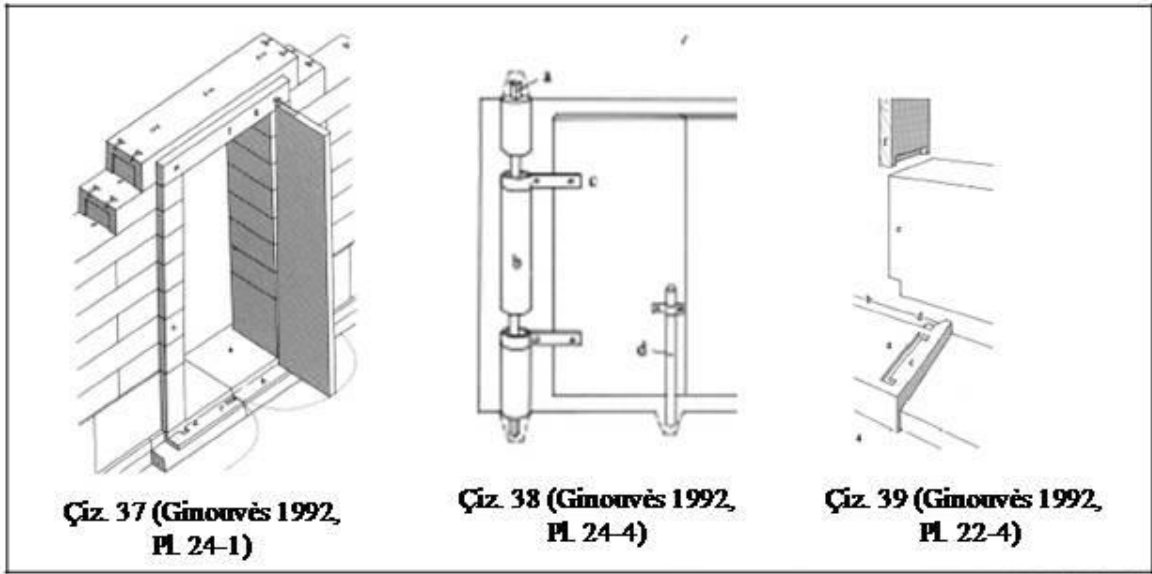
Res. 115

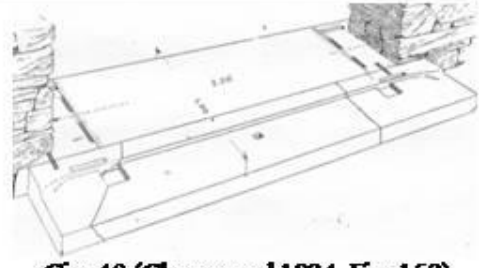
Res. 116

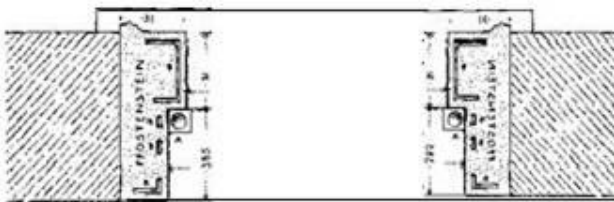
Res. 117

Res. 118

Çiz. 40 (Chamonard 1924, Fig. 152)

Çiz. 41 (Wiegand-Schrader 1904, Abb. 323)

Res. 119

Res. 120

Res. 121

Res. 122

Res. 123

Çiz. 42 (Bulgurlu 1999, Çiz. 42)

Res. 124

Res. 125

Res. 126

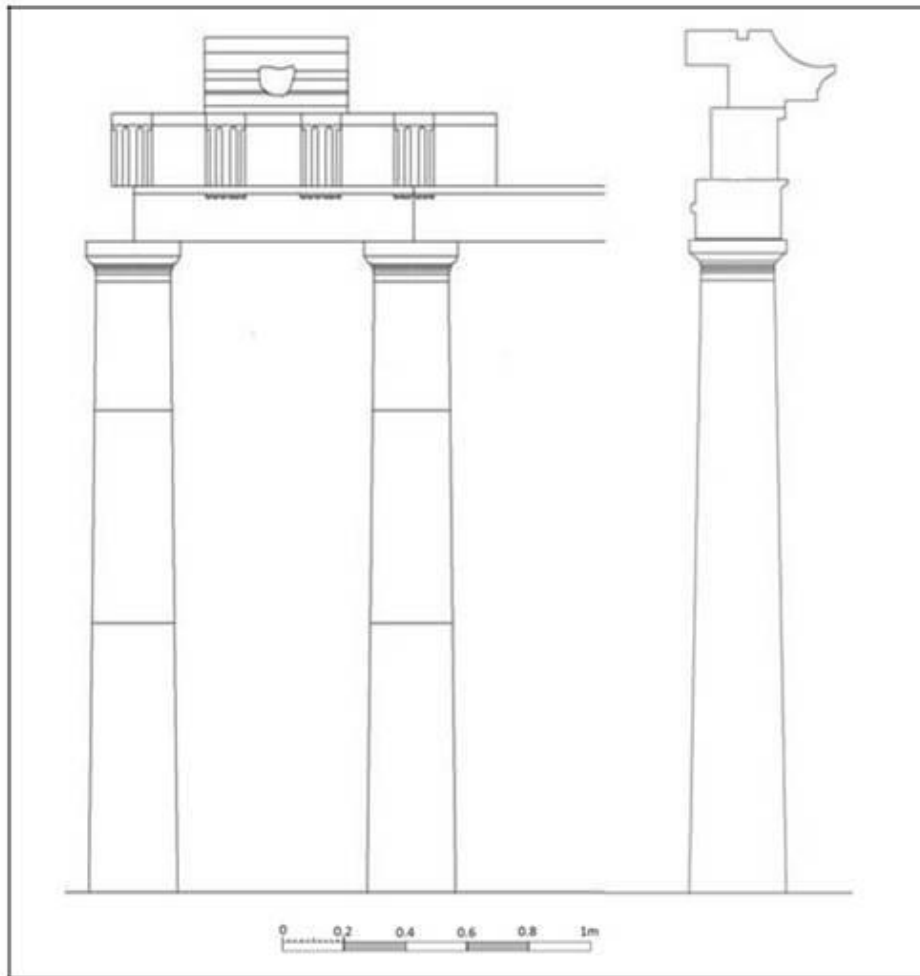
Res. 127

Res. 128

Res. 129

Çiz. 43 (N. Yıldırım-E. Can)

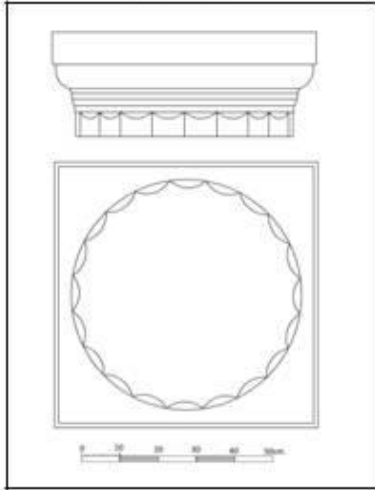
Res. 130

Res. 131

Res. 132

Çiz. 44 (N. Yıldırım-E. Can)

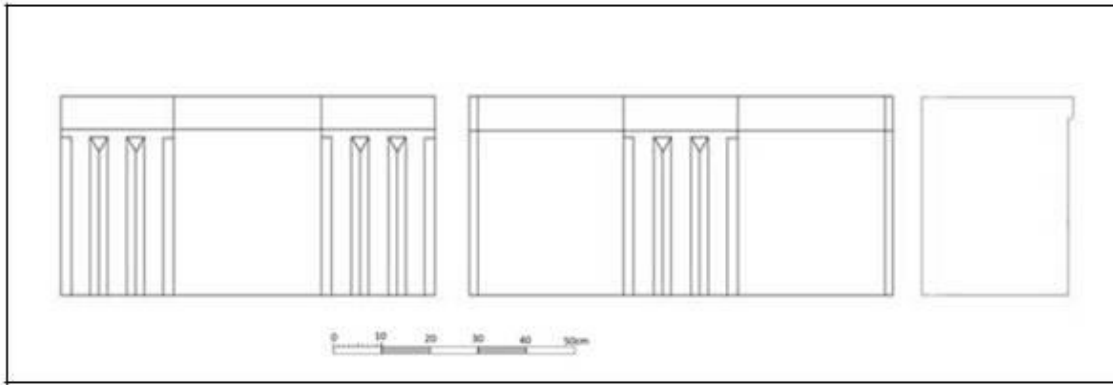
Res. 133

Res. 134

Res. 135

Çiz. 45 (N. Yıldırım-E. Can)

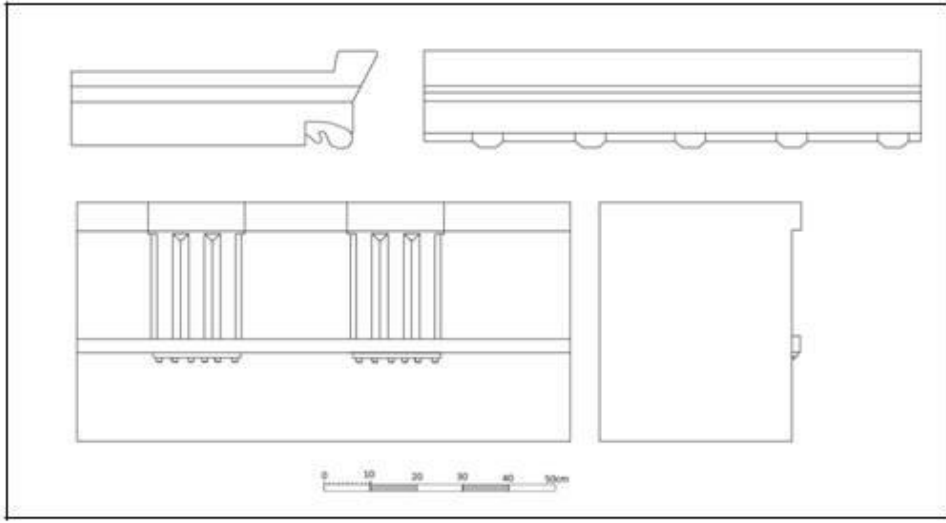
Res. 136

Res. 137

Res. 138

Çiz. 46 (N. Yıldırım-E. Can)

Res. 139

Res. 140

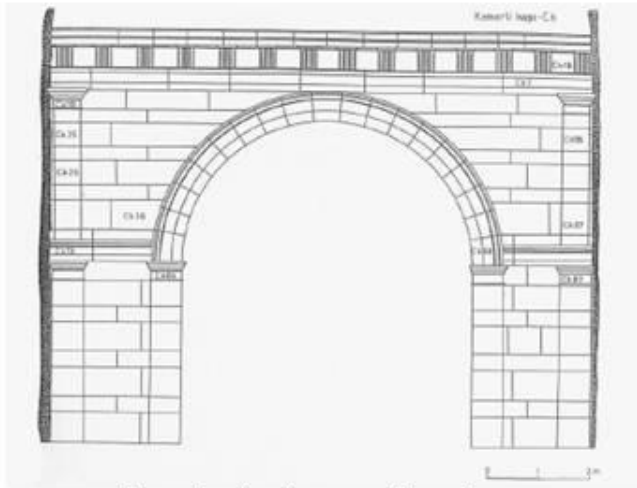
Res. 141

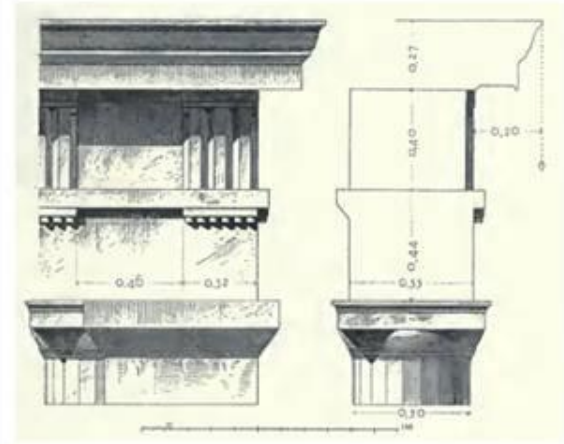
Res. 142 (Özdoğan 2008A, Lev. 7 Res. 2)

Çiz. 47 (Lanckoronski 1890, Fig. 48)

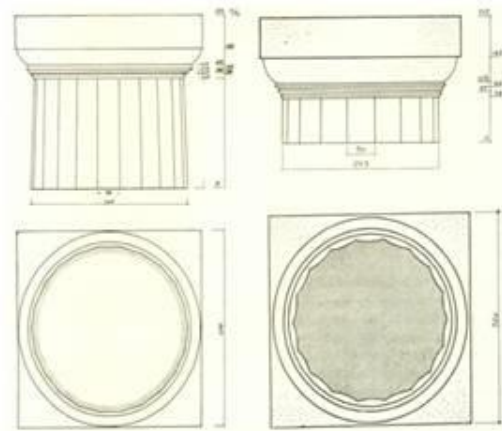
Çiz. 48 (Bulgurlu 1999, Çiz. 41)

Çiz. 49 (Lanckoronski 1890, Fig. 66)

Res. 143 (Mansel 1978, Res. 281)

Çiz. 50 (Mansel 1978, Res. 280)

Çiz. 51 (Mansel 1968, Res. 28)

Res. 144 (Mansel 1968, Res. 36)

Res. 146 (Mansel 1968, Res. 38)

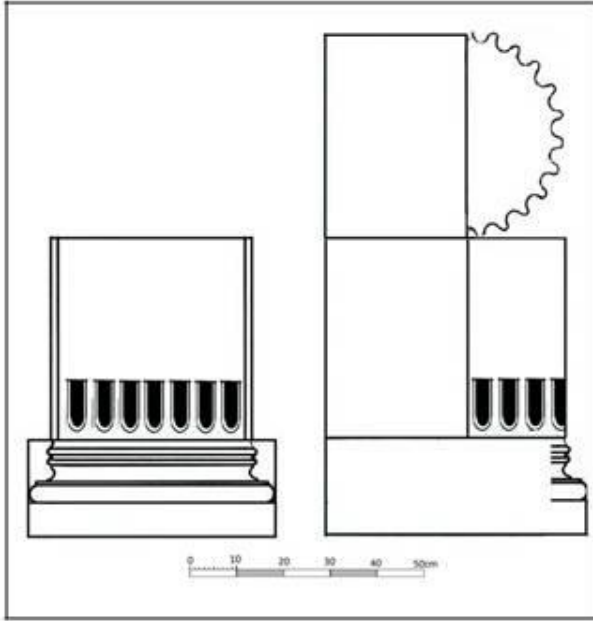
Res. 145 (Mansel 1968, Res. 37)

Res. 147

Res. 148

Çiz. 52 (N. Yıldırım)

Res. 149

Res. 150

Res. 151

Res. 152

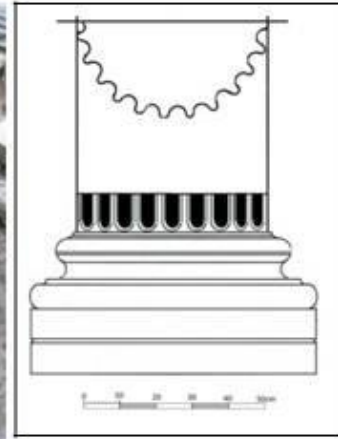
Res. 153

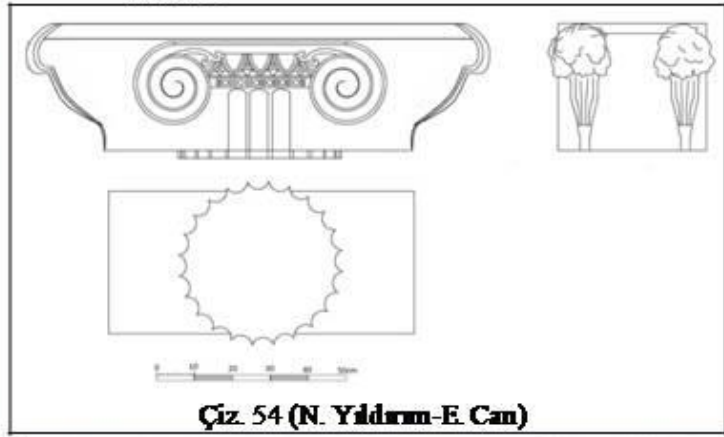
Res. 154

Res. 155

Çiz. 53 (N. Yıldırım)

Çiz. 54 (N. Yıldırım-E. Can)

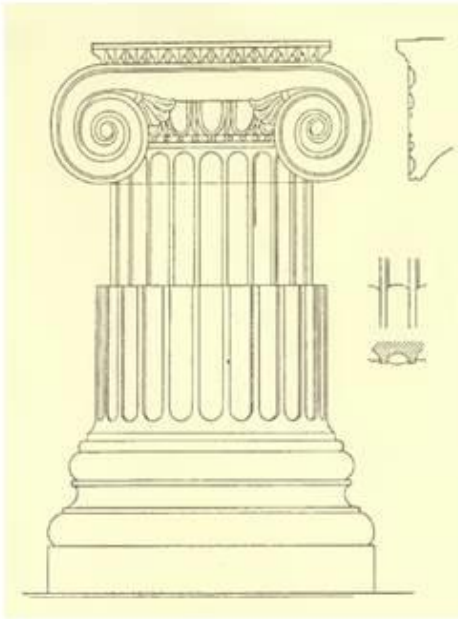
Res. 156

Res. 157

Res. 158

Çiz. 55 (Humann 1904, Abb. 135)

Res. 160 (Mansel 1978, Res. 372)

Res. 159 (Mansel 1978, Res. 371)

Res. 161

Res. 162

Res. 163

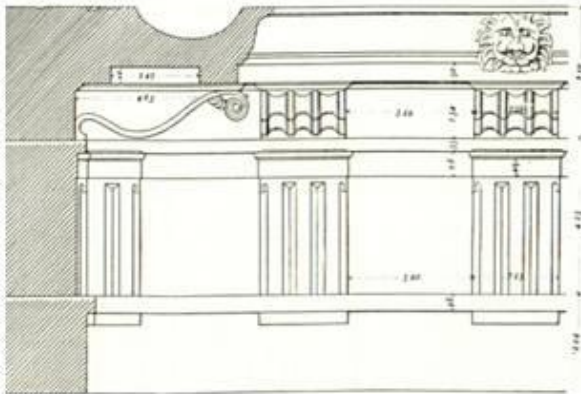
Res. 164

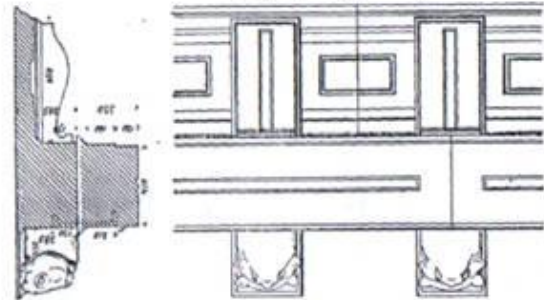
Res. 165

Res. 166

Çiz. 56 (Rumscheid 1994, Taf. 116-3)

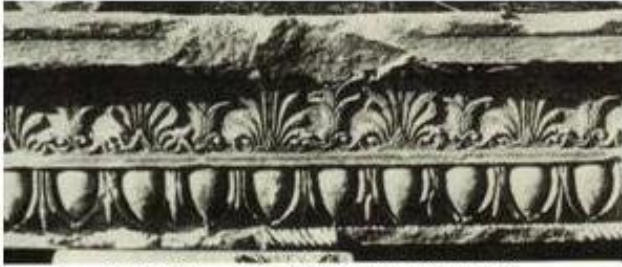
Çiz. 57 (Bohn 1889, Abb. 29)

Res. 167 (Rumscheid 1994, Taf. 42-1)

Res. 168 (Alzinger 1974, Res. 165)

Res. 169 (Rumscheid 1994, Taf. 38-1)

Res. 170 (Eichler 1971, Abb. 28-c))

Res. 171 (Başaran 1990, Res. 25)

Res. 172 (Başaran 1990, Res. 21A)

Res. 173 (Söğüt 2005, Res. 18)

Res. 174 (Humann 1904, Abb. 128)

Res. 175 (Alzinger 1974, Res. 86)

Res. 176

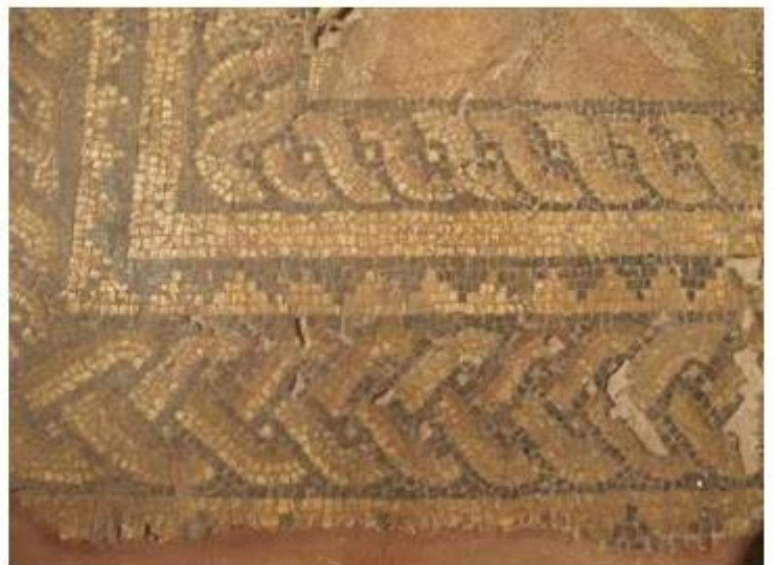
Res. 178

Res. 177

Res. 179

Res. 180

Res. 181

Res. 182

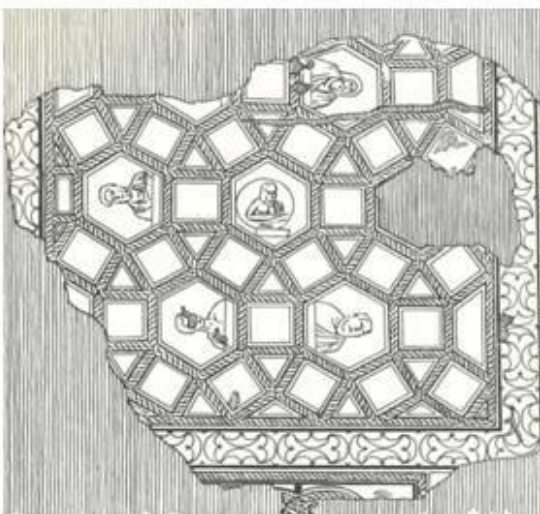
Res. 183 (Elderkin 1935, Pl. 22-A)

Res. 184 (Elderkin 1935, Pl. 22-B)

Res. 185 (Hanfmann 1951, Fig 1)

Çiz. 58 (Parlasca 1959, Abb. 10)

Res. 186 (Hörich 1986, Fig 9)

Res. 191 (Tülek 1998, Res. 6)

Res. 192 (Tülek 1998, Res. 9)

Res. 193 (Tülek 1998, Res. 19)

Res. 194 (Tülek 1998, Res. 32)

Res. 195 (Tülek 1998, Res. 28)

Res. 196

Res. 197

Res. 198

Ö Z G E Ç M İ Ş

- Adı ve SOYADI** :Nazlı YILDIRIM
- Doğum Tarihi ve Yeri** :1982/ Konya
- Medeni Durumu** :Bekar
- Eğitim Durumu** :
- Mezun Olduğu Lise** : Cumhuriyet Lisesi, Konya, 1999.
- Lisans Diploması** :Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.
- Yüksek Lisans Diploması** :Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Antalya, 2008.
- Tez Konusu** :Anadolu Klineleri (Danışman: Prof. Dr. Burhan Varkıvanç)
- Doktora Diploması** :Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Antalya, 2014.
- Tez Konusu** :Lyrbe Agorası (Danışman: Prof. Dr. Burhan Varkıvanç)
- Yabancı Dil / Diller** :İngilizce
- Bilimsel Faaliyetler** :
- N. YILDIRIM, "Lykia Klineleri: Form ve Tipoloji" ULUSLARARASI GENÇ BİLİMCİLER BULUŞMASI I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, 4-7 Kasım 2009, Antalya.
- N.YILDIRIM,"The Mosaic of Sages from Lyrbe/Seleukeia" 15. Symposium on Mediterranean Archaeology, 3-5 March of 2011, Catania-İtaly. (Baskıda)
- N. YILDIRIM, "Herakles Hermeleri'nin Anlamı ve Kullanımı", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities II/I, 2012, 229-37.
- N. YILDIRIM, "Lyrbe/Seleukeia'dan Bereket Boynuzlu İon Başlıkları", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities III/II, 2013, 287-295.
- İş Deneyimi** :
- 2001-2002 T.C.Kültür Bakanlığı, Akdeniz Üniversitesi. Patara Kazıları (Öğrenci Üye)
- 2004 İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Pisidia Yüzey Araştırmaları Projesi. Pednelissos (Öğrenci Üye)
- 2005-2006 T.C.Kültür Bakanlığı, Başkent Üniversitesi. Kaunos Kazıları (Bilimsel Üye)

2006-2008 T.C.Kültür Bakanlığı, Akdeniz Üniversitesi. Antalya Korkut Camii Temizlik, Onarım, Çevre Düzenlemesi ve Kazı Projesi (Bilimsel Üye)

2009 T.C.Kültür Bakanlığı, Akdeniz Üniversitesi. Tlos Kazıları (Bilimsel Üye)

2010-2011 T.C.Kültür Bakanlığı, Akdeniz Üniversitesi. Ksanthos Kazıları (Bilimsel Üye)

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
(Arş. Gör.)

E-Posta : naz-yildirim@hotmail.com